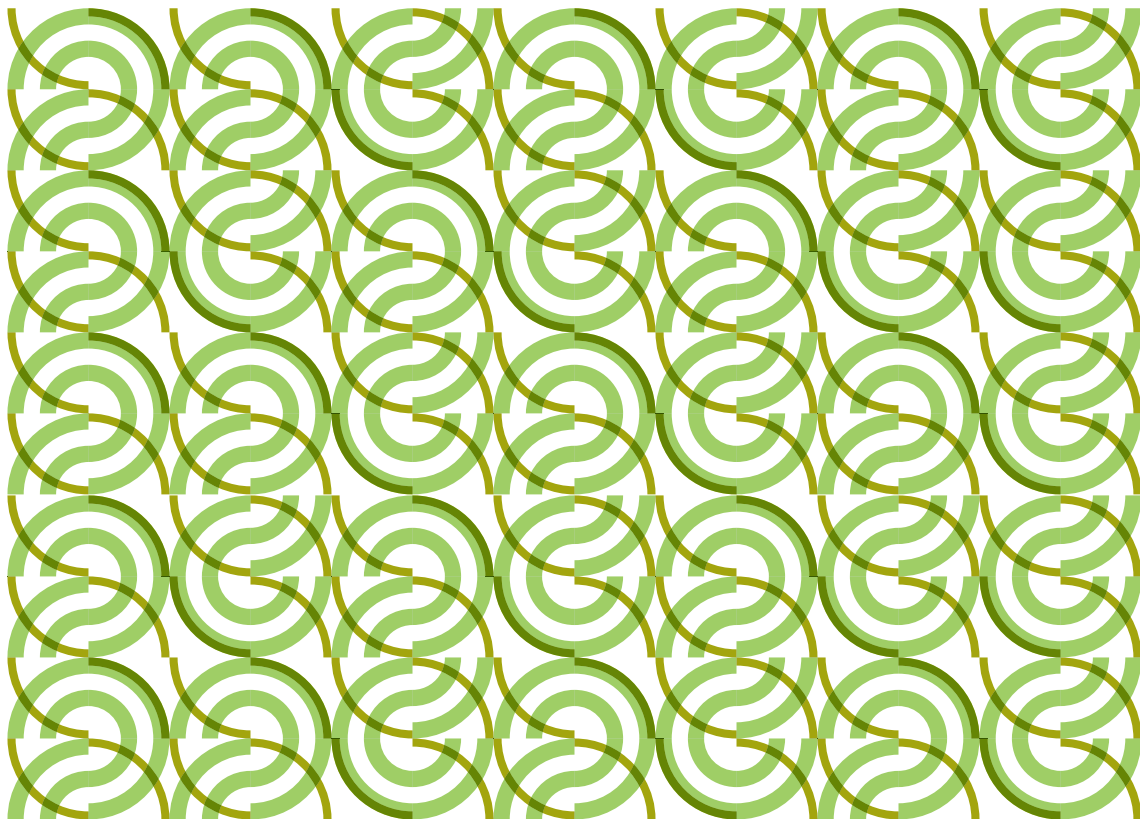

Gender a energetika

Romana Marková Volejníčková, Marie Pospíšilová, Alena Křížková

Gender a energetika

Romana Marková Volejníčková, Marie Pospíšilová, Alena Křížková

Gender a energetika

Romana Marková Volejníčková
Marie Pospíšilová
Alena Křížková

Odborné recenzentky: PhDr. Anna Kárníková, Mgr. Klára Sutlovičová

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. a Heinrich-Böll-Stiftung e.V., kancelář v Praze, 2016
Publikace vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378025.

Tato studie podléhá licenci Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International – CC BY NC
(uvedení autora – nekomerční použití, mezinárodní veřejná licence).<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

Názory a stanoviska vyjádřené v této publikaci jsou názory autorek a nevyjadřují názory Heinrich-Böll-Stiftung e.V., kancelář v Praze.

ISBN:
978-80-7330-297-9

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, Praha 1, 110 00, Česká republika

ISBN:
978-80-906270-5-5

Heinrich-Böll-Stiftung e.V., kancelář v Praze, Opatovická 28, Praha 1, 110 00

OBSAH

Obsah	3
Abstract	5
Předmluva	7
Úvod: genderová analýza a energetika v ČR	9
Význam genderové rovnosti v oblasti energetiky na národní a evropské úrovni	10
Struktura studie a vymezení klíčových oblastí výzkumu	14
Metodologie výzkumu	16
Etická stránka výzkumu	17
1. Participace z hlediska genderu: produkce a distribuce energie, zaměstnanost a expertní komunita	19
Vzdělávání v oblasti energetiky z hlediska genderové rovnosti	19
Genderová segregace na pracovním trhu v oblasti energetiky	21
<i>Horizontální genderová segregace v oblasti energetiky</i>	21
<i>Nízký počet žen v řídicích pozicích – vertikální genderová segregace v oblasti energetiky</i>	22
<i>Vertikální genderová segregace ve veřejné správě</i>	26
Genderové mzdové nerovnosti	27
Shrnutí	27
Doporučení	28
2. Genderová rovnost v energetice z pohledu neziskových organizací	31
Role genderové rovnosti v agendě neziskových organizací zabývajících se energetikou	32
Ženské organizace na poli energetiky	34
Navrhované a realizované možnosti, které mohou zvýšit participaci žen na rozhodování v oblasti energetiky	35
3. Postoje k jaderné energetice a rozdíly mezi muži a ženami	39
Doporučení	42
4. Energetická chudoba z hlediska genderu	43
Nerovné dopady energetické chudoby	45
Nástroje na omezování (dopadů) energetické chudoby	47
<i>Právní ochrana a legislativní změny</i>	48
<i>Finanční podpora a úsporná opatření</i>	48
Doporučení	50
5. Dopady energetiky na zdraví z hlediska genderu	53
Feminizace tématu dopadů energetiky na zdraví	54
Genderové nerovnosti ve zdravotních dopadech energetického průmyslu a v možnostech se jim bránit	55
Doporučení	60

6. Územní plánování a doprava z perspektivy genderové rovnosti	61
Genderová rovnost jako téma v územním plánování a dopravě	62
<i>Možnosti prosazování genderové rovnosti v oblasti dopravy a v územním plánování</i>	63
Udržitelný rozvoj jako nedílná součást územního plánování	65
Dotační programy a finanční podpora v oblasti územního plánování z hlediska genderové rovnosti	66
Shrnutí	67
Doporučení	68
7. Závěr a doporučení	69
Genderová rovnost v energetice jako téma v ČR a dostupnost dat	69
Participace žen v rozhodování v oblasti energetiky a zapojování žen do diskusí o energetice	70
Genderové nerovnosti v dopadech energetiky	71
Gender mainstreaming	72
Prosazování genderové rovnosti v energetice na národní úrovni	72
Obecná doporučení směřující k lepšímu postavení žen ve společnosti	73
Shrnutí	75
Příloha	76
Použitá literatura	78

ABSTRACT

Energy is not merely a technological field, it also influences and is influenced by the wider social context. From various perspectives energy impacts the lives of people and it shapes people, not just those who work in the field of energy, in various ways. This publication focuses specifically on how these processes operate from the perspective of gender equality. Gender inequality in the field of energy is not yet a subject much addressed in the Czech Republic: it is not the subject of research surveys, it does not rank among the basic issues addressed by non-profit organisations, energy companies, or other stakeholders in the field of energy, and it is not a priority in the funding of their activities. The publication presents six basic areas in which gender inequalities occur in connection with the field of energy. These include the issue of the unequal shares of women and men working in the production and distribution of energy, gender inequalities in energy from the perspective of non-profit organisations, differences between men and women in their opinions on nuclear power, gender inequalities connected with the effects of energy poverty, and gender inequalities in the area of how energy impacts health. The last area is that of energy and gender inequalities in regional planning and transport. The publication is based on twenty expert interviews with males and females involved in the energy sector or dealing with this field. The aim of the publication is to begin the process of filling in the gap in knowledge about gender equality in connection with energy in the Czech Republic and to make recommendations on how to advance the subject of energy and gender inequalities in the Czech Republic and how to begin to reduce gender inequalities.

PŘEDMLUVA

Genderová demokracie je se zeleným hnutím neodmyslitelně spojena již od jeho samých začátků a nejinak tomu je i v německé politické nadaci Heinrich-Böll-Stiftung. Genderové aspekty dnes ve světě hrají zásadní roli ve veřejné diskusi o změně klimatu, ochraně životního prostředí a energetice. Tato debata ve střední a východní Evropě ale teprve začíná.

I proto jsme v pražské kanceláři Heinrich-Böll-Stiftung velice rádi, že výzkumný tým Romany Markové Volejníčkové, Marie Pospíšilové a Aleny Křížkové z oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., souhlasil s návrhem vypracovat komplexní studii na téma genderu a energetiky v České republice. Jak sami respondenti a respondentky z řad českých environmentálních nevládních organizací uvádějí, systematická genderová analýza energetického sektoru je v českém prostředí novým počinem. Ať již jde o otázky převahy mužů v odborných oborech studia, nepoměru v zastoupení mužů a žen v řídicích pozicích energetických firem, nerovných dopadů znečištění na muže a ženy nebo jejich rozdílného vnímání rizik jaderné energie, studie srozumitelně představuje celé odvětví v novém světle.

Na publikaci si také velmi ceníme toho, že se neomezuje jen na genderovou analýzu české energetiky, ale rovněž předkládá konkrétní doporučení a návrhy, jak zlepšit zapojení žen v české energetice. Doufáme, že tato pilotní studie rozvíří českou debatu o genderových aspektech energetiky a že motivuje české experty a expertky k dalšímu výzkumu v této oblasti.

Na závěr bychom touto cestou chtěli poděkovat výzkumnému týmu Romany Markové Volejníčkové, Marie Pospíšilové a Aleny Křížkové za jejich výbornou práci. Zároveň děkujeme i všem respondentům a respondentkám za jejich ochotu poskytnout rozhovory, bez kterých by tato studie nemohla vzniknout.

V Praze, prosinec 2016

Eva van de Rakt
ředitelka
Heinrich-Böll-Stiftung e.V.
kancelář v Praze

Matěj Jungwirth
programový koordinátor
Heinrich-Böll-Stiftung e.V.
kancelář v Praze

Úvod: genderová analýza a energetika v ČR

V českém prostředí je genderová rovnost v oblasti energetiky málo prostudovaným tématem a prozatím neexistují publikované výzkumy, ze kterých bychom mohly vycházet pro identifikaci klíčových problémů nebo dílčích témat. Dále v současnosti nejsou v oblasti energetiky veřejně dostupná genderově senzitivní data nebo statistiky. Z dostupných dat jsme využívaly především data Eurostatu a Českého statistického úřadu (např. statistika mezd, počty zaměstnanců či zaměstnankyň v různých oborech nebo indikátory ohrožení chudobou podle pohlaví a také genderové statistiky). Cílem této studie je přinést první poznatky do oblasti, kde genderová rovnost nebyla prozatím tématem výzkumu. Ukazujeme, že i v energetice jsou klíčové oblasti, kde by hledisko genderové rovnosti mělo být zahrnuto (např. zastoupení žen ve vrcholových orgánech energetických firem v ČR). Je nutné upozornit, že tato studie rozhodně nemá být vyčerpávající genderovou analýzou energetiky, ale má naznačit, na jaké oblasti by bylo vhodné zaměřit další výzkum genderové rovnosti. Obecným cílem studie byla snaha odhalit, zda a jak je genderová rovnost v energetice sledována, prosazována a realizována. Výsledkem naší práce je nejen genderová analýza vybraných oblastí energetiky, ale rovněž doporučení a opatření, kde by hledisko genderové rovnosti mělo být v budoucnu zahrnuto a sledováno. V celé publikaci vycházíme jak z analýzy statistik a dostupných sociologických dat, z analýzy dokumentů v oblasti energetiky, ze studia zahraniční literatury, ale také z rozhovorů s experty a expertkami, kteří se energetikou zabývají.

Téma genderu a energetiky je dosud rozpracováno především v kontextu rozvojových zemí. Je nutné si uvědomit, že v rozvojových zemích nejsou často naplněny ani základní životní potřeby obyvatel. Analýzy např. ukazují, že obstarávání energetických potřeb domácnosti, zejména energie na vaření, závisí zvláště na ženách. Pro valnou část populace v těchto zemích je biomasa (dřevo, sláma apod.) nejčastějším zdrojem energie (UNDP, 2012). To je také jedním z možných důvodů, proč je téma energetiky a genderové rovnosti opomíjeným tématem v českém kontextu. Ve světle situace v rozvojových zemích se toto téma může jevit v západní Evropě a konkrétně v ČR jako nevýznamné. My ale na následujících stránkách chceme ukázat, proč je i zde důležité podívat se na energetiku optikou genderové rovnosti. Studie věnující se zemím západní Evropy nebo USA (např. Clancy & Roehr, 2003; Parikh, 1995; Rätty & Carlsson-Kanyama, 2009, 2010; Skutsch, 1998), zkoumají rozdílná témata, například nízký počet žen ve vedoucích pozicích energetických firem nebo nízký počet žen expertek ve vědě věnující se energetice. Jak ukážeme v dalších kapitolách, jsou tyto problémy aktuální i v českém kontextu, a proto by jim měla být věnována jak vědecká, tak i politická pozornost.

Je důležité si uvědomit, že energetika se netýká pouze strojů či technologií, ale že zahrnuje především lidi, kteří tyto technologie vytvářejí, vymýšlejí nové postupy, ale také využívají energie. Zároveň je energetika ukotvena v sociálních institucích, jako je např. školství, ale i rodina (např. výchova nejmladší

generace k ekologickému chování), obsahuje normativní předpoklady (např. že energetice rozumí více muži než ženy) a obsahuje také různé formy společenských vztahů (např. producent, producentka–spotřebitel, spotřebitelka) (Miller et al., 2013). Energetiku je možné analyzovat z technického pohledu, ale můžeme na ni nahlížet rovněž z ekonomické či sociální perspektivy nebo tyto přístupy kombinovat. Je tedy více než patrné, že energetika je koncept interdisciplinární. Naším cílem nebylo podívat se na energetiku či témata v energetice „technicistní optikou“, naopak se na ni díváme „sociální optikou“. Chceme analyzovat, jak je energetika rámována a uchopena v sociálním kontextu, kde a jak ovlivňují sociální a kulturní normy a hodnoty fungování energetiky a jak se ne/mění pozice aktérů a aktérek, kteří v energetice působí. Sociokulturní pojetí energetiky otevírá prostor k genderové analýze energetiky. Umožňuje tak nedívat se jen na to, v jakých sociálních institucích je energetika ukotvena, ale i na to, jak jsou tyto instituce strukturované, a to i z hlediska genderu, a jak jejich genderovanost následně ovlivňuje různé oblasti energetiky. Toto vymezení energetiky se promítlo i do výběru našich klíčových témat pro výzkum, o kterých diskutujeme níže.

Význam genderové rovnosti v oblasti energetiky na národní a evropské úrovni

Implementace genderové rovnosti do oblasti energetiky není novým tématem. Již v roce 1995 se Česká republika svým podpisem zavázala plnit tzv. Pekingskou akční platformu¹, která definovala 12 kritických oblastí, kde je nutné posílit genderovou rovnost. Jednou z vytyčených oblastí bylo téma Ženy a životní prostředí. Zde byly identifikovány jako klíčové aktivity: (a) zahrnutí žen do rozhodovacích procesů; (b) integrace genderového hlediska do všech politik a programů v oblasti udržitelného rozvoje a (c) posílení či ustavení mechanismů na mezinárodní, národní a regionální úrovni, které sledují dopady principů udržitelného rozvoje a environmentálních politik na ženy (Úřad vlády, 2011). ČR nyní musí jednou za pět let vydávat zprávu o naplnění klíčových oblastí této platformy.

Dalšími dokumenty, které na národní úrovni zavazují jednotlivá ministerstva k naplnění principů genderové rovnosti (a to i v oblasti energetiky), jsou Priority a postupy vlády při prosazování rovných příležitostí pro ženy a muže (dále jen Priority a postupy vlády)³. Zde jsou uvedeny nejen aktivity, ale také zodpovědné osoby nebo ministerstva. Za kroky vedoucí k naplnění genderové rovnosti v oblasti energetiky jsou zodpovědné v posledních letech převážně Ministerstvo životního prostředí (dále jen MŽP) a Ministerstvo průmyslu a obchodu (dále jen MPO). Nicméně i tady by se dalo diskutovat o tom, zda jsou tato opatření a nástroje dostatečné. Tabulka 1 ukazuje, jaké aktivity byly uloženy MŽP a MPO od roku 2010 v Aktualizovaných prioritách a postupech vlády při prosazování rovnosti žen a mužů a jaké aktivity byly naplněny (jejich ne/naplnění je vždy shrnuto ve Zprávách o rovnosti žen a mužů v ČR):

- 1 Znění Pekingské akční platformy je dostupné zde: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/>>; cit. dne 24. 8. 2016.
- 2 Všechny zprávy jsou dostupné zde: <<http://www.vlada.cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/zpravy-oplneni-pekingse-akcni-platformy-123750/>>; cit. dne 15. 8. 2016.
- 3 Jde o dokument, který určuje jednotlivé aktivity a opatření pro všechna ministerstva, jejichž cílem je posílení genderové rovnosti. Dále jsou vydávána každoročně aktualizovaná opatření těchto Priorit a postupů, kde se aktivity upřesňují a jsou jasně vymezovány i kompetence.

Tabulka 1. Uložené úkoly pro MŽP a MPO a jejich plnění s ohledem na prosazování genderové rovnosti.

Rok	Ministerstvo	Uložené úkoly	Popis plnění aktivity
2010	MŽP	Vypracovat metodiku o zapracování hlediska rovnosti žen a mužů do projektů a plánů s významnými vlivy na životní prostředí, např. pozemní stavby, městská zeleň, dopravní obslužnost	Metodika byla vypracována (na stránkách MŽP je však zveřejněna pouze obecná metodika hodnocení dopadů na rovnost žen a mužů pro materiály předkládané vládě ČR)
2010	MPO	Ve vybraných státních podnicích a akciových společnostech s vlastnickým podílem státu v představenstvech a správních a dozorčích radách sledovat zastoupení z hlediska pohlaví	V souhrnné zprávě je pouze uvedeno, že počet žen v těchto organizacích je nízký
2011	MŽP	Zpracovávat hledisko rovnosti žen a mužů do projektů a plánů s významnými vlivy na životní prostředí a dopravní infrastrukturu, např. pozemní stavby, městská zeleň, dopravní obslužnost, především z hlediska uživatelského komfortu rodičů s dětmi	Ve zprávě o rovnosti žen a mužů nebyly uvedeny žádné konkrétní aktivity MŽP
2012	MŽP	Zpracovávat hledisko rovnosti žen a mužů do projektů a plánů s významnými vlivy na životní prostředí a dopravní infrastrukturu	Zahrnutí potřeb žen coby častějších uživatelek veřejné hromadné dopravy v přípravě plánů a projektů ve veřejné dopravě
2013	MŽP	Zpracovávat hledisko rovnosti žen a mužů do projektů a plánů s významnými vlivy na životní prostředí, případně dopravní infrastrukturu	Pod záštitou MŽP nebyly realizovány projekty a aktivity zohledňující genderovou rovnost; MŽP hodnotí vliv životního prostředí na muže a na ženy jako více méně stejný, z tohoto důvodu nejsou v následujícím roce stanoveny žádné aktivity pro MŽP
2014	MŽP	Žádná opatření	Žádné naplněné aktivity

Zdroj: Aktualizovaná opatření priorit a postupů vlády při prosazování genderové rovnosti⁴ pro roky 2010 až 2014 a Zpráva o rovnosti žen a mužů v ČR v letech 2010 až 2014.⁵

Dalším důležitým dokumentem na vládní úrovni je Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014–2020⁶ (dále jen Vládní strategie). V tomto dokumentu jsou vytyčeny hlavní strategické oblasti, kde není genderová rovnost dostatečně řešena nebo prosazována. Vládní strategie v několika strategických oblastech, i v oblasti životního prostředí či energetiky, deklaruje nutnost uplatnění gender mainstreamingu⁷. K tématu energetiky se dokument vyjadřuje ve strategické oblasti Všední

4 Aktualizovaná opatření priorit a postupů vlády při prosazování genderové rovnosti jsou dostupná na: <<https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/aktualizovana-opatreni-priorit-a-postupu-vlady-pri-prosazovani-rovnosti-zen-a-muzu-135580/>>; cit. dne 16. 9. 2016.

5 Zpráva o rovnosti žen a mužů v ČR je dostupná na: <<https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/souhrnne-zpravy-o-plneni-priorit-a-postupu-vlady-pri-prosazovani-rovnych-prilezitosti-zen-a-muzu-zaroky-1998---2013-123732/>>; cit. dne 16. 9. 2016.

6 Vládní strategie je dostupná na: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Projekt_Optimalizace/Strategie-pro-rovnost-zen-a-muzu-v-CR-na-leta-2014-2020.pdf>; cit. dne 16. 9. 2016.

7 Evropská komise gender mainstreaming definuje takto: „Gender mainstreaming neznamená, že by se snahy na podporu rovnosti měly omezovat jen na zavádění zvláštních opatření na pomoc ženám, ale představuje mobilizaci všech všeobecných

život a životní styl⁸, kde se mimo jiné objevují i témata diskriminace v reklamě nebo nízké povědomí veřejnosti o genderové nerovnosti. Je více než patrné, že genderová rovnost v energetice není prozatím na národní úrovni vnímána jako samostatné téma. V úvodu diskuse o strategickém cíli Všední život a životní styl je ve vztahu k energetice uvedeno, že oproti průměru EU má ČR velmi nízké procento zastoupení žen na ministerstvech, která mají v gesci téma životního prostředí, klimatické změny, energetiky nebo dopravy. Je tedy patrné, že na národní úrovni, kde se vytvářejí strategie, koncepční dokumenty a kde se politicky rozhoduje, nejsou ženy dostatečně zastoupeny. V závěru dokumentu jsou uvedeni aktéři a aktérky, kteří mají Vládní strategii prosazovat. Je zde uvedeno pouze obecně „členové a členky vlády“, není tedy specificky pojednáno, co spadá do gesce jednotlivých ministerstev.

MŽP se na svých webových stránkách vyjadřuje mimo jiné k naplnění Vládní strategie⁹. MŽP deklaruje snahu o vyrovnané zastoupení žen a mužů v rozhodovacích pozicích ve vládních orgánech, ve státní správě a ve státních podnicích s akciovým podílem pod MŽP. Podle údajů MŽP se počet žen v rozhodovacích pozicích v těchto organizacích pohybuje kolem 40 %, což je velmi vysoké procento. Celá diskuse o prosazování genderové rovnosti pod MŽP ukazuje, že podpora genderové rovnosti „směrem k veřejnosti“, tj. počet projektů a aktivit podporujících genderovou rovnost, je minimální, ale podpora „směrem k zaměstnancům a zaměstnankyním“, tj. počet žen na vedoucích pozicích ve vyjmenovaných organizacích, je vysoká. Jde rozhodně o dobrý základ, který by mohl ovlivnit i větší podporu genderové rovnosti směrem k veřejnosti. Kromě výše uvedených cílů v Prioritách a postupech vlády nebo ve Vládní strategii pro ostatní ministerstva nebyly na národní úrovni realizovány žádné další kroky na podporu genderové rovnosti v oblasti energetiky. V následujících kapitolách však ukážeme další témata, kde by bylo vhodné hledisko genderové rovnosti využít, a také představíme další možná opatření, která by mohla vést k dosahování genderové rovnosti v různých oblastech energetiky.

Zajímavé je, že pokud se zaměříme na to, k jakému ministerstvu směřují změny v oblasti energetiky (i v kontextu genderové rovnosti), jde v posledních několika letech o MŽP, přestože hlavním gestorem energetiky v ČR je MPO. Komunikační partnerka Anna Kárníková upozornila, že za tím může být diskuse o propojení energetiky a životního prostředí, která však začala být aktuální v ČR až v posledních několika letech v souvislosti s diskusí o klimatických změnách. MŽP se tak stává neopomenutelným aktérem v rozvoji energetiky v ČR. Může jít také o vysvětlení, proč i ve vládních dokumentech o prosazování genderové rovnosti v posledních letech je rovněž vyzýváno převážně MŽP. Tato situace také poukazuje na oslabení vazby mezi energetikou a průmyslem/ekonomikou ve prospěch jiných oblastí, jako je životní prostředí. V dalších kapitolách ukážeme (především v kapitole věnující se dopadům energetiky na zdraví), že v otázkách zdraví je vazba energetiky na ekonomiku stále velmi silná.

Na národní úrovni je podpora genderové rovnosti v oblasti energetiky malá, ale na evropské úrovni můžeme identifikovat více aktivit podporujících genderovou rovnost v oblasti energetiky. V tabulce 2 představujeme konkrétní hlavní oblasti, kde je genderová rovnost na evropské úrovni podporována, dále jsou zde uvedeny konkrétní podoblasti (u některých jde o výčet podporovaných aktivit), doporučení (pokud jsou stanovena) a jakými institucemi na evropské úrovni jsou tyto aktivity zaštitěny.

politik a opatření specificky za účelem dosažení rovnosti, a to tak, že se již ve fázi plánování berou aktivně a otevřeně v úvahu jejich možné účinky na příslušnou situaci mužů a žen (genderová perspektiva). To znamená systematicky zkoumat opatření a politiky a brát v úvahu tyto možné účinky při jejich definování a implementaci“ (COM, 1996).

8 Konkrétně ve vztahu k životnímu prostředí jsou zde identifikovány dva hlavní problémy: nezahrnování specifických zkušeností a potřeb žen a mužů v oblasti životního prostředí a nutnost přihlížet ke specifickým potřebám žen a mužů ve veřejné dopravě.

9 Vyjádření MŽP k naplnění Vládní strategie je dostupné na: <[http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/zprava_o_plneni_priorit/\\$FILE/opo_plneni_rezortnich_%20priorit_%20RPZM_%20za_%202015_20160215.pdf](http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/zprava_o_plneni_priorit/$FILE/opo_plneni_rezortnich_%20priorit_%20RPZM_%20za_%202015_20160215.pdf)>; cit. dne 16. 9. 2016.

Tabulka 2. Podpora genderové rovnosti v oblasti energetiky na evropské úrovni.

Instituce	Hlavní oblasti zájmu	Stanovené podoblasti zájmu	Doporučení
Evropská komise	Zvýšení počtu žen ve vědě a vyrovnané obsazování pracovních míst v oblasti informačních a komunikačních technologií a v oblasti vědy, technologií a matematiky	Podpora kariérního růstu žen, jejich konkurenceschopnosti a celkové zvýšení zaměstnanosti žen	Sdílení informací a osvědčených kariérních postupů v oblasti matematických a přírodovědných oborů
	Modernizace vysokého školství	Zvýšit úroveň dosaženého vzdělání a absolventek	Vytvořit jasný rámec pro uplatnění vzdělání a získaných zkušeností; podpořit zapojení studentů a studentek do „netradičních oborů“ a objasnit téma genderové nerovnosti ve vztahu k segregaci; finanční podpora pro studující z nízkopříjmových rodin; vytvořit národní strategii pro vyškolení a přeškolení vědeckých pracovníků a pracovníc
		Zlepšení kvality vysokoškolského vzdělání	Aktivně pracovat s predikcemi o zaměstnání a absolventek; podporovat variabilitu studia (kombinovaná, možnost vrátit se do studia apod.); zvýšit počet učeben s IT vybavením; inovovat doktorské studijní programy; zajistit průběžný profesní rozvoj vyučujících na VŠ
		Posílit mobilitu a zahraniční spolupráci	Podpořit studující v mobilitě při studiu; uznávat kredity získané studiem v zahraničí a podpořit spolupráci mezi univerzitami
	Využít princip gender mainstreamingu v evropských rámcových projektech (7. rámcový program – FP7)	Integrace gender mainstreamingu do finančních a grantových podpor; zvýšení počtu vědkyň v projektech	
Rada Evropské unie	Zvýšit možnost rozhodování, kvalifikaci a konkurenceschopnost v oblasti politiky klimatických změn	Dosažení vyrovnaného zastoupení na všech úrovních politického rozhodování o změnách klimatu	
		Podpořit ženy ve vědě a v technologických oborech	
		Odstranit genderové stereotypy na pracovištích i ve vzdělávání	
		Integrovat hledisko rovných příležitostí do všech právních dokumentů a politických opatření v oblasti klimatických změn	

Instituce	Hlavní oblasti zájmu	Stanovené podoblasti zájmu	Doporučení
Evropský parlament	Usnesení o ženách a klimatu	Motivovat ženy, aby usilovaly o vzdělání v technických a vědeckých oborech	
		Vytvořit nástroje pro inkluzi žen do rozhodovacích procesů	
		Osvětové kampaně se zaměřením na každodenní aktivity konzumentů a konzumentek energií a domácností	Cílené kampaně na ženy jako na primární organizátorky každodenních aktivit rodiny, především zaměřit se na šetření vodou, recyklaci a užití organických produktů
	Usnesení o ženách a zelené ekonomice	Motivovat ženy a muže do rozvoje obnovitelných a ekologicky šetrných způsobů užití energií	
		Podpořit podnikání žen v oblasti zelené ekonomiky	
		Vyrovnané zastoupení žen a mužů v politických orgánech rozhodujících o definování, plánování a realizaci tzv. zelených politik; uplatnit ve všech fázích genderové hledisko	
		Více žen ve vedení firem v zelené ekonomice	
		Odstranit stereotypy ve vzdělávání a motivovat ženy pro studium oborů dopravy, zelené energie a životního prostředí	

Zdroj: Stránky European Institut for Gender Equality, sekce Policy Areas, Energy¹⁰ a citované dokumenty uvedených institucí.

Jak ukazuje tabulka 2, na evropské úrovni je téma genderu a energetiky projednáváno. Téma začalo být aktuální v posledních cca deseti letech. V této době se začala objevovat i konkrétní opatření a nástroje pro dosažení genderové rovnosti v oblasti energetiky. Nicméně prozatím je přijetí těchto dokumentů a realizace opatření dobrovolné. Ačkoliv v několika dokumentech jsou členské státy vyzývány, aby jednotlivá doporučení naplnily, u nás prozatím nejsou tato opatření aplikována. Když se však podíváme, jaká doporučení jsou navrhována, jde o změny, které jsou u nás více než žádoucí. V této studii například ukazujeme, že počet studentek technických oborů je velmi nízký, proto by doporučení vztahující se ke snížení segregace ve vzdělávacím systému byla na místě. Dále upozorňujeme, že ve vedení energetických firem v ČR je počet žen velmi nízký, proto vnímáme doporučení vztahující se ke zvýšení počtu žen v managementu v energetice jako potřebné.

Struktura studie a vymezení klíčových oblastí výzkumu

Při identifikaci klíčových témat jsme vycházely z výše uvedeného pojetí energetiky, které zvyznamňuje sociální dimenzi v energetice, tj. chceme se zaměřit na to, jak je energetika rámována v sociálním kontextu, ovlivněna sociálními a kulturními normami, a to i z genderového hlediska. Zároveň toto pojetí definuje energetiku jako interdisciplinární koncept, což nám umožnilo témata propojovat. Dále jsme při

¹⁰ Veškeré informace jsou dostupné na: <<http://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/sectoral-areas/energy>>; cit. dne 16. 9. 2016.

identifikaci klíčových oblastí pro výzkum genderové rovnosti v energetice vycházely ze studia odborné literatury, především ze západní a severní Evropy a z USA a z dostupných statistických dat jak na evropské úrovni, tak v ČR. A samozřejmě jsme vycházely z kvalitativního výzkumu, který jsme provedly s experty a expertkami v oblasti energetiky v ČR. Na základě rozhovorů s experty a expertkami jsme témata vymezily konkrétněji podle toho, která jsou aktuální pro ČR. Celkem jsme identifikovaly šest klíčových oblastí: genderová rovnost v participaci na produkci energií, působení neziskového sektoru v genderových otázkách týkajících se energetiky, postoje k jaderné energetice z hlediska genderu a dále několik konkrétních témat: energetická chudoba, dopady energetiky na zdraví a územní plánování a doprava z hlediska genderové rovnosti. Tato identifikovaná témata představují i hlavní osu struktury této publikace, která je popsána v následujícím odstavci.

Studie ukazují, že energetický sektor je silně maskulinizovaný – v sektoru produkce energie v pozicích zaměstnanců či zaměstnankyň i vedoucích pracovníků či pracovnic početně převažují muži (Clancy & Roehr, 2003; Skutsch, 1998; Sovacool, 2014b). Joy Clancy a Ulrike Roehr (2003) upozorňují, že energetika je „mužský prostor“. Ukazují, že důvodem je především socializace a stereotypy, které energetice přisuzují atributy, jako je technický, nebezpečný, riskantní obor apod., tedy vlastnosti, které jsou v západní společnosti spojovány s muži. I v expertní komunitě je výrazná početní disproporce mezi muži a ženami. Benjamin K. Sovacool (2014a, 2014b) v analýze odborných textů zaměřených na energetiku zdůraznil, že v pouhých 15,7 % případů byly autorkami ženy. Tématu nízkého zastoupení žen v energetické sféře (jak koncentraci žen v humanitně zaměřených oborech, jako je humanitní ekologie nebo sociálně orientované obory v oblasti životního prostředí, tak i nízkému počtu žen ve vedení energetických firem) se věnujeme v první kapitole s názvem „Participace z hlediska genderu: produkce a distribuce energie, zaměstnanost a expertní komunita“. Zde také ukazujeme, že segregace na trhu práce v oblasti energetiky počíná již ve vzdělávacím systému a že stejně jako v jiných maskulinizovaných oborech je i v oblasti energetiky velký mzdový rozdíl mezi muži a ženami. Ve druhé kapitole – „Genderová rovnost v energetice z pohledu neziskových organizací“ – analyzujeme, jak vybrané neziskové organizace uplatňují ve své agendě genderovou rovnost. Analýza ukázala, že v ČR v oblasti neziskového sektoru není téma genderové rovnosti primární a prosazovanou dimenzí, přestože k určité reflexi dochází. Dále jsme analyzovaly působení tří neziskových organizací, jež vycházejí z role žen jako matek, a demonstrujeme, jak obtížné je jejich působení ve strukturách energetiky, která je „mužskou doménou.“ Jejich pozice není ovlivněna jen tím, že jsou ženy, ale i tím, že do veřejné debaty o energetických tématech vstupují i z pozice matek. Ve třetí kapitole s názvem „Postoje k jaderné energetice – rozdíly mezi muži a ženami“ ukazujeme, že muži a ženy mají jiné názory na různé aspekty jaderné energetiky, ženy se k ní stavějí častěji negativně. Potvrzují to data z ČR.¹¹ Vysvětlení nacházíme v odlišné socializaci mužů a žen. Ve čtvrté kapitole s názvem „Energetická chudoba z hlediska genderu“ diskutujeme o genderovém rozměru energetické chudoby. Analýza ukazuje, že energetická chudoba je úzce spojena s chudobou jako takovou, kterou jsou více ohroženy ženy. V této kapitole poukazujeme na to, že opatření, která směřují k vyšším energetickým úsporám, nejsou stejně dostupná pro všechny – omezujícím faktorem jsou zejména nízké příjmy, které bývají nižší u žen. Kapitola upozorňuje také na nedostatky v oblasti definice energetické chudoby a na absenci adekvátních výzkumů, které by mimo jiné zachycovaly genderové nerovnosti. V páté kapitole s názvem „Dopady energetiky na zdraví z hlediska genderu“ ilustrujeme, že téma zdraví obecně je spojováno především se ženami, což může vést k jeho marginalizaci v odborné a expertní komunitě. Dále ukazujeme, že v otázkách dopadů znečištění ovzduší způsobeného těžkým průmyslem a energetikou jsou více ohroženi muži, což souvisí s vykonávanými zaměstnáními. Pro ženy jsou ale častěji dopady horší vzhledem k feminizaci chudoby, díky níž mají omezené možnosti těmto dopadům předcházet. V poslední, šesté kapitole s názvem „Územní plánování a doprava z perspektivy genderové rovnosti“ navazujeme na stále vyšší zájem o využití genderového hlediska do rozvoje města, tedy i do územního plánování a do oblasti dopravy. Rozdílné potřeby žen a mužů v užívání dopravy a genderové rozdíly v životním stylu ve městě by měly být zahrnuty do územních plánů a do koncepcí infrastruktury. Územní plán by tak

¹¹ Opíráme se o data Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM, 2014, 2015; Čermák et al., 2015).

měl reflektovat genderově specifické potřeby. Například při nové výstavbě bytových komplexů by bylo třeba přihlídnout ke vzdálenosti MHD, kterou ženy využívají častěji než muži a mají tak nižší dopad na životní prostředí než muži, kteří obvykle využívají automobilovou dopravu (Hasson & Polevoy, 2011; Law, 1999; Rosenbloom, 2004). Dalším příkladem může být kvalitní veřejné osvětlení, díky kterému se ženy mohou cítit bezpečně venku za tmy (Hasson & Polevoy, 2011) a které může využívat ekologicky šetrné způsoby napájení, například ze solárních panelů.

Metodologie výzkumu

Provedly jsme 20 polostrukturovaných rozhovorů s experty a expertkami z neziskových organizací, veřejné správy, oblasti vědy a výzkumu a z energetických firem. Rozhovory se uskutečnily v časovém rozmezí červen–srpen 2016. Při výběru komunikačních partnerů a partnerek jsme vycházely z identifikovaných klíčových témat na základě studia literatury a důležitých dokumentů v oblasti genderové rovnosti a energetiky a z doporučení jednotlivých oslovených expertů a expertek i zadavatele výzkumu (pražské kanceláře Heinrich-Böll-Stiftung). Cílem bylo provést rozhovory se zástupci a zástupkyněmi organizací, které jsou buď důležitými aktéry v oblasti energetiky obecně, anebo se konkrétně zabývají genderovou rovností v souvislosti s energetikou nebo životním prostředím. V průběhu výzkumu jsme získaly od komunikačních partnerů a partnerek další tipy, koho by bylo vhodné oslovit. I tuto možnost jsme několikrát využily. Někteří experti a některé expertky rozhovor odmítli, jiní se na opakovanou výzvu neozývali. Tabulka 3 detailně ukazuje základní informace o vybraných expertech a expertkách, se kterými jsme realizovaly rozhovor.

Tabulka 3. Seznam expertů a expertek, s nimiž byly realizovány rozhovory.

	Jméno	Instituce	Region působnosti
1	Ander Martin	Strana zelených	Brno
2	Chalupská Hana	Dejchej Brno	Brno
3	Chaloupková Michaela	ČEZ	ČR
4	Jakl Jiří	Zvonečnick	ČR
5	Jeřábek Jiří	Greenpeace Česká republika	ČR
6	Johnová Jarmila	Pražské matky	Praha
7	Juchelková Dagmar	Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (VŠB-TUO)	Ostrava
8	Kárníková Anna	vedoucí oddělení pro udržitelný rozvoj/ Úřad vlády	ČR
9	Klusák Jaroslav	energetický manažer města Litoměřice	Litoměřice
10	Kotecký Vojtěch	Glopolis	ČR
11	Koželouh Jiří	Hnutí Duha/Nesehnutí	ČR
12	McGarrell Klimentová Monika	Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy	Praha
13	Rovenský Jan	Greenpeace Česká republika	ČR
14	Rychlíková Eva	Zdravotní ústav v Ústí nad Labem	Ústí nad Labem
15	Sedlák Martin	Aliance pro energetickou soběstačnost (AliES)	ČR
16	Sokolovičová Júlía	nezávislá expertka v oblasti energetiky	ČR
17	Šabová Kristína	Frank Bold Society	ČR, EU

18	Šrám Radim	Ústav experimentální medicíny AV ČR	ČR
19	Švihlíková Ilona	Alternativa zdola	ČR
20	Wittingerová Monika	Jihočeské matky	jižní Čechy

S experty a expertkami jsme provedly polostrukturované rozhovory. Tento typ rozhovoru se vyznačuje tím, že do terénu vstupujeme s předem stanovenými otázkami, ale na rozdíl od strukturovaného rozhovoru je možné v průběhu diskuse volně vznášet další otázky a témata nebo pozměnit formulaci otázek. Na jednu stranu tyto rozhovory nabízejí organizaci sběru dat, na druhou stranu umožňují i dostatečnou flexibilitu (Hancock, 2007; Hendl, 2005). Tato metoda byla vhodná, protože jsme oslovily komunikační partnery a partnerky z různorodých oblastí (nejen z hlediska témat, ale také z hlediska charakteru instituce, kde působí). Určitá míra standardizace, v našem případě ve formě bloku společných otázek pro všechny rozhovory, byla tedy na místě. Zároveň jsme měly ve struktuře rozhovoru pro každého konkrétního experta a expertku připraveny další specifické otázky týkající se konkrétní oblasti, kterou se zabývá, a flexibilně jsme přidávaly i další otázky a témata podle toho, jak se rozhovor vyvíjel.

Rozhovory prováděly dvě z autorek studie. To, že rozhovory byly realizovány ženami, mohlo ovlivnit průběh rozhovoru i získaná data. Příkladem může být to, že někteří komunikační partneři a partnerky chápali téma genderové rovnosti jako „ženské“ téma, tudíž bylo pro ně samozřejmé, že výzkum o genderu v energetice realizují ženy. Zároveň předpokládali, že když je tématem výzkumu gender a energetika, je naším cílem analyzovat působení žen v energetice, nikoliv mužů. Některé komunikační partnerky v rozhovorech vycházely z určité „sdílené zkušenosti žen“, například v diskusích o prosazování názorů v „mužském prostředí“, kdy předpokládaly, že i my jako ženy máme obdobnou zkušenost. V analýze jsme k těmto pozorovaným jevům přihlížely, především v diskusi o participaci žen v oblasti energetiky v kapitole 1.

Rozhovory trvaly 30–60 minut a byly se souhlasem komunikačních partnerů a partnerek nahrávány. Po realizaci rozhovorů jsme ke každému rozhovoru pořídily terénní poznámky, které popisovaly situaci a průběh rozhovoru a způsob navázání kontaktu. Rozhovory byly přepsány do textové podoby a poté jsme je analyzovaly pomocí analytického softwaru pro kvalitativní výzkum Atlas.ti. Využily jsme tematickou analýzu, díky níž je možné identifikovat témata v rozhovoru, analyzovat je a odkazovat na ně (Braun & Clarke, 2006). Určitým nebezpečím této metody analýzy dat je aktivní vstup výzkumníka nebo výzkumnice. Je to právě výzkumník či výzkumnice, kteří na základě vybrané metody analýzy dat hledjí, identifikují a interpretují témata (Boyatzis, 1998). Proto je nutné vždy v procesu analýzy vědomě rozdělovat, co bylo obsaženo v datech, a co je naše interpretace. Tento proces jsme v analýze dodržovaly. Tematická analýza začíná kódováním dat. Je potřeba mít na paměti, že kód je mnohem konkrétnější než téma, teprve tříděním a porovnáváním kódu definujeme témata. Poté můžeme témata mezi sebou porovnávat, spojovat, hledat kauzální vztahy nebo identifikovat dílčí podtémata (Braun & Clarke, 2006). V průběhu celého procesu analýzy jsme ve výzkumném týmu diskutovaly o našich interpretacích a závěrech. Následné autorizace textu sloužily jako zpětná vazba k analýze od komunikačních partnerů a partnerek a některé analytické závěry jsme na základě jejich reflexí rozšířily.

Etická stránka výzkumu

V rozhovorech jsme dodržovaly etické zásady vědecké práce. Před vstupem do terénu jsme potenciálním komunikačním partnerům a partnerkám zaslaly oslovovací dopisy, kde byli seznámeni s účelem výzkumu i s možným způsobem anonymizace dat. Dále jsme měly připravené informované souhlasy o způsobu práce se získanými daty. Před každým rozhovorem jsme vždy vysvětlily cíle studie, kdo se na ní podílí a k čemu budou výsledky naší analýzy využity. Také jsme nabízely možnost neodpovídat na některé otázky nebo rozhovor kdykoliv ukončit. Výběr místa rozhovoru jsme nechávaly na komunikačních partnerech a partnerkách, abychom docílily otevřené atmosféry pro diskusi. Valná většina komunikač-

ních partnerů a partnerek souhlasila s tím, že data z rozhovorů budou použita s uvedením jejich jména. Kapitoly, kde byly citace či parafráze částí rozhovorů s komunikačními partnery a partnerkami, byly před recenzním řízením zaslány k autorizaci. Audionahrávky i přepisy rozhovorů byly uloženy do složek bez přístupu dalších osob.

1. Participace z hlediska genderu: produkce a distribuce energie, zaměstnanost a expertní komunita

Zahraniční studie (Clancy & Roehr, 2003; Skutsch, 1998; Sovacool, 2014b) i statistiky ukazují, že energetika je obor, kde početně převažují muži, a to i v pozicích vedoucích pracovníků. Dokonce i v expertní komunitě je výrazná disproporce mezi počty žen a mužů. Sovacool (2014a, 2014b) na základě analýzy odborných textů tematizujících energetiku ukazuje, že ženy jsou autorkami textů v pouhých 15,7 % případech. V této kapitole budeme diskutovat o obdobných problémech, avšak v českém kontextu. Zaměříme se na oblast produkce a distribuce energií, ale také na expertní komunitu z hlediska genderové rovnosti. První část je věnována genderové analýze počtu studentů a studentek na technických a přírodovědných oborech spojených s energetikou a příčinám nízkého zastoupení žen v těchto oborech. V další části se věnujeme genderové horizontální a vertikální segregaci zaměstnání v oblasti energetiky, která je rovněž důsledkem koncentrace mužů a žen v určitých studijních oborech. Zde se zaměříme jak na pracovní pozice, kde převažují muži nebo ženy, tak i na nízký počet žen v rozhodovacích pozicích a na důsledky segregace. Kapitola je zakončena genderovou analýzou mzdových rozdílů mezi muži a ženami v oblasti energetiky.

Vzdělávání v oblasti energetiky z hlediska genderové rovnosti

Počet vysokoškolských studentů a studentek od 90. let 20. stol. v ČR narůstá a přibližně od roku 2010 převažují v počtu vysokoškolských studujících ženy. Ve školním roce 2014/2015 studovalo vysokou školu 194 905 žen a 152 434 mužů (tj. 56 % žen a 44 % mužů) (ČSÚ, 2015c). Ve studijních oborech vztahujících se k energetice (jako jsou přírodovědné a technické obory¹²) je počet žen výrazně nižší než počet mužů. V akademickém roce 2014/2015 bylo na vysokých školách přírodních věd a nauk zapsáno ke studiu 13 314 žen a 18 017 mužů (tj. 42 % žen a 58 % mužů), v témže roce absolvovalo tyto obory 2 812 žen a 3 529 mužů (tj. 49 % žen a 51 % mužů). Dále ukážeme, že v pracovních pozicích, kde lze toto vzdělání uplatnit, se rozdíl v počtu zaměstnanců a zaměstnankyň zvyšuje. Jde o fenomén tzv. dřevěného potrubí (tzv. *leaky pipeline*), který ilustruje, jak v průběhu vzdělávací dráhy dochází k postupnému odlivu žen, např. v přírodovědných oborech, a později i v průběhu profesní kariéry. Důvodem jsou mimo jiné genderové stereotypy ve vzdělávacím systému, kdy jsou dívky a chlapci motivováni vyučujícími k jiným předmětům, dále také k výběru různých vysokoškolských oborů, ale jde rovněž o interakci mezi vyučujícími a studujícími v průběhu celého vzdělávacího procesu, v níž jsou často viditelné genderové

¹² Konkrétně jsme analyzovaly data např. z přírodovědeckých fakult, matematicko-fyzikálních fakult, fakult životního prostředí, z fakulty jaderné a fyzikálně inženýrské, fakult chemicko-inženýrské, fakult elektrotechnických či strojních.

stereotypy (Tenglerová, 2011). Naopak na univerzitách technických věd a nauk je rozdíl v počtech studujících mužů a žen oproti přírodovědným výrazně větší. Větší rozdíl mezi počtem studentů a studentek v technických oborech může být způsoben tím, že v těchto oborech je více využívána matematika, logika apod., tedy dovednosti, které jsou zpravidla přisuzovány spíše mužům. V akademickém roce 2014/2015 bylo v technických oborech zapsáno ke studiu 24 398 žen a 53 549 mužů (tj. 31 % žen a 69 % mužů); tyto obory absolvovalo 5 839 žen a 12 205 mužů (tj. 32 % žen a 68 % mužů) (ČSÚ, 2015c). I v evropském měřítku lze konstatovat, že počet studentek na přírodovědeckých a technických oborech je nižší ve srovnání se studenty. Průměrný počet žen studujících tyto obory v zemích EU byl v roce 2013 37,9 %, průměrný počet studentek v ČR činil v témže roce 36,4 % (ČSÚ, 2015c).

Vzhledem k tomu, že se tato studie zaměřuje také na dopady energetiky na zdraví, je nutné připomenout i studijní obory environmentalistiky a životního prostředí. Na těchto oborech počty studentek převažují nad počtem studentů. Například na Fakultě životního prostředí České zemědělské univerzity v Praze v akademickém roce 2014/2015 studovalo 1 472 žen a 1 161 mužů (tj. 55 % žen a 45 % mužů) a vzdělání zde v témže roce ukončilo 449 žen a 280 mužů (tj. 61 % žen a 39 % mužů) (ČSÚ, 2015c). Jak dále v této studii ukazujeme, se ženami je stereotypně spojována schopnost péče a starost o druhé, a tedy i zdravotní dopady energetiky.

Počty studentů a studentek v přírodovědných a technických oborech ilustrují, že obory, které jsou humanitněji zaměřené, jsou zpravidla spojovány se ženami, naopak obory, kde se studující setkávají s technikou, matematikou a logikou, jsou zpravidla přisuzovány mužům. Dále se ukazuje, že v oblasti vzdělávání jsou také velmi patrná sociálně ukotvená očekávání od žen a od mužů, jež se projevují i v přístupu vyučujících. Vysvětlení rozdílného přístupu vyučujících k ženám a mužům můžeme najít v genderové socializaci, která rovněž objasňuje příčiny nízkého počtu studentek technických a přírodovědných oborů. V průběhu socializačního procesu je k dívkám i chlapcům přistupováno odlišně. Již od raného věku jsou chlapci i dívky podněcováni k jiným hrám, aktivitám i hračkám, a jsou u nich pěstovány různé schopnosti. Typicky jsou u dívek rozvíjeny pečovatelské dovednosti a jsou podněcovány zpravidla ke klidnějším hrám. Naopak u chlapců je rozvíjena soutěživost a daleko více jsou tolerovány i menší projevy agresivity jako znak soutěživosti (Bem, 1993; Renzetti & Curran, 2003).¹³ Genderová socializace pokračuje i ve vzdělávacím systému. Cílem vzdělání není pouze naučit děti číst, psát a počítat, ale v průběhu školní docházky se také zvnitřňují hodnoty a normy, které společnost uznává a vyžaduje. Je důležité si uvědomit, že školský systém v předávání ucelených znalostí zároveň děti učí i to, jak být ve společnosti správnou ženou a správným mužem (Jarkovská, 2013; Jarkovská & Lišková, 2008). Vzdělávací systém je jedním z klíčových systémů v reprodukci genderového řádu. Genderové nerovnosti ve vzdělávacím systému se projevují např. ve stereotypním a odlišném směřování dívek a chlapců nebo v otevřeném či skrytém znevýhodnění při přijímání dívek a chlapců do určitých studijních oborů. Iva Šmídová, Klára Janoušková a Tomáš Katrňák (2008) upozorňují, že mladí lidé se domnívají, že jejich výběr oborů a škol je výsledkem svobodného rozhodnutí, ale autoři ukazují, že je spíše výsledkem internalizovaných společenských hodnot (i genderového řádu). Již na základní škole se žáci a žákyně setkávají se segregací a s rozdílným přístupem vyučujících na základě toho, zda jsou dívkami či chlapci, např. s dělením předmětu praktické výchovy na tzv. dílny (pro chlapce) a vaření (pro dívky). Kvůli tomu je od chlapců očekáváno, že v „chlapeckých“ předmětech vyniknou.

13 Sandra Bem (1993) socializaci vnímá jako proces, kdy jedinci prostřednictvím interakce se sociálními institucemi, tedy i se vzdělávacím systémem, přijímají specifický pohled na společnost. Součástí socializace je také přijetí „správného mužství a ženství“. V její teorii jde konkrétně o osvojení tří tzv. genderových skel/čoček (předpokladů o správném mužství a ženství). Bem definuje tato tři genderová skla: a) genderovou polarizaci – muži a ženy jsou chápány jako bytostně odlišná individua ve všech ohledech (zkušenost, životní dráhy, pracovní dráhy...); b) androcentrismus – mužství je vnímáno jako lidství, tedy jako norma; muži jsou tudíž ženám nadřazeni; c) biologický esencialismus – obhájení dvou předchozích tvrzení jako přirozených a biologicky daných. Vidět společnost těmito skly znamená neustálou reprodukci nerovností a ukotvení mužů a žen v konkrétních společenských pozicích a oblastech (např. mužů coby živitelů, kariéristů, soutěživých pracovníků vs. žen coby pečovatelek, empatických, nesoutěživých). Bem ale rovněž upozorňuje na zakotvenost genderových skel nejen v našem každodenním jednání, ale také v institucích (např. rodina, škola) a diskusech, což znamená, že tento hierarchický model genderových vztahů sami utváříme a jsme jím neustále utvářeni.

Pokud tomu tak není, vyučující jim v případě vysvětlování a objasňování učiva věnují více času než dívčák, protože by chlapci měli dostát představě, že oni jako chlapci/muži umějí využívat logiku a řešit matematické příklady (Jarkovská, 2013; Jarkovská & Lišková, 2008; Simerská & Smetáčková, 2000).

Tyto nerovnosti na základních školách se v průběhu vzdělávání prohlubují a jejich výsledkem je nízký počet žen na vysokých a středních školách především s technickým zaměřením a poté samozřejmě i nízký počet žen na pracovním trhu v těchto oborech. Bez potřebného vzdělání se pak ženy cítí být méně kompetentní se k tématům energetiky vyjadřovat nebo se jim pracovně věnovat. Jedna z našich komunikačních partnerek – Júlia Sokolovičová, která v současné době pracuje jako konzultantka v oblasti energetiky, tento problém zdůrazňovala:

Je zajímavé, že když se řekne energetika, tak si lidé představí inženýrské nebo technologické vzdělání, ale to s tím nemá nic společného. Na takové úrovni, jak se u nás dělá například tvorba energetických politik, to vzdělání nepotřebujete. Ve skutečnosti velmi málo lidí, i mužů, kteří v energetické politice pracují, má inženýrský titul, vystudovalo Matfyz či ČVUT. Jsou to spíše jen schopní a chytří lidé, kteří se v oboru vypracovali do nějaké pozice, která je vnímána jako expertní ve vztahu k energetice. Ale dost těžko o tom přesvědčíte ženy, které by se pro takovou práci hodily, že?

Stereotypy ve vzdělání a následná segregace dívek i chlapců podle předmětů/oborů mají pro oblast energetiky dalekosáhlé důsledky, ať už v rovině expertní, kde se diskutuje, analyzuje a politicky i odborně rozhoduje, tak i v oblasti produkce, tedy v počtech žen a mužů v rozhodovacích pozicích energetických firem. V rovině expertní jsou témata v energetice rámována optikou skupiny jedinců, zpravidla mužů, s obdobnými životními zkušenostmi a hodnotami. Pokud budou v některých pracovních oblastech, resp. expertních sítích dominovat muži/ženy, bude zde převládat i jejich vnímání sociální reality a jiná zkušenost se do takového rozhodování nepromítne. V rovině produkce energií mají genderové stereotypy a genderová segregace vliv na počty žen v rozhodovacích pozicích, kde se soustředí kompetence a pravomocí pro směřování a definování vývoje energetiky.

Statistiky ukazují, že počty žen ve vysokoškolských technických oborech jsou oproti mužům nízké. Nízký počet žen v těchto oborech je důsledkem rozdílné socializace dívek a chlapců, podněcování dívek a chlapců k rozdílným činnostem, ale také důsledkem rozdílné interakce vyučujících s žáky a žákyněmi na základě genderu a rovněž důsledkem rozdílné motivace a podpory žáků a žákyň v konkrétních oborech.

Genderová segregace na pracovním trhu v oblasti energetiky

Jak jsme ukázaly, počty studentek jsou především v technických oborech velmi nízké, což má dalekosáhlé důsledky i pro pracovní trh v oboru energetiky. V této kapitole se konkrétně zaměříme na a) horizontální segregaci, tedy na to, zda jsou v oblasti energetiky obory, kde se koncentrují více muži nebo více ženy; b) vertikální segregaci, tedy na to, jaké pozice v hierarchickém žebříčku v konkrétních pracovních oblastech energetiky zastávají ženy a muži. Na úvod je nutné uvést, že ČR nedisponuje statistickými daty nebo statistickými publikacemi, které by analyzovaly genderovou ne/rovnost konkrétně v oblasti energetiky. V této kapitole proto vycházíme z obecných statistik zaměstnanosti, práce a mezd, vzdělání a z genderových statistik Českého statistického úřadu. Dále vycházíme ze statistik Eurostatu.

Horizontální genderová segregace v oblasti energetiky

Podíváme-li se na mezinárodní srovnání počtu žen a mužů zaměstnaných v technických oborech a počtu specialistů a specialistek, je patrné, že data za ČR se pohybují kolem průměru EU – v roce 2014 v EU

v odvětví techničtí a odborní pracovníci pracovalo 17,1 % žen a 14,7 % mužů, v ČR v tomto oboru pracovalo 17,6 % žen a 17,8 % mužů. V oblasti specialistů a specialistek v EU v průměru pracovalo 21 % žen a 16,5 % mužů, v ČR pracovalo v tomto odvětví 18,9 % žen a 12 % mužů (počítáno jako podíl ze všech zaměstnaných mužů a žen) (ČSÚ, 2015c).

Podívejme se však nyní na konkrétnější statistická data a na přesnější počty mužů a žen v těchto oborech podle klasifikace CZ-ISCO¹⁴. Jako specialisté v roce 2015 pracovalo 238 400 mužů a 263 100 žen, ve stejném roce jako techničtí a odborní pracovníci pracovalo 372 400 mužů a 392 600 žen (ČSÚ, 2015c). Pokud sledujeme pouze jednočíselnou klasifikaci zaměstnanců a zaměstnankyň (viz tabulku 1 v příloze), pak lze konstatovat, že mezi specialisty a technickými a odbornými pracovníky jsou ženy a muži zastoupeni vyrovnaně, počet žen dokonce mírně převyšuje počet mužů. Nicméně pokud se podíváme na podrobnější klasifikace stejných dat, tzn. když se zaměříme na podskupiny těchto dvou odvětví, zjistíme, že zde jsou obory, kde se významně koncentrují muži nebo ženy. Ženy početně převažují v oborech, jako jsou specialisté ochrany životního prostředí nebo specialisté v oblasti průmyslové ekologie. Naopak muži početně převažují v oborech, jako jsou důlní a hutní inženýři či inženýři elektrotechnici a energetici – viz tabulku 2 v příloze (ČSÚ, 2015c). Je zde patrné, že v oborech, kde ke každodenní práci zaměstnanci a zaměstnankyň využívají technické vzdělání stereotypně spojované s muži, muži převažují. Počty zaměstnanců a zaměstnankyň vyjmenovaných oborů také korespondují s tím, jaké obory si ženy a muži vybírají v době svého studia (viz výše). Michaela Chaloupková nízké zastoupení žen v energetických oborech ze své pozice jediné ženy v představenstvu velké energetické firmy zhodnotila následovně:

Je pravda, že v energetice jde o kombinaci několika faktorů. Za prvé jde o technické vzdělání, kde je žen skutečně velmi málo. Za druhé jde i o kulturní stereotypy, které jsou v naší společnosti neustále přítomné. A za třetí se domnívám, že energetika je takový stavovský obor, tedy jednou energetik vždycky energetik, a to podle mého začíná už na škole, tedy že lidé, kteří obor vystudují, tak v něm chtějí pracovat a pracují zde celý život. Je to takový kruh, když je žen na technických školách málo, nemůže jich být dostatek ani na pracovním trhu v této oblasti.

Je tudíž patrné, že segregace, která začala již v průběhu vzdělávání, se dále prohlubuje na pracovním trhu (především v technických oborech).

Horizontální genderová segregace ve vzdělávacím systému v přírodovědeckých a technických oborech pokračuje také na pracovním trhu. Ženy pracují spíše v humanitně orientovaných oborech, jako je humanitní ekologie, muži naopak pracují v technicky zaměřených oborech, jako jsou důlní a hutní inženýři či energetici. Nízký počet žen v energetice (jak v expertní rovině, tak i v oblasti produkce energií) může mít dopady na posuzování důležitosti témat i na zvolené způsoby jejich řešení.

Nízký počet žen v řídicích pozicích – vertikální genderová segregace v oblasti energetiky

Téma nízkého zastoupení žen, tedy vertikální segregace v dozorčích radách a v představenstvech firem je v současné době celosvětově aktuální a probírané. Podle dat Evropské komise v roce 2016 nebyla v ČR žádná žena, která by stála v čele firmy jako prezidentka, v představenstvech bylo pouhých 7 % žen a v dozorčích radách pouhých 9 %¹⁵ (pro srovnání – statistiky o průměru EU uvádějí, že 5 % žen je na pozicích ředitelky, 15 % žen je v představenstvech a 25 % žen působí v dozorčích radách). Ani tato čísla však nedosahují tzv. 30% kritické masy (Dahlerup, 1988, 1992). Hranice kritické masy stanovuje nejnižší podíl minority (v tomto případě žen) ve skupině s rozhodovacími pravomocemi proto, aby

¹⁴ Více na: <https://www.czso.cz/csu/czso/klasifikace_zamestnani_-cz_isco->; cit. dne 6. 7. 2016.

¹⁵ Jedná se pouze o firmy kotované na evropské burze; do této analýzy bylo z ČR zahrnuto 14 firem. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/business-finance/executives-non-executives/index_en.htm>; cit. dne 19. 7. 2016.

i minoritní skupina měla možnost změnit svoji pozici a mohla efektivně prosazovat své zájmy a potřeby. Jinými slovy, tato hranice je důležitým mezníkem pro minoritní skupinu, aby přestala být minoritou, mohla změnit svůj status ve společenství a také posílit svůj vliv. O této hranici hovoří rovněž Rosabeth Moss Kanter (1993), pro kterou je hranice 30% zastoupení podmínkou pro to, aby se méně zastoupené skupiny vymanily z pozice tokenů a měly vliv na prosazování vlastních zájmů a nebyly vnímány pouze jako symbol minority, na který jsou uplatňovány stereotypy bez ohledu na individuální schopnosti.

Je tudíž patrné, že ani v celoevropském měřítku zdaleka není dosaženo ideálního rozložení zastoupení mužů a žen v rozhodovacích pozicích. Je ale důležité si uvědomit, o jakých pozicích zde hovoříme – zatímco představenstvo, tj. výkonný orgán, má v rukou pravomoc ohledně budoucnosti a směřování firmy, dozorčí rady, tedy kontrolní orgán, jsou pouze neexecutivním orgánem s nižší pravomocí. Přesto se v současné době diskutuje o zvýšeném zastoupení žen právě v dozorčích radách (Mulačová et al., 2013: 34) (viz návrh směrnice pro členské státy, která stanovuje 40% hranici do dozorčích rad firem kotovaných na evropské burze pro méně zastoupené pohlaví, kterým bývají zpravidla ženy¹⁶). Nejsou však k dispozici komplexní statistiky firem v oblasti energetiky, které by informace o zastoupení žen na řídicích pozicích obsahovaly. Nicméně v roce 2015 nezisková organizace Otevřená společnost vydala analýzu zastoupení žen a mužů v dozorčích radách a v představenstvech firem kotovaných na pražské burze¹⁷. Z analýzy jednoznačně vyplynulo, že v dozorčích radách všech vybraných firem je průměrně pouze 5 % žen (tzn. pouze tři ženy oproti 66 mužům) a v představenstvech je pouze 13 % žen (tzn. šest žen oproti 52 mužům). Do této analýzy bylo zařazeno i několik firem působících v oblasti energetiky, následující tabulka shrnuje údaje o procentuálním zastoupení žen a mužů v dozorčích radách a představenstvech firem v oblasti energetiky (viz tabulku 1.1.).¹⁸

Tabulka 1.1. Zastoupení žen a mužů v dozorčích radách a představenstvech ve vybraných energetických organizacích.

Název firmy	Dozorčí rada		Představenstvo	
	Podíl žen	Podíl mužů	Podíl žen	Podíl mužů
Energoaqua, a.s.	33 %/ 1 žena	67 %/ 2 muži	33 %/ 1 žena	67 %/ 2 muži
ČEZ, a. s.	0 %	100 %	14 %/ 1 žena	86 %/ 6 mužů
UNIPETROL, a.s.	0 %	100 %	0 %	100 %
ENERGOCHEMICA SE	0 %	100 %	0 %	100 %

Zdroj: Bereme ženy na palubu. Analýza zastoupení žen a mužů ve vedení velkých firem¹⁹.

Analýza Otevřené společnosti se zaměřila i na malé a střední podniky, které ne vždy hrají primární úlohu ve směřování energetického průmyslu, i zde však byl počet žen v řídicích pozicích nízký. V České republice ale působí i několik dalších velkých energetických firem a korporací kromě ČEZu, které mají značný vliv na produkci i spotřebu energií, na ceny energií, ale i na životní prostředí. Pro detailnější analýzu genderové vertikální segregace jsme vybraly devět největších energetických firem na základě tržeb v minulém roce (viz tabulku 1.2).²⁰ Zde se ukázalo, že ve vrcholových orgánech firem (představenstvo a dozorčí rady) ženy nejsou zastoupeny téměř vůbec:

16 Dlouhodobě odmítavý postoj české vlády byl v roce 2016 změněn na postoj podporující vznik této směrnice. Plná verze návrhu směrnice je dostupná na: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0614:FIN:cs:PDF>>; cit. dne 18. 7. 2016.

17 Bylo analyzováno 13 firem, nicméně ne všech by se uvedená směrnice dotýkala, protože směrnice se netýká – na rozdíl od této studie – malých a středních podniků (Janský et al., 2013).

18 Data byla čerpána z výročních a pololetních zpráv firem z let 2013/2014 dostupných na webových stránkách pražské burzy.

19 K analýze byla využita data z výročních a pololetních zpráv firem z let 2013–2014 (Janský et al., 2013).

20 Energetické firmy byly vybrány z následujícího seznamu: <<http://www.czechtop100.cz/menu/aktualne/100-nejvyznamajsih-firem-cr.html>>; cit. dne 6. 7. 2016. Údaje o počtu žen a mužů v dozorčích radách a představenstvech byly čerpány z oficiálních webových stránek jednotlivých firem v sekci vedení firmy. Data byla aktuální k 6. 7. 2016.

Tabulka 1.2. Počty žen a mužů v představenstvech a dozorčích radách firem v oblasti energetiky s nejvyšším ziskem.

Název firmy	Představenstvo		Dozorčí rada	
	Podíl žen	Podíl mužů	Podíl žen	Podíl mužů
ČEZ, a. s.	33 %/ 1 žena	67 %/ 2 muži	33 %/ 1 žena	67 %/ 2 muži
RWE Česká republika, a.s.¹	0 %	100 %	14 %/ 1 žena	86 %/ 6 mužů
Energetický a průmyslový holding, a. s.	0 %	100 %	0 %	100 %
ENERGOCHEMICA SE	0 %	100 %	0 %	100 %

Zdroj: Žebříček firem podle tržeb na rok 2015.

Ukázaly jsme, že počet žen ve vrcholových orgánech organizací (v tzv. ziskovém sektoru) v oblasti energetiky je velmi nízký. Zajímavé však je, že oproti tomu v neziskovém sektoru je žen ve vedení neziskových organizací mnohem více. Je ale nutné si uvědomit, že ženy působí především v neziskových organizacích, které jsou více zaměřené na ochranu životního prostředí, a jejich aktivity představují zpravidla kontakt s veřejností, osvětu, lobbying apod. Neziskové organizace mají také vyšší zastoupení žen (a to i v rozhodovacích pozicích nebo v managementu organizace). Naopak neziskové organizace, jejichž aktivity jsou techničtější orientované (např. některé z neziskových organizací na svých webech publikují analýzy vycházející z vlastních výzkumů v oblasti chemie, jako je výzkum dopadu chemických látek na životní prostředí), mají rovněž vyšší zastoupení mužů (a to i v rozhodovacích pozicích a managementu organizací).²¹ Oblastí, kde převažují muži, jsou zpravidla vnímány jako prestižnější a společností více oceňované, což může platit i v této situaci.

I komunikační partneři a partnerky upozorňovali na to, že muži i ženy mají různé životní dráhy a různé životní zkušenosti, proto i jejich přístup k tématům spojeným s energetikou je odlišný. Často tento aspekt vztahovali k nízkému zastoupení žen v rozhodovacích pozicích v oblasti energetiky. Různé životní zkušenosti mají dopad na samotné tematické vymezení energetiky, na její vývoj i na lobbying (ze všech těchto aktivit jsou však ženy vyloučeny, neboť chybí v rozhodovacích pozicích anebo nejsou v „prestižnějších“ neziskových organizacích).

Júlia Sokolovičová v rozhovoru upozorňovala na problematiku tematického vyprofilování energetiky, pokud zde pracují pouze muži. Na základě své zkušenosti ředitelky Zeleného kruhu si všimla, že k této situaci dochází například v případě výběrání témat diskusního panelu a panelistů a panelistek na workshopech a konferencích (obdobně však lze její výpověď aplikovat i na problém nízkého počtu žen v energetice a jeho dopadu na tematické vyprofilování energetických témat):

Řekne se energetika a člověku automaticky naskakují jména expertů a typická témata panelu. To je ale chybná vazba, takto si panel uzavřeme před novými tématy a možnostmi a zároveň, aniž bychom si to uvědomili, tak panel šijeme na míru těm, kteří se k tématu vyjadřují neustále, tedy známým mužským expertům (...) Sama jsem několikrát testovala, že je to možné i jinak: definovali jsme si v týmu téma panelu otevřeněji, a vysloveně jsme brainstormovali muže i ženy, kteří by se dali s tématem propojit (...) Výsledek byl, že jsme obsáhli nová témata či jsme staré téma pojali nově, a navíc jsme okamžitě měli genderově vyrovnaný panel.

K tomuto tématu by bylo do budoucna vhodné analyzovat diskuse o energetice v médiích s cílem zaměřit se na to, zda a do jaké míry do těchto debat vstupují ženy expertky v oblasti energetiky, k jakým tématům se zde vyjadřují a jak je konkrétní téma pojímáno, když o něm diskutují experti i expertky.

Vertikální genderová segregace v oblastech energetiky byla také důležitým tématem, o kterém jsme explicitně diskutovaly v rozhovorech. Komunikační partneři a partnerky často uváděli, že se v této

²¹ Data o neziskových organizacích jsou čerpána ze stránek Ministerstva životního prostředí; dostupná jsou na: <http://www.mzp.cz/cz/nevladni_a_neziskove_organizace>; cit. dne 20. 7. 2016.

oblasti setkávají spíše s muži než se ženami. Nicméně velmi často po této diskusi uváděli jména několika žen působících v energetice na významných pozicích a hodnotili jejich práci a dosavadní ne/úspěchy. Komunikační partneři a partnerky k těmto ženám přistupovali jako k tokenkám – uvedené ženy byly viděny jako zástupkyně celé skupiny žen. Jejich pracovní ne/úspěchy byly pod větším dohledem a za své pracovní neúspěchy sklídily tyto ženy od komunikačních partnerů a partnerek větší kritiku než muži. V neposlední řadě byly tyto ženy kritizovány i za své femininní chování, např. v jednání s lidmi, tedy za chování, které sice odpovídá očekávání od žen, ale už ne zcela očekávání od jedinců na řídicích pozicích v technickém oboru. Z těchto diskusí často nakonec vyplynul názor, že několik žen v energetice působí a že zastávají významné pozice, takže energetika není obor, kde by muži naprosto převažovali. Nicméně statistiky jasně ukazují, že počty žen v ryze energetických oborech jsou nízké a zároveň že ženy zpravidla neobsazují pozice s rozhodovací pravomocí.

Konkrétní zkušenosti žen v rozhodovacích pozicích jsme zkoumaly v rámci rozhovorů s Dagmar Juchelkovou (v současnosti jedinou profesorkou energetiky v ČR) a s Michaelou Chaloupkovou, která je po dlouhé době první ženou v představenstvu v ČEZu. Uvedla, že jako žena v průběhu kariérního postupu v organizaci nepociťovala překážky v kariérním růstu, ani nepociťovala specifický přístup, kterým se pozice tokenky vyznačuje. V průběhu rozhovoru se však ukázalo, že musela čelit situacím, se kterými se pravděpodobně nesetkali její mužští kolegové (máme ale k dispozici pouze rozhovory se ženami ve vedoucích pozicích, nikoliv s muži, takže zde vycházíme z těchto rozhovorů a z minulých výzkumů). V rozhovoru s Michaelou Chaloupkovou jsme diskutovaly o důležitosti navazování kontaktů a síťování. I když explicitně neuvedla, že by měla zkušenost s vylučováním z mužských sítí, tzv. „old boy's network“ (např. Lallane & Seabright, 2011), tedy že by byla od mužského kolektivu izolována na základě toho, že je žena, přesto v rozhovoru uvedla, že se setkávala s tím, že si muži v její přítomnosti domlouvali sportovní či jiné aktivity a ona se k těmto aktivitám musela aktivně sama přihlásit:

Je to opravdu o té aktivitě a možná trochu i o dravosti. Já jsem měla pocit, že když se kolegové domlouvali, že to nedělali mně za zády, bavili se o tom přede mnou, ale musela jsem se pak přihlásit, že chci jet taky. Pak se stalo, že jsme někam jeli a já jsem tam byla jen s kolegy, ale vzali mě do party.

Důležitost proniknutí do mužských sítí zdůrazňuje i jako mentorka,²² když upozorňuje, že pokud ženy chtějí kariérně růst, musí být samy aktivní a být součástí i ryze pánských aktivit:

Já ženám vždy říkám, že jestli chtějí dělat kariéru, tak se nedá nic dělat, a musí ze začátku s kolegy chodit do baru a podobně, nejde na to rezignovat, protože tím, že se budou stranit, tak tím se nic nezmění. Ze začátku se toho musí účastnit, jinak to bohužel nejde.

S obdobnou situací se setkala i Dagmar Juchelková, která upozornila na problematiku síťování žen v ryze mužském kolektivu a na nepsaná neformální pravidla mužského kolektivu, která také dopadají na zaměření energetických témat:

Fungují zde samovazby, protože když jsem se chtěla stát profesorkou, tak naproti mně seděli jenom muži a vy si říkáte, jak to proběhne? Půjdu se nechat vyzpovídat, a jak se se mnou budou bavit? Protože oni mluví jinou řečí a stejně tak vy ty problémy vidíte jinak. A teď si tam před ně sednete a budete obhajovat nový přístup a nové myšlení. Když se budeme bavit jen o odborné rovině, tak zde jste schopná ty muže přesvědčit, ale pak je zde spousta mezivazeb a pravidel, která nejsou nikde psaná ani daná, ale v tom mužském kolektivu fungují a to není lehké překonat a upozornit na vlastní názory.

²² Michaela Chaloupková působí jako mentorka např. v mentoringovém programu Odyssey zaměřeném na ženy v managementu, více viz: <<http://www.myodyssey.eu/mentors-cz.html>>; cit. dne 7. 9. 2016.

Proč je důležité usilovat o zvýšení počtu žen v řídicích pozicích i v energetice?

Z výše uvedených tabulek 1.1 a 1.2 i z rozhovorů je patrné, že v představenstvech i v dozorčích radách energetických firem je počet žen velmi nízký. Lze však uvést několik důvodů, proč je důležité se snažit o genderovou diverzitu (tedy o zvýšení počtu žen ve vedoucích pozicích). Jednu skupinu argumentů představují ekonomické důvody – diverzitní týmy lépe reagují na změnu národního i globálního pracovního trhu, umožňují zvýšit konkurenceschopnost organizace a využít tak schopnosti všech zaměstnanců a zaměstnankyň či umožní pochopit potřeby všech zákazníků a zákaznic (Roberge & van Dick, 2010); nehledě na to, že diverzita může být také aspektem, který organizaci odlišuje od ostatních organizací na trhu, tudíž může být v konkurenčním prostředí výhodou. V neposlední řadě lze uvést i ocenění pro firmy za podporu diverzity v organizaci. Tato ocenění mohou být lákadlem nejen pro nové zákazníky a zákaznice, ale rovněž pro nové zaměstnance a zaměstnankyň (Carter et al., 2003; Desvaux et al., 2007; Maříková et al., 2015; Smith et al., 2005).

Další sadu argumentů na podporu diverzity nabízejí i tzv. sociální argumenty – tyto argumenty vycházejí z teorie sociální spravedlnosti nebo politiky rovných příležitostí. Diverzita v pracovních týmech i ve vedení organizací může mít pozitivní dopad na sociální kohezi, na pracovní a společenské uplatnění, ale také na zvýšení spokojenosti zaměstnanců a zaměstnankyň (Desvaux et al., 2007; Maříková et al., 2015). Aplikací těchto argumentů v praxi může být studie, kterou v roce 2012 realizovala konzultační firma McKinsey & Company a která se zaměřuje na využití plného potenciálu žen v české ekonomice se zaměřením na ženy v managementu (Víšek et al., 2012). Jejich výsledky mimo jiné ukazují, že v početním zastoupení žen na různých úrovních managementu a vedení organizací je ČR ve srovnání s jinými evropskými zeměmi na jednom z posledních míst. Studie dále uvádí, že některé české společnosti podporující diverzitu (tedy i vyšší zastoupení žen ve vedoucích pozicích) si lépe uvědomují překážky, kterým ženy čelí při dosahování vedoucích pozic (např. nutnost sladování rodiny a práce, zažité stereotypy nebo strukturální překážky, jako je např. nedostatek kontaktů). Na druhé straně si firmy uvědomují, že zavádění opatření podporujících diverzitu je dlouhodobým procesem. Studie také ukazuje, že firmy, kde byla diverzita podporována, jsou ekonomicky úspěšnější (jedním z vysvětlení může být jiný styl vedení u žen, které více využívají participativní techniky a dbají na rozvoj zaměstnanců a zaměstnankyň). Ekonomické argumenty na podporu diverzity v vedení, které jsou ve světě businessu považovány za nejdůležitější, zkoumala studie McKinsey & Company v praxi a ukázala na ekonomické výhody diverzifikačních týmů.

Vertikální genderová segregace ve veřejné správě

V kapitole o vertikální genderové segregaci jsme se doposud věnovaly podnikatelské sféře a neziskovému sektoru, nyní se zaměříme na oblast veřejné správy, která má také výrazný vliv v oblasti energetiky. Data z roku 2009 ukazují, že struktura úřadů odráží segregaci trhu práce podle pohlaví. Zastoupení žen klesá se zvyšující se úrovní vedení. Zaměstnankyň úřadů je 71,4 %, ve vedoucích pozicích jich je již jen 55,1 %, v nejvyšších pozicích, jako jsou vedoucí úřadů nebo ředitelky či zástupkyně ředitelky, se pohybuje již jen okolo 40 % žen (Pavlík & Smetáčková, 2010). Na nejvyšších volených pozicích, jako je hejtmanka, primátorka či starostka nebo členka rady, je zastoupení ještě nižší – okolo 20 %. Podíváme-li se na různé úrovně samosprávy, kde krajská je nejvyšší, tak spolu se zvyšující se úrovní samosprávy počet žen opět klesá, a to jak ve vedoucích pozicích, tak i v pozicích nižších. Na krajské úrovni stále převažují mezi zaměstnanci úřadů ženy (68,7 %), nicméně ve všech vedoucích pozicích už jsou v menšině (34 % u ředitelky nebo jejich zástupkyň a u vedoucích odborů, 48 % u vedoucích oddělení) (Pavlík & Smetáčková, 2010). Je tedy patrné, že na čím vyšší úrovni budou probíhat debaty a rozhodnutí o energetice, tím více z nich budou ženy vyloučeny.

Ve vedení (tzn. v představenstvech a v dozorčích radách) velkých energetických firem v ČR je velmi málo žen. Jako příčiny nízkého zastoupení žen v těchto pozicích jsme identifikovaly (a) genderovou segregaci pracovního trhu podle oborů, která má své kořeny již ve vzdělávacím systému; (b) problematické síťování a navazování kontaktů v „mužském světě“; (c) málo vzorů úspěšných žen a s tím související; (d) omezené možnosti mentoringu směrem od profesně starších žen k těm mladším a (e) přístup k ženám v energetice jako k tzv. tokenkám. V rozhovorech byly pozitivně hodnoceny diverzitní týmy, komunikační partneři a partnerky oceňovali především vyšší kreativitu týmů, možnost nahlížet na problémy z více stran, dynamické diskuse, ale také spolupráci jedinců s různými zkušenostmi.

Genderové mzdové nerovnosti

Výše jsme ukázaly, že se v oblasti energetiky projevuje genderová horizontální i vertikální segregace. Spolu s tímto fenoménem souvisí – tak jako v jiných pracovních oblastech, kde se objevuje segregace – i mzdové nerovnosti mezi muži a ženami neboli gender pay gap²³. Mezi specialisty byla v roce 2015 průměrná hrubá mzda mužů 46 238 Kč, zatímco průměrná hrubá mzda žen činila 33 340 Kč – muži měsíčně měli o více než 10 000 Kč vyšší mzdy než ženy, gender pay gap činil 27 % (ženy tedy měsíčně v těchto oborech vydělávaly o 27 % méně než jejich mužští kolegové). To je ještě výrazně více, než činí celkový genderový mzdový rozdíl pro český trh práce – 22 %. Mezi technickými a odbornými pracovníky činila průměrná hrubá mzda v témže roce u mužů 33 952 Kč a průměrná hrubá mzda žen byla 27 243 Kč (v těchto profesích byl sice rozdíl menší, necelých 7 000 Kč, ale přesto jde o částku, která může výrazným způsobem zvýšit, respektive snížit životní úroveň). V tomto odvětví tak genderový mzdový rozdíl činil 19 % (ČSÚ, 2015c). Pokud se podíváme podrobněji na obory, kde početně dominují ženy, i zde je genderový mzdový rozdíl patrný – ženy vydělávají méně než muži. V roce 2015 byla v oboru specialisté ochrany životního prostředí průměrná hrubá mzda mužů 31 184 Kč a průměrná hrubá mzda žen 30 310 Kč (rozdíl tak činil 8 %). Stejný trend je pozorovatelný i v oborech, kde se koncentrují muži, například v oboru elektrotechnik a technici energetici byla průměrná hrubá mzda muže 35 917 Kč a průměrná hrubá mzda ženy 30 547 Kč (mzdový rozdíl činil 15 %) (ČSÚ, 2015a). Jedním z vysvětlení je vyšší prestiž těch oborů, kde muži početně převažují, s čímž souvisí i lepší mzdové ohodnocení (Křížková & Sloboda, 2009).

Mzdové rozdíly mezi muži a ženami jsou v oblastech energetiky velmi výrazné. Největší mzdové rozdíly mezi muži a ženami jsou v oborech, kde početně dominují muži (např. obor elektrotechnik a technici energetici, zde mají ženy o 15 % nižší mzdy než muži), naopak v oborech, kde početně převažují ženy, např. specialisté ochrany životního prostředí, je genderový mzdový rozdíl nižší (ženy zde vydělávají o 8 % méně než muži).

Shrnutí

Statistická data i rozhovory s komunikačními partnery a partnerkami jednoznačně ukazují, že energetika je oblast, kde početně převažují muži. Již na vysokých školách, především na technických oborech, se můžeme setkat s výraznou genderovou segregací. Vysvětlení tohoto fenoménu lze hledat v genderové socializaci, která začíná v rodinách (zejména pobízením dívek a chlapců k určitým aktivitám a hrám) a pokračuje ve vzdělávacím systému. Naše analýza ukázala, že energetika je obor s výraznou horizontální genderovou segregací, tedy že se ženy koncentrují (na pracovním trhu i v průběhu vzdělávání) v humanitně orientovaných oborech, naopak muži početně převažují v oborech, kde je využívána matematika či logika. Také jsme ukázaly na vertikální genderovou segregaci, tj. že ve vedení velkých energetických organizací v ČR je velmi nízký počet žen. A v neposlední řadě jsme poukázaly na to, že energetika je obor, ve kterém jsou významné mzdové rozdíly. Největší mzdové rozdíly byly identifikovány v oborech, kde se koncentrují muži.

²³ Rozdíl v hrubých výdělcích mezi muži a ženami v procentech (%).

Doporučení

V rozhovorech zazněly různé strategie, které komunikační partneři a partnerky navrhovali jako řešení genderové segregace a mzdových rozdílů. Mezi navrhovaná řešení a strategie patřily:

- **Mentoring a snaha otevřít ženám dveře do sféry, kde dominují muži.** Řešení genderové nevyváženosti viděli někteří komunikační partneři a partnerky v mentoringu. Vycházeli z vlastní zkušenosti. Velmi často si uvědomovali nejistou a nižší pozici žen nebo nedostatek žen v těchto oborech a více hleděli na to, aby ženám otevřeli dveře do oblasti energetiky a zároveň aby posílili jejich sebevědomí vyjádřit se k tématu a stát si za svými:

Mám tendenci vtahovat do různých expertních diskusí ženy. Beru je s sebou na konference, zrovna minulý týden jsem byla na schůzce v Bratislavě a vzala jsem tam svoji kolegyni, která mi řekla, že se na to necítí. Ale já myslím, že jí to prospělo, vždyť i tohle spadá do popisu její práce. (Júlia Sokolovičová)

Mentorování je rozhodně jedním z důležitých kroků, který ženám pomůže. Jednak je ženám umožněn vstup do „netradiční a mužské“ oblasti, jednak mají ženy možnost navázat nové kontakty. Michaela Chaloupková, která mentoruje ženy i muže, také v rozhovoru zdůraznila pozitivní aspekty mentoringu: otevření dveří do nového prostředí, ale rovněž pomoc s navazováním kontaktů a síťováním. Mentoring je dobrým nástrojem pro zvýšení počtu žen v rozhodovacích pozicích, což je v oblasti energetiky žádoucí. Důležitost mentoringu také zazněla např. v rozhovoru s Dagmar Juchelkovou, která uvedla, že mentoring je prospěšný i ve vzdělávacím systému. Již na středních školách je nutné, aby byly dívky motivovány ke vstupu do tradičně mužských oborů a viděly možnosti budoucího uplatnění pomocí kladných vzorů.

- **Cílené vytipování a síťování se ženami.** Komunikační partnerky, které se pohybovaly na poli energetiky, reflektovaly, že jde o „mužskou doménu“. Samy mluvily o tom, že jsou často jako expertky na konferencích jedinými ženami nebo že jich je velmi málo. Velmi často tyto komunikační partnerky uváděly jako strategii pro větší zastoupení žen na poli energetiky cílené hledání, vytipování a spolupráci se ženami. Ilona Švihlíková, která je koordinátorkou občanské iniciativy Alternativa Zdola, tuto strategii v rozhovoru také připomněla:

Když už s někým jednáme, tak se snažíme, aby tam byly ženy. Aby i v osvětových a diskusních aktivitách byly ženy zahrnuty (...) Například starostky jsou hodně činné v místních skupinách a aktivitách. Na této úrovni je hodně žen, které se perou za dobrou věc.

Tato komunikační partnerka zdůraznila, že toto se daří především na nižších patrech businessu a rozhodování (tzn. v lokální politice a menších podnicích). Jakmile jde o národní orgán (např. o Hospodářskou komoru), kde se koncentruje větší rozhodovací pravomoc, počet žen klesá a takové síťování je obtížné, ne-li nemožné. To potvrzuje naše výsledky o vyšších nerovnostech na vyšších úrovních rozhodování a zároveň to ukazuje na význam podpory zastoupení žen v těchto oblastech.

- **Genderová citlivost vedoucích pracovníků a pracovníc.** Jako další řešení byl často uváděn i přístup vedoucích pracovníků a pracovníc k mužům a ženám a jejich genderová ne/citlivost. Vedoucí pracovníci a pracovníce jsou vnímáni jako ti, kteří mají v rukou kompetence pro změnu. Komunikační partneři a partnerky upozornili na to, že pokud zaměstnanci a zaměstnankyně chtějí něco změnit, mohou narazit na překážky firemní hierarchie. Vedoucí byli viděni jako ti, kteří mají v rukou kompetence pro to, aby rozhodli, jak bude jejich tým fungovat (a to i v otázkách genderové rovnosti).

Právě zde se otevírá prostor pro nové pracovní i mzdové podmínky pro muže a ženy, jež mohou být poté příkladem dobré praxe pro ostatní vedoucí a firmy.

— **Genderově senzitivní opatření a akční plány.** Velký efekt by podle komunikačních partnerů a partnerek měla i opatření nebo akční plány rovnosti, které komplexně podchytí témata, jako jsou procesy nábory nových zaměstnanců a zaměstnankyň (tzn. genderově vyvážené složení přijímací komise, nestereotypní uvažování o obsazování pracovních míst...), mzdové podmínky (transparentnost mzdových a kariérních plánů) či opatření pro zaměstnané rodiče. Podle komunikačních partnerů a partnerek by bylo vhodné, kdyby firmy měly zájem o vytváření akčních plánů nebo opatření (některé komunikační partnerky uvedly, že v této situaci by bylo vhodnější nařízení, které organizacím upřesňuje, jak postupovat v podporování genderové rovnosti, neboť dodnes není mnoho organizací, které by byly v této oblasti aktivní samy od sebe). Pokud v organizacích budou stanovena podobná opatření nebo akční plány, budou dodržovány nejen vedoucími pracovníky a pracovníci, ale také zaměstnanci a zaměstnankyněmi. Lidé si tak v praxi vyzkoušejí, proč je genderová rovnost důležitá a jaká jsou její pozitiva.

— **Opatření podporující sladování rodinného a pracovního života.** V české společnosti je péče o děti neustále spojována se ženami, což má dopad i na jejich kariérní růst (Křížková et al., 2011). Podle některých komunikačních partnerů a partnerek by bylo vhodné zavádět do firem a organizací opatření podporující sladování rodinného a pracovního života. Michaela Chaloupková jako ředitelka personalistiky upozornila na to, že má zkušenosti s těmito opatřeními a vidí jejich přínosy nejen pro samotné zaměstnance a zaměstnankyně, ale také pro organizaci jako celek. Upozornila především na ekonomické benefity (např. díky rychlému návratu matek zpět do zaměstnání nemusejí hledat a školit náhradu). Mezi opatřeními, která by doporučila a která by podle jejího názoru pomohla ženám v kariérním růstu, by byla např. zřízení firemní školky/jeslí, home office,²⁴ sickday,²⁵ ale také flexibilní formy práce. Podle Michaely Chaloupkové tato opatření umožní (zpravidla) ženám rozhodnout se, zda chtějí setrvat s malým dítětem doma, nebo se mohou vrátit do práce, ale s možností úpravy pracovní doby nebo s možností umístit dítě do firemních jeslí a školek. Důležité pro komunikační partnerku bylo rozšíření možností pro zaměstnané ženy, které jim umožní rozhodnout se nikoliv podle společenského očekávání nebo např. podle nedostatku míst ve školkách a jeslích. Sama Michaela Chaloupková v ČEZu v současné době vyjednává zřízení firemních školek na různých místech v ČR. Nutnost zavést toto opatření objasnila takto:

Firemní mateřská školka je cílená právě na ženy, aby se nám vracely mnohem dříve do práce, protože nás stojí mnohem více peněz na jejich pozici někoho najít, zaškolit apod., než když jim umožníme vrátit se dřív. Druhá věc je, že když žena zůstane doma dva tři roky a déle, má to pro ni fatální důsledky, a to ve všech oborech, kde jde pokrok neustále dopředu. Já myslím, že by každá žena měla mít volbu. Když chce zůstat doma, může, ale stejně tak má mít možnost vrátit se do práce, kdy ona sama chce, a má mít k tomu podmínky.

— **Spolupráce napříč obory ve vysokoškolském prostředí.** Zajímavé doporučení, jak zvýšit počet žen v technických oborech, v rozhovoru uvedla Dagmar Juchelková. Při zahraničních pobytech se setkala s tím, že technické univerzity přijímají na stáže i studenty a studentky humanitně orientovaných oborů a umožňují jim sledovat jejich studované téma optikou techniky (např. studenti a studentky historie na technických univerzitách studovali historii technických přístrojů). Podle komunikační partnerky tento přístup umožní ženám vstup do technických oborů a také jim umožní získat zkušenosti a vzdělání v této oblasti, které mohou posléze uplatnit i na pracovním trhu.

²⁴ Home office se do češtiny obvykle překládá jako práce z domova.

²⁵ Termín sickday znamená, že zaměstnanci a zaměstnankyně mohou využít několik dní stanovených zaměstnavatelem k návštěvě lékaře či lékařky nebo mohou zůstat doma v případě nemoci, bez nutnosti neschopenky nebo bez ztráty mzdy.

2. Genderová rovnost v energetice z pohledu neziskových organizací

Jedním z důležitých aktérů, který se v oblasti energetiky v českém prostředí prosazuje, jsou neziskové organizace. Do této analýzy jsme zařadily neziskové organizace, které se zabývají energetikou a životním prostředím, obnovitelnými zdroji energie a udržitelnou energetikou, právní stránkou energetiky, mobilitou ve městech, bezpečností v provozu a jadernou energií. Žádná z neziskových organizací působících v oblasti energetiky, jež jsme oslovily, neměla genderovou rovnost mezi hlavními cíli své agendy, nicméně některé organizace prosazovaly zájmy žen matek jako svůj primární cíl.

V první části této kapitoly zjišťujeme, zda je genderová rovnost významným tématem v agendě prosazované neziskovými organizacemi v oblasti energetiky. Poté analyzujeme případy tří neziskových organizací v ČR, které vycházejí z role žen jako matek, a ukážeme, jak komplexní je jejich působení v mocenských strukturách a pravidlech nastavených většinou muži. Ilustrujeme, jaké možnosti veřejné debaty mají tyto neziskové organizace v oblasti energetiky coby „mužské domény“, které však byly založeny ženami a ve kterých ženy také početně převažují. V závěrečné části kapitoly ukážeme navrhované a realizované možnosti, jež zazněly v rozhovorech se zástupci a zástupkyněmi neziskových organizací a které mohou směřovat k vyššímu zapojování žen do diskuse a rozhodování o energetice.

V této kapitole jsme vycházely z rozhovorů s Martinem Sedlákem, který působí v AliES²⁶ – Alianci pro ekonomickou soběstačnost, z.s. Ta se primárně zabývá obnovitelnými energetickými zdroji a jejich využitím v ČR. Dále se jednalo o rozhovor s Kristínou Šabovou, která je vedoucí sekce Odpovědná energie ve Frank Bold Society²⁷. Vede mezinárodní tým právníků, jenž usiluje o transformaci energetiky v Polsku a v ČR – od těžkohlíkové k nízkohlíkové variantě. Rozhovor jsme provedly také s Janem Rovenským, který je vedoucím energetické kampaně v Greenpeace,²⁸ neziskové organizace, jejímž cílem je ochrana životního prostředí a upozorňování na jeho poškozování, a Jiřím Jeřábkem, rovněž expertem z Greenpeace. Dalším expertem, se kterým jsme vedly rozhovor k tomuto tématu, je Vojtěch Kotecký z organizace Glopolis²⁹. Glopolis je nezávislé analytické centrum, které se zaměřuje na globální výzvy a odpovědi na ně v rámci ČR a EU. Využíváme také rozhovor s Jiřím Koželouhem, programovým ředitelem v Hnutí DUHA,³⁰ neziskové organizace, jež se věnuje environmentálním tématům a klade důraz na aktivitu veřejnosti, a s Jarmilou Johnovou z Pražských matek.³¹ Tato organizace se zaměřuje na životní prostředí, bezpečnost provozu a udržitelnou mobilitu. Dále jsme realizovaly rozhovor s Monikou Wittingerovou z Jihočeských matek,³² které se mj. věnují dopadům jaderných zařízení na životní prostředí, a s Monikou Chalupskou z iniciativy Dejchej Brno³³, která se zabývá riziky a dopady polévatého prachu v Brně. Poznatky od zástupců a zástupkyň neziskových organizací jsou doplněny reflexí z rozhovoru s Martinem Anderem, jenž je předsedou Městské organizace Strany zelených v Brně.

26 Více viz webové stránky AliES <<http://www.alies.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

27 Frank Bold Society je mezinárodní tým právníků, který funguje od roku 1995 a pomáhá občanům, obcím a firmám. Jejich cílem je řešit aktuální společenské výzvy. Více viz jejich webové stránky <<http://frankbold.org/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

28 Webové stránky Greenpeace viz <<http://www.greenpeace.org/czech/cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

29 Stránky Glopolis je možné najít na adrese <<http://glopolis.org/cs/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

30 Webové stránky Hnutí DUHA viz <<http://www.hnutiduha.cz/nase-prace>>; cit. dne 7. 9. 2016.

31 Webové stránky Pražských matek na: <<http://www.prazskematky.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

32 Webové stránky Jihočeských matek na: <<http://www.jihoceskematemky.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

33 Webové stránky iniciativy Dejchej Brno na: <<http://www.dejchejbrno.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

Role genderové rovnosti v agendě neziskových organizací zabývajících se energetikou

Oslovení experti a expertky považovali téma genderu v energetice za důležité a často ho vnímali v souladu s cíli organizace, ve které pracují. Viděli oblast energetiky jako oblast, v níž dominují muži, a to v oblasti energetických firem i dalších aktérů, kteří zde hrají roli. Přesto žádná z oslovených neziskových organizací neměla ve svých cílech genderové aspekty energetiky. Může to být dáno i systémem financování a možnostmi, jež dané organizace mají. Pokud v grantových schématech a dalších zdrojích, odkud se financování organizací a projektů v nich probíhajících realizuje, není genderová rovnost obsažena jako podstatné téma, chybějí i finanční prostředky na analýzu této problematiky.

Jan Rovenský z Greenpeace na přímou otázku na to, zda se ve své práci zaměřují na genderové aspekty, uvedl, že jsme první, kdo se ho na podobnou otázku ptá. Gender není v oblasti energetiky etablované téma ani mezi neziskovými organizacemi. Martin Sedlák (AliES) k danému tématu uvedl:

Příznám se, že ne, že to [gender] není vůbec téma energetiky. Česká energetika potřebuje postavit úplně od základů, nově. Podle našeho názoru je potřeba stabilizovat ten sektor obnovitelných zdrojů, který je stále ohrožený proměnami politického vedení. Teprve potom si myslím, že se můžeme bavit o tom, jestli do toho budeme zahrnovat tu roli genderu. V zahraničí to vypadá jinak. Třeba ve Spojených státech jsou organizace, které mají misi zaměřenou na působení žen v solární nebo větrné energetice. Je však dané jinou formou diskuse, kde se zase další organizace zaměřují na roli například válečných veteránů v rekvalifikaci na pracovníky v solární energetice. A pochopitelně také podporou administrativy pro tyto směry debaty.

Citace ilustruje to, že problematika genderových nerovností je v oblasti energetiky považovaná za jakousi nadstavbu, které je možné se věnovat až po vyřešení problémů, jež experti a expertky považovali za důležitější. Právě uchopování tématu genderu jako méně podstatného v oblasti energetiky může být důvodem, proč zatím není v českém prostředí přítomné. Může to být i důvodem, proč v ČR není žádná nezisková organizace, která se věnuje explicitně genderu a energetice.

Většina zástupců a zástupkyň oslovených neziskových organizací si všimla zastoupení mužů a žen ve vlastní organizaci a ve složení jejich příznivců a přízniců. Jiří Jeřábek z Greenpeace například uvedl, že i globálně v organizaci Greenpeace existuje tzv. skleněný strop v rámci top managementu. Teprve od roku 2016 jsou zde poprvé ve 45leté historii ve vedení ženy. Kristína Šabová (Frank Bold Society) naopak poukázala na to, že v její organizaci i na mezinárodní úrovni ženy mírně převažují. Jiří Jeřábek také upozornil na to, že mezi jejich přispěvateli převažují ženy. A činnost ekologických nevládních organizací by měla tudíž ženy identifikovat jako významnou cílovou skupinu. Tyto poznatky ukazují na to, že téma genderové rovnosti může být nejen tématem energetiky jako takové, ale i otázkou participace v rámci organizace a jejích příznivců.

Přestože téma genderové rovnosti není pro neziskové organizace ústřední, upozorňují na témata, která s ní úzce souvisejí. Jedná se zejména o témata spojená s omezováním emisí (množství emisí má dopady na zdraví jedinců – na genderový rozměr upozorňuje kapitola 5), s demokratizací energetiky (která může omezovat nerovnosti v energetice jako takové a omezovat energetickou chudobu, jejímuž genderovému rozměru se věnuje kapitola 4) a obecně se věnují tématům spojeným se sociálními aspekty energetiky (příkladem je trvale udržitelný rozvoj, společenská zodpovědnost za životní prostředí apod.), a to přesto, že tato témata nemusejí být hlavním cílem zájmu těchto neziskových organizací. Experti a expertka se také dotkli nerovností v oblasti participace, na které jsme upozornili už v kapitole 1.

K nerovnostem v participaci v oblasti energetiky mezi muži a ženami se vyjádřil Jan Rovenský z Greenpeace:

Hodně se setkávám s lidmi z úřadů a z byznysu, v menší míře z odborné sféry. Samozřejmě energetika je výrazně maskuliní obor, těch žen v ní je velmi málo, a když už v ní jsou, tak bývají jako velmi silně androgynní.

Martin Sedlák z organizace ALIES navíc upozornil na to, že jde o poměrně uzavřené prostředí lidí, kteří zde fungují dlouhodobě. Koho tedy oslovení experti a expertky jmenovali jako základní aktéry, kteří vedou zásadní diskuse o směřování české energetiky? Na těch nejvyšších úrovních, v onom „uzavřeném kruhu“, jenž uvedl Martin Sedlák (ALIES), se jedná o zejména o zástupce energetických společností, tj. producentů energie, zástupce firem, jež těmto firmám dodávají komponenty, tzn. velkých strojírenských firem. Dále se na druhé straně jedná o politické lobbisty, kteří se pohybují v oblasti energetiky a kteří ji nějakým způsobem ovlivňují. Třetí skupinou jsou státní firmy, jako je Operátor trhu s elektřinou (OTE),³⁴ České energetické závody (ČEZ), Státní energetická inspekce (SEI) a Státní úřad pro jadernou bezpečnost (SÚJB)³⁵ a v neposlední řadě Ministerstvo průmyslu a obchodu (MPO). Jak jsme ukázaly v kapitole 1, ve vedení těchto společností převládají muži. Pokud hodnotíme genderovou strukturu ve vedení OTE, není v něm zastoupena žádná žena. Předseda i místopředseda dozorčí rady i čtyři členové jsou muži, v představenstvu společnosti jsou jako předseda, místopředseda i člen představenstva také muži. V případě SÚJB je situace velmi odlišná. Předsedkyně úřadu je žena, ředitelé sekcí jsou dva muži a dvě ženy. Obecně ale můžeme říci, že v této úzké skupině, která rozhoduje o podobě energetiky a v důsledku i o závažných dopadech na život obyvatel ČR, převažují muži. Jan Rovenský (Greenpeace) se zmiňoval o dalších aktérech, s nimiž se setkává v debatách. Mezi ně kromě již jmenovaných řadil zástupce nebo zástupkyně veřejné sféry a odborníky a odbornice z oblasti vědy a výzkumu. Věda a výzkum, stejně jako vedoucí pozice v oblasti veřejné sféry, byly v kapitole 1 také uvedené jako nerovnoměrně reprezentované z hlediska genderu. Je tedy patrné, že klíčové debaty, které se vedou v úzkém okruhu, jenž má vliv na směřování energetiky, vedou zejména muži.

Nejde jen o samotné zastoupení mužů a žen mezi těmi, kdo vedou podstatné diskuse v oblasti energetiky. Jedná se i o způsoby diskuse, které se v oblasti energetiky vedou. Martin Sedlák (ALIES) upozornil na to, že česká energetická debata je specifická tím, že je silně technokratická a že se „často právě zneužívají ta technická témata tak, aby se z toho vyřadila jiná, například environmentální.“ Je tedy pravděpodobné, že technická a ekonomická témata jsou v těchto kruzích upřednostňována před tématy sociálními a že nerovné dopady energetiky na ženy a muže nejsou v těchto debatách jako téma přítomny. Témata zdravotních dopadů (jak ukážeme v kapitole 5), ale i témata environmentální nebo sociální nejsou často brána tolik na zřetel proto, že jsou v symbolické rovině spojená s femininními hodnotami, které jsou často chápány jako ty méně důležité. To může být i jedním z důvodů nepřítomnosti genderové rovnosti jako tématu v oblasti energetiky. Navíc, energetické mocenské pole je specifické také tím, že je velmi uzavřené a rigidní. Změna od technicistního pojetí je proto náročná a pravděpodobně dlouhodobá. Tento charakter energetické oblasti negativně naznačuje, že i změny ve struktuře oboru a rozhodování o něm z hlediska genderové rovnosti budou pravděpodobně dlouhodobým procesem, pokud bude nastartován.

Přestože genderová rovnost není zatím v českém prostředí aktivně prosazována mezi neziskovými organizacemi věnujícími se energetice (což může být dáno i prioritami financování), zástupci a zástupkyně těchto organizací téma genderu ve své práci reflektují jako významné. Uváděli zejména oblast participace, kde se ženy neobjevují v klíčových debatách o směřování energetiky. Důraz byl kladen na to, že témata technická jsou obecně v diskusích o energetice upřednostňována před tématy sociálními. Jedním z důvodů, proč genderová rovnost není v českém prostředí dostatečně etablována jako téma, je to, že se mu doposud nevěnovala systematická pozornost.

34 OTE (Operátor trhu s elektřinou) je akciová společnost, která je ve vlastnictví ČR. Na starosti má záležitosti související s trhem s elektřinou, které státu určuje energetický zákon.

35 SÚJB je ústředním orgánem státní správy. Úkolem SÚJB je státní správa a dozor při využívání jaderné energie a ionizujícího záření, v oblasti radiační ochrany a v oblasti jaderné, chemické a biologické ochrany.

Ženské organizace na poli energetiky

V této kapitole se věnujeme tomu, jak ženy ve vybraných neziskových organizacích spojených s mateřstvím³⁶ mohou v oblasti energetiky prosazovat své zájmy nebo hájit svá stanoviska, a to v oblasti, která je definována jako „mužská doména“. V rozhovorech s těmito komunikačními partnerkami se ukázalo, že pokud ženy vstupují do veřejné debaty z pozice matek, čelí v mocenských strukturách energetiky (nastavených „mužskými pravidly“) překážkám, jež často vyvěrají z genderových stereotypů a společenských očekávání.

Ve společnosti je zodpovědnost za péči o zdraví dětí spojována se ženami (Renzetti & Curran, 2003), a není proto náhoda, že u vzniku neziskových organizací spojených se starostí o zdraví budoucích generací stály ženy a matky. V neziskových organizacích komunikační partnerky nenarážely na ztížený přístup do vedoucích pozic nebo na vysokou koncentraci mužů v managementu organizace (neboť zde ženy početně převažují, a to i ve vedení). Nicméně s mocenskými strukturami se setkávaly často při komunikaci s odbornou veřejností a s politiky a političkami. Některé komunikační partnerky v rozhovorech upozornily na to, že pokud v expertní komunitě a v rozhodovacích pozicích budou pouze muži, témata, která do diskuse vnášejí ženy, nebudou vnímána seriózně. Několik komunikačních partnerek vypovědělo, že jako členky organizace, která má v názvu slovo „matka“ nebo jde o sdružení matek, jsou často odbornou veřejností i politiky a političkami vnímány stereotypně právě jen z jejich pozice matek:

Jste vnímané jako hysterické matky na rodičovské dovolené, což je něco jiného než např. dánský expert, který se věnuje klimatickým změnám. (Hana Chalupská, Dejchey Brno)

Samozřejmě z nás na začátku měli na úřadech velkou legraci a i politici říkali ‚Proč vás zajímá kvalita ovzduší, když jezdíte po Praze s kočárkem?‘ To si ůkali na hlavu. No všude byli jen muži a podle nich jsme měly jen kojít a držet pusy a krok. (Jarmila Johnová, Pražské matky)

V rozhovorech jsme s komunikačními partnerkami diskutovaly i o tom, proč v názvu své organizace použily slovo matka. Zajímavé bylo, že již na začátku rozhovoru komunikační partnerky vyzdvihovaly, že jejich aktivity se nesoustředí jen na matky nebo pouze na děti, ale slovem matka v názvu chtěly zvýznamnit jinou část své agendy, a to především vymezení se vůči statu quo definovanému muži, a nabídnout nový pohled na situaci. Takto reflektovala pojmenování organizace Monika Wittingerová z Jihočeských matek:

My se snažíme vytvořit nějakou protiváhu proti cílené kampani jaderné lobby, která je u nás v Čechách velmi silná (...) A proč jsme si vybraly zrovna název Jihočeské matky? Nejspíše proto, že slovo matka má ukázat, že ženy jako matky vidí o něco dál než muži. Samozřejmě ne než všichni muži. Ale chceme ukázat, že se ženy dívají více do budoucna kvůli svým dětem a že je více zajímá, jak bude životní prostředí vypadat za pár let.

I v těchto rozhovorech komunikační partnerky reflektovaly, že téma životního prostředí ve spojitosti s technickými a odbornými aspekty je mužskou doménou. Tyto ženy však do „mužské domény“ vstupovaly svými aktivitami a prosazováním zájmů, například v oblasti dopravy (např. řešily snížení automobilové dopravy a jak tento prvek zapracovat do územního plánování) nebo ve spojitosti s měřením polétavého prachu (např. analyzovaly údaje a statistiky o polétavém prachu a vydávaly studie, kde ukazovaly na zhoršující se situaci). V těchto oblastech ale početně převažují muži a jsou to právě oni, se kterými se musí v prosazování témat dohodnout a diskutovat. To, že muži zastávali mocenské pozice a ženy zastávaly pozice aktivistek, nastavilo vyjednávání a diskusi nevýhodně pro ženy. Navíc se do přístupu mužů k těmto ženám projevovaly stereotypní představy o mateřské roli ženy, tj. že mají věnovat dětem čas

³⁶ Do této analýzy jsme zahrnuly tyto organizace: Jihočeské maty, Pražské matky a iniciativu Dejchey Brno – tedy organizace, které vycházejí z mateřské role žen.

a péči, nikoliv pořádat demonstrace za jejich „zdravou“ budoucnost. Je zřejmé, že pokud tyto ženy chtěly být považovány za uznávané expertky, musely často čelit jiným překážkám než jejich mužští kolegové. Příkladem jsou stereotypní postoje, že ony jako ženy nerozumí technickým otázkám. Z rozhovorů bylo také patrné, že jejich status (=mateřství), ze kterého ženy vstupovaly do diskusí, jejich vyjednávací pozici vůči odborné veřejnosti a politikům a političkám oslaboval. Bez role matky by byly chápány „pouze“ jako ženy, jež tématu nerozumějí, v tomto případě však byly vnímány jako hysterické ženy matky, které tématu navíc nerozumějí:

Vše začalo tím, že jsme zjistili, že ovzduší v Brně není dobré, a tak jsme udělali happening a zablokovali jsme jednu dopravní tepnu v Brně. Média si toho nevšimli, lidé nám nadávali a tímto způsobem jsme se snažili asi rok dostat téma polétavého prachu v Brně do veřejné debaty a nedařilo se nám to (...) až když přijel do České republiky dánský expert, který je velmi uznávaný vědec, jehož prací je měřit polétavý prach a jak ovlivňuje klima. Nám se podařilo domluvit se s ním na měření i v Brně (...) měřil přímo v ulicích, byl z toho ohlas v médiích, protože jeho práce je vnímána jinak – my jsme ty hysterické matky na rodičovské dovolené a to je něco jiného než dánský expert, který se věnuje klimatickým změnám. (Hana Chalupská, Dejchaj Brno)

Ačkoliv se k tomuto přístupu (tzn. jak jejich práci vnímá veřejnost stereotypně) komunikační partnerky vyjadřovaly s nelibostí, přesto byly z jejich výpovědí patrné určité vlivy stereotypních očekávání. Již na začátku téměř všechny komunikační partnerky uváděly, že jejich organizace nemají jen členky, ale mají i členy (nejde o kmenové zaměstnance a zaměstnankyně, ale o sympatizanty a sympatizantky z řad odborné veřejnosti nebo politiků a političek). Také v rozhovorech ujasnily, že se jejich aktivity nezaměřují jen na ženy matky, ale i na jiné skupiny populace. A v neposlední řadě nesouhlasily úplně s tím, že jejich organizace stojí ryze na feministických ideálech nebo že jsou přímo feministické (prožensky orientované) organizace, ačkoliv se hledisko genderové rovnosti ve fungování organizací či v realizovaných projektech často objevovalo. Samozřejmě tento postoj může být odrazem negativního přístupu české společnosti k feminismu a otázkám genderu (Osvaldová, 2004), pro tyto organizace, které od počátků čelily kritice kvůli své pozici matek, mohl být odstup od feminismu určitou strategickou pozicí, jak se vyhnout dalšímu negativnímu označení, tedy nálepce feministky.

Statistická data i rozhovory s komunikačními partnery a partnerkami ukazují, že v oblasti energetiky početně převažují muži. Z toho důvodu ženy v těchto oblastech vstupují do mocenských struktur, které jsou formovány „mužskými pravidly“. Zatímco ženy v oblasti produkce energií a v expertní rovině (věda a výzkum) narážely na tyto mocenské struktury i ve svém kariéerním růstu, ženy z neziskových organizací se s nimi setkávaly v případě lobbvání za své zájmy a témata, nikoliv přímo v mocenských strukturách organizací, kde působily.

Navrhované a realizované možnosti, které mohou zvýšit participaci žen na rozhodování v oblasti energetiky

Zástupci a zástupkyně neziskových organizací hovořili o tom, kde se daří aplikovat principy vedoucí k větším možnostem participace různých aktérů. Tyto příklady mohou sloužit jako ukázky toho, jak sociální témata do debaty zahrnovat, případně jak organizovat diskusi tak, aby v ní nebyli zastoupeni jen někteří aktéři. Vzhledem k vertikální genderové segregaci je důležité, aby v diskusi nechyběly ženy, i když sami experti či expertky takto svoje strategie přímo neránovali.

Z naší analýzy je patrné, že v současné době v oblasti energetiky zatím rozhoduje užší skupina lidí, zejména mužů. Nicméně, jak v rozhovoru řekla Kristína Šabová (Frank Bold Society):

Energetika jako taková, a každý kdo s ní nějakým způsobem přichází do kontaktu, tak naráží na to, že je to celospolečenské téma se širokým dopadem a mnohými aspekty, které se týká všech.

V následujících odstavcích si ukážeme, jakými způsoby lze zapojit více skupin do debaty a rozhodování o energetice.

Prvním principem je demokratizace energetického pole. Jak říká Kristína Šabová (Frank Bold Society):

Ten trend ze světa je jasný – směřovat k demokratizaci energetického sektoru. Tedy v podstatě aby se hráči stali také jednotlivci, komunity, samosprávy a tak dále.

Tedy aby nerozhodovali pouze zástupci největších organizací, nejčastěji energetických firem. Evropská legislativa již v současné době vytváří podmínky pro rozšiřování tohoto trendu. Klade se v ní důraz na to, že spotřebitel má být partnerem, aktivním účastníkem trhu, má mít možnost si vybrat svého dodavatele, má mít přístup k datům, zda je energie z obnovitelných zdrojů apod.³⁷

Teoreticky zde tudíž rámec pro rovné zacházení a přístup k informacím je, nicméně, jak se Kristína Šabová z organizace Frank Bold Society v rozhovoru zmínila, ne vždy je funkční v praxi, případně využíván spotřebiteli.

Příkladem demokratizace ve smyslu zapojení více aktérů a aktérek do debaty o energetice může být i zjišťování názoru veřejnosti a komunikace s ní. Oslovení experti a expertky prováděli výzkum různými způsoby – od výzkumů veřejného mínění přes komunikaci s názorovými vůdci v komunitách až po osobní přítomnost v komunitách. Pomocí těchto přístupů je možné lépe pochopit názory těch, kterých se problémy týkají, a zapojit jejich hlasy do rozhodování. Zajímavé zjištění obsahuje výzkum veřejného mínění realizovaný pro Greenpeace agenturou Ipsos.³⁸ Jan Rovenský uvedl, že z výzkumu je patrné, že sociální faktory, například dopady energetiky na zdraví, nevnímají jako aktuální ani samotní respondenti a respondentky:

Zjednodušeně řečeno, to, co v Čechách na veřejnost, teď nemyslím na politiky, ale skutečně na širší veřejnost funguje, a to celkem homogenně na všechny politické a sociodemografické skupiny, je bourání obcí kvůli těžbě a obecně povrchové doly. Povrchové doly jsou extrémně nepopulární. Dlouhodobý odpor proti prolomení limitů je asi 70% a má podporu kolem 10 %, což je hodně silný poměr. A naopak lidské zdraví kupodivu zas tolik nerezonuje. To může souviset s tím, že těch posledních deset let aspoň my [Greenpeace] tedy mluvíme o těch limitech a bourání obcí a vyhánění lidí z domovů a vyvlastňování, zatímco o těch zdravotních dopadech ta debata nebyla vedena tak hlasitě. V důsledku toho spousta lidí nabyla zcela mylného dojmu, že už je to vlastně v pořádku, že uhelné elektrárny jsou odsířené a žádný velký zdravotní problém nepředstavují. Docela nás překvapilo, když jsme si na to zadávali průzkum, že asi kolem 40 % lidí je v tomhle ohledu indifferenční, že buď neví, nebo na to nemá žádný názor. Což ale je zase výzva k tomu to zkusit to nějak napravit.

Ukazuje tak jednak na důsledky toho, jakou hrají jako nezisková organizace roli v nastolování témat, a jednak právě na to, že si sami občané a občanky nerovnosti neuvědomují. Nabízí se zde cesta, jakou je možné témata mezi veřejnost prosazovat.

Dalším způsobem, jak zapojit určitá témata do debaty o energetice, bylo propojování aktérů a aktérek, kteří spolu dříve nenašli řeč. Například Vojtěch Kotecký v Glopolisu organizuje setkávání zástupců firem (nejen z oblasti energetiky, ale také například z oblasti zemědělství a dalších) a ekologických

³⁷ Základní práva spotřebitelů energií v EU, která jsou garantována legislativou EU, jsou shrnuta na stránkách Evropské komise (European Commission, 2016). Mezi základní práva patří právo na elektrické připojení, právo na výběr dodavatele, možnost jednoduché změny dodavatele, jasné a přehledné smlouvy s dodavateli a právo na ukončení smlouvy, právo na informace týkající se toho, z čeho se skládá platba za energie, právo na informace o možnostech efektivnějšího užívání energií, specifická ochrana tzv. zranitelných zákazníků a zákazníc, jednoduchost při řešení stížností a sporů, právo na informace o energetické náročnosti vlastního domu a národní centrální informační bod.

³⁸ Jedná se o výzkum Zachování vs. zrušení limitů těžby, který byl realizován v roce 2014 v Ústeckém kraji (Greenpeace, 2014).

organizací. Vyjádřil názor, že nejde ani tak o světy, které by měly opačné názory, jako spíše o to, že se nikdy předtím nesetkali. Na společných setkáních zjišťují, že mají podobné názory.

Mezi participativní metody můžeme zařadit rovněž to, že se neziskové organizace vyjadřují k legislativě nebo strategickým dokumentům. Podobně také diskutují s politiky a političkami a prezentují jim nejrůznější studie a dokumenty. Mohou tak v těchto procesech mimo jiné poukázat na témata, která mají sociální rozměr.

Na závěr je třeba poznamenat, že uvedená možná řešení nejsou jen doménou neziskových organizací. Podobná řešení mohou být a jsou realizovaná i dalšími aktéry, kteří se v oblasti energetiky objevují. Například Martin Ander (Strana zelených Brno) mluvil o prosazování určitých opatření, konkrétně ekologičtějších způsobů dopravy, prostřednictvím komunikace s veřejností – besed apod. To, že se debat o energetice účastní spíše muži a že často nemají všichni přístup do těchto debat, by bylo možné měnit také vyšším zastoupením žen v mediálním prostoru. Bylo by vhodné, aby mediální debaty byly genderově vyrovnané a reprezentativní a aby se nedával prostor pouze několika klíčovým ženám v energetice. Navíc, jak upozornil Jiří Koželouh (Hnutí DUHA), není možné říci, zda jsou výhodnější tzv. opatření shora, nebo zdola, protože vždy záleží na konkrétních problémech, jež se řeší. Společným jmenovatelem by ale mělo být to, že se bude dbát na to, aby dostaly prostor všechny skupiny, které jsou dosud z debaty vyčleňovány.

Zástupci a zástupkyně neziskových organizací v oblasti energetiky upozorňovali na to, že téma energetiky by se nemělo řešit jen v úzkém kruhu expertů a zástupců energetických firem, protože se dotýká všech. Zahrnutí všech skupin, tedy také žen, do debaty o energetice může přinášet nová témata, a umožňuje přihlížet k potřebám všech, kterých se týká, a omezovat moc, kterou má v současné době úzká skupina, v níž navíc převažují muži. Zapojení veřejnosti do debaty musí být doprovázeno diskusemi na politické úrovni a na úrovni neziskových organizací, protože problémy jsou komplexního charakteru.

3. Postoje k jaderné energetice a rozdíly mezi muži a ženami

V předchozích kapitolách jsme ukázaly pohledy expertů a expertek věnujících se energetice, zejména z neziskových organizací, firem a veřejné správy na genderovou rovnost v této oblasti. Tato kapitola představí, jak se k tématu staví reprezentativní vzorek české populace, tedy ti, kterých se sice téma týká, ale nerozhodují o něm a často nemají přístup do diskuse o podobě energetiky (jak jsme rovněž ukázaly v kapitole 2). Podíváme se i konkrétně na to, jaké mají na téma jaderné energetiky názory lidí, jichž se bezprostředně týká, což ilustrujeme na reprezentativním výzkumu obyvatel žijících v lokalitách, kde se plánuje vytvořit hlubinné úložiště jaderného odpadu. Zaměříme se na to, zda a jak se liší názory mužů a žen, tj. zda se v rozhodování v oblasti energetiky mohou více odrážet postoje a potřeby jedné skupiny obyvatel. V této kapitole nejprve shrneme výsledky odborných zahraničních studií, které se zaměřují nejen na zachycení rozdílů v postojích mezi muži a ženami, ale také na jejich vysvětlení. Poté provedeme analýzu dostupných dat v ČR, jež se týkají postojů mužů a žen k jaderné energetice. Jedná se o data Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., sebraná v Centru pro výzkum veřejného mínění (CVVM).

Zahraniční výzkumy ukazují, že ženy a muži se liší v postojích k jaderné energetice. Ženy v menší míře než muži podporují jadernou energetiku (Greenberg, 2009; Greenberg & Truelove, 2011). Odlišnosti jsou i v konkrétních dimenzích postojů k jaderné energetice. Ženy vidí například menší benefity jaderné energetiky (Costa-Font et al., 2008), méně podporují investice do jaderné energetiky (Ertör-Akyazi et al., 2012) a méně podporují výstavbu nových jaderných elektráren (Ansolabehere & Konisky, 2009) stejně jako rozvoj již existujících jaderných elektráren (Keller et al., 2012). Ženy také více než muži podporují regulace jaderné energetiky (Sundström & McCright, 2016) a mají větší obavu z nakládání, převozu a ukládání jaderného odpadu (Larsen, 1994). Výsledky se mírně liší mezi státy, avšak odmítavější postoj žen je patrný ve státech západního světa (Sundström & McCright, 2016).

Nejčastějším vysvětlením odlišností v postojích k jaderné energetice mezi muži a ženami je to, že ženy se více obávají jakýchkoliv rizik (Savage, 1993). Proto také mají větší obavu z rizik jaderné energetiky (Davidson & Freudenberg, 1996; Sjöberg & Drottz-Sjöberg, 2008). Vysvětlení, které ukazuje na důvody odlišného vnímání jaderné energetiky a jejích rizik, nacházejí teoretické práce v odlišné socializaci žen a mužů (Blocker & Eckberg, 1997; Davidson & Freudenberg, 1996). V důsledku socializace ženy a muži ve společnosti zastávají různé role. Jak už jsme ukázaly v kapitole 1, v západní společnosti jsou muži podporováni v soutěživosti, citové neangažovanosti, individualitě a ovládnutí ostatních, zatímco ženy jsou podporovány ve spolupráci, empatii a péči o druhé (Bem, 1993; Renzetti & Curran, 2003). Protože jsou ženy obvykle vedeny k tomu, aby pečovaly o druhé, tak se více starají i o zdraví (jak ukážeme i v kapitole 5), více inklinují k bezpečnosti a jsou citlivější vůči rizikům. Více se obávají těch rizik, u nichž hrozí, že budou mít vliv na zdraví nebo bezpečnost (Bord & O'Connor, 1997), zejména když se jedná o dopady na

rodinu či komunitu (Xiao & McCright, 2015). To vysvětluje i větší obavy žen z rizik spojených s jadernou energetikou a odmítavější postoje k jaderné energetice. Výzkumy ukazují, že ženy bývají rovněž častěji než muži citlivé k otázkám spojeným s ochranou životního prostředí (Davidson & Freudenber, 1996; Xiao & McCright, 2015).

Jak ve svém výzkumu upozorňují Chenyang Xiao a Aaron M. McCright (2012), není možné považovat gender ve sledování postojů k energetice za jedinou proměnnou. Mezi ženami a mezi muži jsou různé skupiny, které mají odlišné postoje k jaderné energetice. Jak jsme poukázaly výše, některé výsledky se odlišují mezi jednotlivými státy, což potvrzuje to, že odlišnosti jsou pravděpodobně kulturně zakotvené. Výzkumy ukázaly také to, že se obavy z jaderné energetiky liší na základě toho, zda je daný muž nebo žena expertem nebo expertkou v dané problematice. Ženy expertky vnímají riziko jaderné energetiky jako mnohem menší než ženy z laické veřejnosti (Sjöberg & Drottz-Sjöberg, 2008). Toto zjištění poukazuje na to, že i pokud by byly jak ženy, tak muži zastoupeni více v rozhodovacích pozicích v oblasti energetických firem, pravděpodobně by měli jiné názory než populace celkově. Odlišnosti v rámci skupiny žen a mužů se projevují i v závislosti na tom, jak se téma týká jejich bezprostřední blízkosti, konkrétně zda bydlí v blízkosti úložišť jaderného odpadu. Ti, kteří sídlí blíže, více podporují jadernou energetiku. Vědecké práce nacházejí souvislosti i se vzděláním, a to že vzdělanější lidé spíše podporují jadernou energetiku (Yu et al., 2012).

V českém prostředí není genderovému rozměru postojů k jaderné energetice zatím věnováno příliš prostoru. V analýze vycházíme z dat Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM) Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. CVVM zjišťovalo postoje populace ČR k jaderné energetice, úložišti jaderného odpadu a ekologickému chování (CVVM, 2014, 2015; Ďurđovič & Marešová, 2014).³⁹ Data byla rozdělena i podle pohlaví. Druhá část analýzy se opírá o výzkum, který se zaměřoval na postoje obyvatel, kteří bydlí v blízkosti plánovaného úložiště jaderného odpadu (Čermák et al., 2015).⁴⁰ Pokud se podíváme na rozdíly v postojích populace mužů a žen, tak se potvrzují rozdíly v postojích k jaderné energetice, a to v různých dimenzích. Ženy v ČR si například méně často než muži myslí, že by se měl podíl energetiky na výrobě elektřiny zvyšovat. Jsou také častěji proti dostavění jaderné elektrárny Temelín a obecně mají ženy větší obavy než muži z používání jaderné energetiky v ČR (SOÚ AV ČR. CVVM, 2015). Vše je patrné v tabulkách 3.1, 3.2 a 3.3.

Tabulka 3.1. Podíl odpovědí (v procentech) na otázku *Myslíte si, že by se podíl jaderné energetiky na výrobě elektrické energie u nás měl do budoucna zvyšovat, zůstat na současné úrovni, nebo by se měl snižovat?* Odpovědi jsou rozdělené podle pohlaví.

	Muž	Žena
1 rozhodně by se měl zvyšovat	9 %	4 %
2 spíše by se měl zvyšovat	22 %	15 %
3 měl by zůstat na současné úrovni	47 %	53 %
4 spíše by se měl snižovat	15 %	17 %
5 rozhodně by se měl snižovat	6 %	12 %
	100 % N = 467	100 % N = 459

Zdroj: Naše společnost 2015 – květen (SOÚ AV ČR. CVVM, 2015), N = 926.

³⁹ CVVM zařadilo v únoru 2014 do kontinuálního měsíčního šetření Naše společnost blok otázek týkající se jaderného odpadu a projektu výstavby hlubinného úložiště. Navíc v květnu 2014 a 2015 byl do Naší společnosti vložen blok otázek zjišťující názory na jadernou energetiku. My v této kapitole analyzujeme data z roku 2015. Výzkumné šetření Naše společnost je reprezentativní pro populaci ČR.

⁴⁰ Jednalo se o výzkum ve čtyřech lokalitách – Čertovka, Čihadlo, Hrádek a Magdaléna. Data jsou reprezentativní pro populaci starší 15 let v daných lokalitách.

Tabulka 3.2. Podíl odpovědí (v procentech) na otázku *Co se týče dostavby 3. a 4. bloku jaderné elektrárny Temelín, myslíte si, že by tato dostavba měla být uskutečněna?* Odpovědi jsou rozdělené podle pohlaví.

	Muž	Žena
1 rozhodně ano	18 %	10 %
2 spíše ano	41 %	35 %
3 spíše ne	28 %	34 %
4 rozhodně ne	13 %	21 %
	100 % N = 451	100 % N = 415

Zdroj: Naše společnost 2015 – květen (SOÚ AV ČR. CVVM, 2015), N = 866.

Tabulka 3.3. Podíl odpovědí (v procentech) na otázku *Pociťujete Vy sám obavy z používání jaderné energie u nás?* Odpovědi jsou rozdělené podle pohlaví.

	Muž	Žena
1 velké obavy	7 %	12 %
2 střední obavy	22 %	28 %
3 malé obavy	41 %	43 %
4 žádné obavy	30 %	17 %
	100 % N = 497	100 % N = 503

Zdroj: Naše společnost 2015 – květen (SOÚ AV ČR. CVVM, 2015), N = 1000.

I v ČR se tak potvrzují zjištění zahraničních výzkumů o vyšší obavě žen z jaderné energetiky. Výzkum věnující se postojům obyvatel, kteří bydlí v blízkosti lokalit, jež jsou vytipované pro výstavbu hlubinného úložiště vyhořelého jaderného paliva a radioaktivních odpadů, ukazuje postoje těch, kterých se téma bezprostředně týká (Čermák et al., 2015). V tomto výzkumu byla zkoumána informovanost, role autorit a rozdíly v obecných postojích k jadernému odpadu a obecně k energetice. Ženy v těchto lokalitách častěji nesouhlasily s vybudováním hlubinného úložiště v ČR (57 % žen oproti 49 % mužů). Ženy se považovaly se za mnohem méně informované než muži. Ženy i muži, kteří měli pocit lepší informovanosti, častěji souhlasili s tím, že by se podíl jaderné energetiky v ČR měl v budoucnu zvyšovat. Muži také častěji uváděli, že o tématu hlubinného úložiště diskutují. Ženy spíše než muži vnímaly negativní dopady úložiště jaderného odpadu na životy lidí, muži častěji než ženy viděli benefity v tom, že v blízkosti jaderné úložiště vznikne. Zároveň ženy žijící v blízkosti hlubinného úložiště považovaly jeho rizika za větší, více pochybovaly o tom, že lze úložiště vybudovat tak, aby bylo bezpečné (muži s výrokem, že je možné vybudovat úložiště tak, aby bylo naprosto bezpečné, souhlasili v 39 % případů, ženy v 17 %) (Čermák et al., 2015). Opět tedy data poukazují na větší obavu žen z rizik technologií, zvláště vzhledem k rizikům a dopadům na komunitu. To může být podtrženo i tím, že se téma stává méně často předmětem jejich diskusí, a tudíž se i cítí být méně informované. Zda jsou opravdu méně informované, není možné na základě výzkumu říci. Obavy jsou spojeny s menší podporou hlubinného úložiště.

Tento výzkum také zachytil to, komu lidé žijící v blízkosti hlubinného úložiště věří – jednalo se o důvěru účastníkům jednání o výběru lokality pro výstavbu hlubinného úložiště. Ženy více než muži důvěřují místním sdružením angažujícím se v otázce úložiště, Státnímu úřadu pro jadernou bezpečnost (SÚJB) důvěřují spíše muži. Rozdíly v důvěře v autority mohou být podstatné zejména v tom, jakým způsobem o budoucím vývoji v těchto oblastech komunikovat.

Výše představená analýza neodhaluje příčiny rozdílností v postojích mezi muži a ženami. Bylo by vhodné zaměřit se podrobněji právě na to, co je důvodem odlišného vnímání jaderné energetiky a jejích rizik mezi muži a ženami v ČR. Chybějí rovněž výzkumy, které by sledovaly odlišnosti mezi postoji expertů a expertek nebo těch, kdo o energetice rozhodují, a mezi laickou populací v ČR.

Zahraniční výzkumy ukazují, že rozdíly v postojích k jaderné energetice mezi muži a ženami se ukazují jako významné pro to, jakým způsobem se bude vývoj energetiky vyvíjet a jak reflektuje potřeby různých skupin obyvatel. Analýza reprezentativního výzkumu na populaci ČR potvrdila podobné výsledky z dalších evropských zemí. Ženy mají větší obavy z jaderné energetiky a stavějí se k ní mnohem odmítavěji než muži. Odlišnosti jsou pravděpodobně způsobeny rozdílným vnímáním rizik technologií mezi muži a ženami. Bylo by vhodné podrobněji zkoumat to, čím jsou rozdíly způsobeny, a podrobněji také to, jaké jsou zájmy mužů a žen v oblasti energetiky a životního prostředí.

Doporučení

Analýza ukázala, že výzkum v oblasti postojů k jaderné energetice není v současné době v ČR zaměřený na rozdíly v postojích žen a mužů a na zkoumání důvodů těchto rozdílů. Z toho plynou tato doporučení:

- **Bylo by vhodné provést podrobnější výzkum, a to jak kvantitativního, tak kvalitativního charakteru.** Kvantitativní výzkum by se měl zaměřit na sledování rozdílů v názorech a potřebách různých skupin, a to nejen žen a mužů, ale také na základě odlišného vzdělání, věku, místa bydliště, ekonomického statusu, zaměstnání či expertního postavení v oblasti energetiky apod. Bylo by tak možné zjistit i rozdíly mezi jednotlivými podskupinami žen a mužů v postojích k jaderné energetice. Bylo by vhodné zajistit i srovnatelnost s dalšími zeměmi ve středoevropském regionu. Srovnání s ostatními zeměmi, které jsou na tom podobně jako ČR, by bylo užitečné zejména z toho důvodu, že umožňuje analyzovat, co je důvodem lepších výsledků v jednotlivých parametrech, a na základě toho formulovat doporučení adekvátní českému kontextu. Kvalitativní výzkum by se měl zaměřit na zjišťování příčin v rozdílech mezi muži a ženami a mezi dalšími skupinami. Hledání hlubších souvislostí v kvalitativním výzkumu by se mohlo zaměřit i na souvislosti postojů k různým druhům energetiky s postoji k životnímu prostředí a dalšími faktory.
- **Výsledky výše uvedených výzkumů by bylo vhodné využívat při tvorbě politik a rozhodování** v oblasti energetiky a propojovat je s postoji a potřebami k dalším otázkám týkajícím se ohrožení energetickou chudobou, zdravotními dopady energetiky, územním plánováním, dopravou a dalšími vlivy.
- **Při návrhu výzkumů by bylo vhodné dbát na mezinárodní srovnatelnost dat,** aby bylo možné zjistit specifika české populace či naopak shodu postojů nebo potřeb. Na základě toho by bylo možné využít příkladů dobré praxe ze zahraničí a zhodnotit jejich aplikovatelnost na české prostředí.

4. Energetická chudoba z hlediska genderu

Přestože není v západním světě⁴¹ jednotná definice energetické chudoby, základ toho, jak se k ní přistupuje, se shoduje. Je zdůrazňována podmínka dostatku energie (nebo přijatelné náklady) pro adekvátní vytápění, ochlazování, vaření, osvětlení a užívání elektronických prostředků v domácnosti (fuelpoverty. eu, 2016). Koncept energetické chudoby se v Evropě objevuje od 80. let 20. století a první země, která ho zavedla, byla Velká Británie. Její definice hodnot, kdy již daná domácnost spadá pod hranici energetické chudoby, je následující: „*Domácnost se považuje za energeticky chudou, když utratí více než deset procent svých příjmů za odpovídající vytápění mezi 18 a 21 °C*“ (Hrozek, 2016). Tato definice ovšem nebere v potaz další energetické výdaje domácnosti mimo vytápění, tj. například náklady na energie na vaření, teplou vodu apod. Přestože Evropská unie považuje energetickou chudobu za novou sociální prioritu, která by měla vyžadovat podporu na všech úrovních, kritizuje to, že se téma v členských státech opomíjí nebo se k němu nepřistupuje koordinovaně. Kromě absence jednotné definice energetické chudoby⁴² chybí rovněž jasně stanovené ukazatele, jejichž prostřednictvím by se dala sledovat např. definice „zranitelného zákazníka“ (European Economic and Social Committee, 2013).

Některé definice energetické chudoby jdou ještě dále, definují různorodé příčiny energetické chudoby, například definice použitá v projektu Chytrá energie⁴³. Zde je při definici energetické chudoby kladen důraz na přístup k elektřině a vhodným zdrojům vytápění. Jedná se o situaci, kdy si domácnosti nemohou dovolit adekvátně vytápět byty, neboť částky za energie nepřiměřeně zatěžují rozpočty domácností, a kdy mají byty velké energetické ztráty (Pašek, 2016). Z této definice budeme v této kapitole vycházet a zaměříme se na genderové aspekty dostupnosti energií, finančních nákladů na ně vydávaných a na energetickou náročnost budov nebo bytů. Tato definice zachycuje sociální rozměr problematiky, podobně jako definice Evropského hospodářského a sociálního výboru (EHSV). EHSV mluví o energetické chudobě jako o sociální situaci zhoršené jak vnějšími faktory (cenami energií, energetickou náročností bydlení atd.), tak vnitřními faktory (stárnutím, příjmy atd.). EHSV používá pojem energetická chudoba pro respektování obou aspektů bez rozdílu. Je tedy patrné, že jde o komplexní fenomén, ve kterém hraje roli více aktérů, navíc je velmi závislý na sociálním postavení jednotlivce či domácnosti.

I přes to, že mohou být definice různorodé, statistiky ukazují, že problém ohrožení energetickou chudobou je velmi aktuální. Evropská komise upozorňuje na to, že v roce 2012 54 milionů Evropanů a Evropanek (10,8 % populace EU) nemohlo zajistit ve své domácnosti adekvátní vytápění (Pye & Dobbins, 2015). Energetická chudoba se může dotknout i značné části českých domácností. Energetický regulační úřad (ERÚ) v roce 2014 upozornil na to, že energetická chudoba hrozí 20 % českých domácností⁴⁴ (Adámková & Geussová, 2014). Počet energetickou chudobou zasažených, tj. těch, kdo si nemohou dovolit adekvátně vytápět své domovy, činil v ČR v roce 2014 6,1 %, což bylo pod průměrem

41 Jak již bylo poukázáno v úvodu, téma energetiky a jejích nerovných dopadů na různé skupiny, tj. například na muže a ženy, se uchopuje jinak v tzv. rozvojových a jinak v tzv. západních zemích. Také hranice toho, kdy někdo spadá mezi ohrožené energetickou chudobou, je různá. To je třeba brát v potaz při čtení analýz z různých zemí, při identifikaci problémů a formulaci doporučení.

42 Vlastní definici mají kromě Spojeného království ještě Slovensko, Irsko a Francie.

43 Stránky projektu viz <<http://www.chytraenergie.info/>>; cit. dne 7. 9. 2016. Jedná se o projekt českých ekologických organizací, které předkládají koncepci proměny české energetiky.

44 Údaje vycházejí z metodiky Evropské komise. Pro výpočet byla využita data Ministerstva práce a sociálních věcí (Woff, 2014).

EU, kde tato hodnota dosahuje 10,2 % (Eurostat, 2016). Tradičně nejhůře jsou na tom státy jižní Evropy (Bulharsko, Řecko, Portugalsko a další). ČR nicméně nedosahuje hodnot západních zemí, ve státech jako Norsko nebo Lucembursko je tato hodnota téměř nulová. V ČR téma energetické chudoby není v současné době komplexně řešeno, většinou se jím zabývají různé neziskové organizace a další občanské iniciativy, jako je například neformální platforma příznivců ČSSD Zvonečník. Její předseda Jiří Jakl odhaluje určité příčiny toho, že v ČR není tématu věnována dostatečná pozornost: „*Velmi negativně tady hodnotím přístup médií, neinformují o věcech, které mají zásadní dosah i do vládní politiky a přinášejí mimořádné formy osvěty.*“ Počty zasažených nebo ohrožených chudobou poukazují na to, že se jedná o fenomén, kterému je třeba věnovat pozornost.

Jak ukazuje tabulka 4.1, podíl výdajů za elektrickou a tepelnou energii, plyn a paliva jak na hrubých výdajích, tak na hrubých příjmech domácností mírně klesá.

Tabulka 4.1. Výdaje domácností na elektrickou a tepelnou energii, plyn a paliva, jejich podíl na hrubých peněžních příjmech a výdajích domácností (průměrné hodnoty za rok – v Kč).

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Hrubé peněžní příjmy domácnosti celkem	160 675	164 047	163 235	170 332	169 276	174 809	177 235
Hrubá peněžní vydání domácnosti celkem	146 895	148 629	150 369	152 581	152 067	154 969	154 164
Výdaje na elektrickou a tepelnou energii, plyn, paliva	16 214	16 028	16 223	16 515	15 240	16 105	15 385
Podíl výdajů na elektřinu z hrubých peněžních příjmů domácnosti	10,1 %	9,8 %	9,9 %	9,7 %	9,0 %	9,2 %	8,7 %
Podíl výdajů na elektřinu z hrubých peněžních výdajů domácnosti	11,0 %	10,8 %	10,8 %	10,8 %	10,0 %	10,4 %	10,0 %

Zdroj: ČSÚ – Statistika rodinných účtů (ČSÚ, 2015d).

Bylo by vhodnější dále podrobněji sledovat to, u kterých domácností je poměr nadprůměrně vysoký a kterých se tak nejvíce dotkne případné zvyšování cen energie. Dále by bylo vhodné zkoumat, zda u některých domácností není podíl energií na celkových příjmech dán pouze tím, že dané domácnosti s energiemi nadměrně šetří, což může mít dopady na jejich zdraví, například v případě omezování topení.

V této kapitole nejprve upozorníme na to, kterých skupin se energetická chudoba více týká a jaké může mít pro tyto skupiny dopady. Poukážeme tak na to, že se jedná o fenomén genderovaný, který má větší dopad na životní úroveň žen než mužů. Představíme, jaké jsou možnosti snižování energetické chudoby, a ukážeme, zda mají ženy horší přístup k některým opatřením. V závěru navrhneme doporučení, jak je možné situaci žen v oblasti energetické chudoby zlepšovat a jak umožnit, aby pro ně byla dostupná opatření na šetření energií.

V této kapitole vycházíme z rozhovorů s Jiřím Jaklem, předsedou neformální ekologické platformy příznivců ČSSD Zvonečník,⁴⁵ s Martinem Sedlákem (AliES – Aliance pro energetickou soběstačnost⁴⁶), Vojtěchem Koteckým (Glopolis⁴⁷), Jaroslavem Klusákem (energetický manažer města Litoměřice⁴⁸)

⁴⁵ Zvonečník je nezávislým uskupením příznivců sociálně demokratického hnutí, zejména ČSSD. Stránky Zvonečníku jsou dostupné zde: <<http://www.zvonecnik.estranky.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016. Na stránkách jsou uvedeny i základní principy fungování tohoto uskupení.

⁴⁶ Více o AliES viz <<http://www.alies.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

⁴⁷ Více o Glopolis viz <<http://glopolis.org/cs/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

⁴⁸ Více o energetickém managementu města Litoměřice viz <<http://zdravemesto.litomerice.cz/energeticky-management/347-energeticky-management-em-msta-litomice.html>>; cit. dne 7. 9. 2016.

a Jiřím Koželouhem (Hnutí DUHA⁴⁹). Dále vycházíme z dokumentů z evropské úrovně (Zprávy Výboru pro práva žen a rovnost pohlaví Evropského parlamentu, Evropského hospodářského a sociálního výboru, zpráv Evropské komise a Evropského parlamentu), ze statistických dat (ČSSZ, ČSÚ, Eurostat) a z webů specifických organizací, které se věnují energetice a jejím sociálním aspektům.

Přestože statistiky poukazují na závažnost fenoménu energetické chudoby (v ČR se uvádí až 20 % domácností ohrožených energetickou chudobou), problém zatím není komplexně řešen ani na úrovni České republiky, ani na celoevropské úrovni. Chybí jednotná definice energetické chudoby a definice ukazatelů, které by ji měřily. Chybějí i výzkumy, které by zachycovaly, jaké má energetická chudoba dopady na různé skupiny obyvatel, například na muže a ženy.

Nerovné dopady energetické chudoby

Pokud se na téma energetické chudoby díváme optikou genderové rovnosti, zajímá nás, které skupiny jsou energetickou chudobou nejvíce ohroženy či zasaženy a zda se to týká více mužů nebo žen.

Jak je patrné z výše uvedených definic a charakteristik energetické chudoby, je energetická chudoba velmi často spojena s chudobou domácnosti obecně. V rozhovoru to uvedl i Jiří Jakl (Zvonečník):

Ve vymezení, jaké my máme, to spíše odvozujeme od definice chudoby jako takové. Potom se jedná o to, jestli lidé mají různá opatření v domácnostech, která slouží k tomu, aby netrpěli problémem výdajů za energie. Za energeticky chudou domácnost tudíž můžeme považovat chudou domácnost, která si nemůže dovolit zateplení, nějaké lepší topidlo a výdaje za energie jsou kvůli tomu vysoké. Navíc třeba neví, jakým způsobem efektivně větrat a nezná například fólie, které odrážejí teplo do místnosti, což by se jim během krátké doby vyplatilo. Takovou situaci je záhodné řešit a hodně je v tom účinná osvěta i malé investice.

Dále ukážeme na základě statistik, že chudoba je v Evropě, resp. v České republice feminizovaná,⁵⁰ tj. že ženy jsou častěji ohroženy chudobou než muži. Uvedeme také, které skupiny žen jsou více ohrožené.

Ženy, které jsou v Evropě ohroženy chudobou,⁵¹ bylo v roce 2014 více než mužů, konkrétně se chudoba týkala 65 milionů žen a 57 milionu mužů, i když se čísla mezi evropskými státy podstatně lišila (Arena, 2016; Evropský parlament, 2016). V České republice je chudobou zasaženo 13,3 % mužů a 16,3 % žen, je zde tudíž také patrná feminizace chudoby (Eurostat, 2014). Příčiny chudoby u mužů a žen jsou často odlišné. Ženy se častěji dostávají do této situace v okamžiku, kdy zůstávají po rozchodu s partnerem samy s dětmi. Prohlubování feminizace chudoby souvisí i s dopady hospodářské krize. Ta přinesla úspěšná opatření a škrty, jež se více dotkly žen než mužů (Evropský parlament, 2016). Ne všechny skupiny žen jsou stejně ohroženy chudobou. Více se chudoba dotýká starších žen, samoživitelek, žen samostatně žijících, lesbických, bisexuálních a transgender žen, žen s postižením a žen z etnických minorit (Arena, 2016).

V České republice je ohrožení chudobou jako takovou zvláště patrné u žen v důchodovém věku vzhledem k rozdílu mezi muži a ženami v sociálním zajištění ve stáří,⁵² které jsou způsobené mzdovými

⁴⁹ Více o Hnutí DUHA viz <<http://www.hnutiduha.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

⁵⁰ „Termín feminizace chudoby označuje celosvětový trend zvyšujícího se podílu a převahy chudoby mezi ženami ve srovnání s muži“ (Hasmanová Marhánková, 2011).

⁵¹ Jedná se o osoby, které jsou ohrožené chudobou nebo sociálním vyloučením. Jedná se o sumu lidí, kterým hrozí chudoba po sociálních transferech, nebo jsou vážně materiálně deprivováni nebo žijí v domácnosti s velmi nízkou pracovní intenzitou (když dospělí pracují méně než 20 % své pracovní kapacity) (Eurostat, 2014).

⁵² V roce 2015 činily důchody žen v průměru 10 351 Kč, důchody mužů 12 602 Kč, ženy tedy měly důchody menší o 18 % (ČSSZ, 2016).

rozdíly mezi muži a ženami v průběhu života⁵³ a tím, že neplacenou práci a péči o děti častěji zajišťují ženy. V populaci nad 65 let je v důsledku toho míra ohrožení chudobou žen (13,6 %) oproti mužům (6,9 %) zhruba dvojnásobná (Eurostat, 2014). Další zvláště ohroženou skupinou jsou matky samoživitelky. V ČR po rozvodu či rozchodu rodičů děti většinou zůstávají s matkou (Hašková et al., 2015). Pro ženy ale znamená rozvod častěji velký finanční propad. Během prvního roku po rozvodu klesá u žen životní standard až o 73 % (Proequality, 2010). Stejná analýza upozorňuje na to, že se mezi ohrožené chudobou po rozvodu dostává až 50 % rozvedených žen. Problém je spojen také s tím, že v ČR muži často neplatí výživné na nezaopatřené děti (Hašková et al., 2016). Pokud se na ohrožení chudobou v ČR podíváme u žen z hlediska věku, největší procento ohrožených chudobou bylo v roce 2014 ve věkové skupině do 18 let (19 %), významné ohrožení je i ve věkových skupinách 18–24 let (17,3 %) a ve skupině 55–64 let (17,7 %). U mužů je nejohroženější skupina do 18 let, kde je ohroženo chudobou 20 % populace, tedy více než v případě žen (ČSÚ, 2014d).

Tyto statistiky ukazují, že ženy jsou na evropské úrovni i v ČR více ohroženy chudobou obecně, zejména v určitých specifických skupinách. Je tudíž velmi pravděpodobné, že tyto skupiny budou také ohroženy energetickou chudobou. Výsledky potvrzují například studie upozorňující na skupiny ohrožené energetickou chudobou, mezi které řadí lidi v důchodovém věku, domácnosti s jedním rodičem, rodiny s více dětmi, venkovské domácnosti a nezaměstnané (Hrozek, 2016; Pašek, 2016). Ve většině těchto skupin převažují ženy – ČSÚ upozorňuje na feminizaci starší populace,⁵⁴ v domácnostech s jedním rodičem jsou to v 90 % právě ženy, které zůstávají s dětmi, navíc tyto ženy jsou dvakrát častěji nezaměstnané než v úplných rodinách (ČSÚ, 2013a); v ČR míra nezaměstnanosti žen ve věku 15–64 let (7 %) převažuje míru nezaměstnanosti mužů ve stejném věkovém rozmezí (5,3 %). Jiří Jakl, předseda ekologické platformy Zvonečník, v rozhovoru dále připomněl jako ohrožené chudobou osoby se zdravotním postižením, které mají častěji nižší příjmy.

Je třeba ale poznamenat, stejně jako upozorňuje Ondřej Pašek pro projekt Chytrá energie, že není možné zcela ztotožňovat chudobu obecně s energetickou chudobou (Pašek, 2016), přestože spolu souvisejí. Pašek definuje energetickou chudobu nízkými příjmy, vysokými cenami energií a nízkou energetickou účinností budov a spotřebičů. Upozorňuje na to, že energetická chudoba se od chudoby obecně liší zejména dalšími příčinami kromě příjmů. To v rozhovoru potvrdil i Jiří Jakl (Zvonečník):

Jedna věc jsou příjmy, a to i finanční, a druhá, v jakém prostředí ten člověk žije. A to se dotýká i toho, jakým způsobem topí, jakým způsobem využívá energie. Takže pokud se bavíme o energetické chudobě, tak to není jenom o chudobě, ale roli hraje logicky i aspekt využívání energií.

Na webových stránkách ekologické platformy Zvonečník je dále uvedeno, že energetická chudoba není jakýmsi podpojmem absolutní chudoby, spíše se jedná o relativní chudobu. Konkrétně se jedná o stav, kdy se jednotlivec nebo domácnost pohybuje v oblasti relativní chudoby a výdaje za energie znemožňují investice nutné k jejich snižování. V případě, že rodina využívá energeticky úsporná opatření a stále jsou energie nedostupné, jedná se spíše o energetické vykořisťování ze strany energetických firem nebo o nízkopříjmovou chudobu. Energetickou chudobu není možné chápat jako související pouze s finanční stránkou problému, souvisí také se znalostmi a přístupem k určitým opatřením. Vraťme se ještě i k druhému bodu definice Ondřeje Paška – k vysokým cenám energií. Nákladnost nebo nedostupnost energií může souviset i s postavením dodavatelů energií, jejichž monopolní postavení může zvyšovat ceny energií (Pašek, 2016). Nemusí se jednat pouze o dopad vysokých cen energií, ale rovněž o opatření, která zavádějí energetické firmy a která mají nerovné dopady na různé skupiny obyvatel, například právě na muže a ženy. Příkladem je plánované opatření ERÚ, o kterém se zmínil Jiří Koželouh z Hnutí DUHA. Jednalo se o návrh opatření, který vycházel spíše než z reálné spotřeby z fixních tarifů (paušální

⁵³ V České republice je platová nerovnost mezi muži a ženami (genderová platová nerovnost) jedna z nejvyšších v EU a dosahuje 22 % (Evropská komise, 2014).

⁵⁴ Ve věkové skupině 65 a více let tvoří ženy více než polovinu – téměř 60 %, ve skupině 85 a více let dokonce 72 % (ČSÚ, 2014c).

částky) a reálná spotřeba by byla pouze malou částí platby.⁵⁵ Jiří Koželouh uvedl, že toto opatření by mělo pravděpodobně nerovné dopady z hlediska genderu – nejvíce by se dotklo nejmenších domácností s malou spotřebou nebo těch, které nejvíce šetří:

V tom případě se často jedná o ženy samoživitelky a podobně, které se snaží spotřebovat co nejmíň. Navíc bydlí s jedním dítětem a energií potřebují méně... V tom si myslím, že by to mělo docela nevyrovnaný dopad z hlediska žen a mužů.

Navíc podotkl, že toto opatření by podporovalo vyšší spotřebu, tzn. že dopady by byly jak ekologické, tak sociální. Toto opatření bylo nakonec staženo. Problém energetické chudoby proto není jen problémem individuálním, ale také problémem společenským, kterým by se měl zabývat jak stát, tak i energetické firmy. Jak jsme již ukázaly v kapitole 1, v energetickém sektoru se projevuje vertikální i horizontální segregace z hlediska genderu. Rozhodnutí, která se uskutečňují na nejvyšších úrovních energetických firem a která mají větší dopady na ženy, tak činí zejména muži.

Důsledky energetické chudoby jsou několikerého druhu. Jedná se především o důsledky finanční – nedoplatky na elektřině znamenají pro některé domácnosti další zadlužování, což může vést až k exekucím (Pašek, 2016). Nevyhovující vytápění a stav budov má velmi často i zdravotní následky, příkladem mohou být nemoci způsobované plísněmi, onemocnění na základě nedostatečného vytápění v zimě. Dopady mohou být i celospolečenské – například topení nevhodným topivem ve vlastních kamelech může mít negativní ekologické dopady. Vzhledem k tomu, že jsou to ženy, které jsou více zasaženy energetickou chudobou, je pravděpodobné, že i finanční, zdravotní a další následky ponесou více ony nebo jejich závislé děti.

Přestože statistiky poukazují na závažnost fenoménu energetické chudoby (v ČR se uvádí až 20 % domácností ohrožených energetickou chudobou), problém zatím není komplexně řešen ani na úrovni České republiky, ani na celoevropské úrovni. Chybí jednotná definice energetické chudoby a definice ukazatelů, které by ji měřily. Chybějí i výzkumy, které by zachycovaly, jaké má energetická chudoba dopady na různé skupiny obyvatel, například na muže a ženy.

Nástroje na omezování (dopadů) energetické chudoby

Energetická chudoba se ukázala jako faktor mající větší vliv na určité skupiny obyvatel a zvláště na ženy. V rámci rozhovorů s expertkami a experty a v rámci analýzy dokumentů a opatření, která uplatňují neziskové organizace, jsme zjistily možné nástroje na omezování energetické chudoby a jejích dopadů. Tato kapitola ukazuje možné cesty řešení a zamýšlí se z hlediska genderové rovnosti nad tím, zda jsou tato řešení dostupná pro všechny stejně.

Opatření, která by měla pozitivní dopady na energetickou chudobu v České republice, se mohou uskutečňovat na různých úrovních – na úrovni celoevropské (EU), národní, místní či individuální. Mohou mít i různou podobu – legislativní, ekonomickou, informační apod. Jak ilustrujeme dále, možnosti opatření vedoucích k energetickým úsporám nicméně často nejsou dostupné pro všechny. Nejméně na ně dosáhnou nízkopříjmové domácnosti, což opět poukazuje na vztah energetické chudoby a chudoby obecně, která více zasahuje ženy. Z rozhovorů vyplynulo, že nejsou dostupná podrobnější data o tom, pro které skupiny jsou jaká opatření ne/dostupná. Vycházíme tedy jen z expertních odhadů.

⁵⁵ Jednalo se o opatření, které by nezahrnovalo velikost jističe. Na začátku roku 2016 Alena Vításková uvedla, že toto opatření bude přepracováno (ČTK, 2016).

Právní ochrana a legislativní změny

Mezi právní a legislativní opatření, jež by mohla pomoci osobám ohroženým nebo zasaženým energetickou chudobou, řadíme především opatření, která zajišťují specifickou pozornost a ochranu skupině zranitelných zákazníků a zákaznic a která umožňují způsoby jednání v okamžiku, kdy zákazník nebo zákaznice nejsou schopni platit účty za energie. Jak již bylo řečeno, v Evropské unii není zatím jednotná definice zranitelných zákazníků a zákaznic. Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2009/72/ES a 2009/73/EC se věnují mimo jiné apelu na dostatečnou informovanost o možnostech a srovnáních dostupných produktů na trhu a o možnostech změny dodavatele energií. Vzhledem k tomu, co jsme ukázaly v úvodu práce, tj. že ženy a muži využívají energie různým způsobem, bylo by vhodné zaměřit informační kampaně specificky. Na potřebu přizpůsobit komunikaci jednotlivým skupinám i podle genderu upozorňuje např. i energetický expert města Litoměřice Jaroslav Klusák.

V právní oblasti je také vhodné mít jasně stanovené zákonné postupy, jak mají energetické společnosti postupovat v situaci, kdy nejsou domácnosti schopny za energie platit, například pomocí opatření, jako jsou splátkové kalendáře. V případě situací, kdy nejsou domácnosti dlouhodoběji schopny platit za energie, se doporučuje spolupráce energetických firem se sociálními službami (Hrozek, 2016). V případě sporů může hrát roli energetický ombudsman či ombudsmanka. V ČR má energetického ombudsmana například ERÚ a ČEZ. V ČEZu může ombudsmana oslovit kdokoli, je zajištěna anonymita, která by měla znamenat rovné zacházení i z hlediska genderu. Cílem ombudsmana ERÚ je: „*zlepšení postavení spotřebitele ve vztazích mezi dodavateli energií a spotřebiteli*“ (Palkovská, 2014). Prostřednictvím tohoto úřadu je možné řešit případy, kdy jsou spotřebitelé či spotřebitelky ohroženi energetickou chudobou kvůli nesprávnému jednání dodavatelů. Za dobrou praxi považujeme to, že si ERÚ vytyčil jako jeden z hlavních cílů ombudsmana právě předcházení energetické chudobě v Česku.

Právní a legislativní opatření by měla na jednu stranu zajišťovat rovný přístup k energiím a rovné zacházení ze strany energetických firem, na straně druhé by měla věnovat prostor těm, nejvíce zasaženým. Rovný přístup a zacházení mohou zajišťovat informační a osvětové aktivity a instituce jako ombudsman nebo ombudsmanka. Měl by být zabezpečen i rovný přístup k těmto službám.

Finanční podpora a úsporná opatření

Vzhledem k tomu, že jsou ženy více než muži ohroženy chudobou obecně i energetickou chudobou, mají pravděpodobně také ve srovnání s muži omezené možnosti využívat určitá úsporná opatření, k nimž jsou nutné vstupní náklady. Nerovný přístup k opatřením na úsporu energií proto může prohlubovat nerovnosti v oblasti chudoby – lidé bohatší budou schopni díky nim více ušetřit na energiích a lidé chudší (ve větší míře ženy), budou zůstat v nevýhodných, a tedy i nákladnějších podmínkách. Tato podkapitola představí opatření, která řeší situaci těch, kdo mají nedostatek financí na energie, a ukáže rovněž nerovný přístup k určitým opatřením a možná řešení, jak nerovnost eliminovat.

Část domácností je ohrožena nebo zasažena energetickou chudobou proto, že nemají dostatečný příjem na pokrytí nákladů za energie. V těchto případech lze volit různé varianty finančních podpor na energie. Ve Velké Británii se jedná například o dotace, které jsou v případě chladných zim poskytovány starým lidem a lidem s nízkými příjmy (Schindler, 2014). Toto opatření by vyžadovalo podrobnější data (jež zatím v ČR chybějí) o tom, které domácnosti jsou nejvíce postiženy nebo ohroženy energetickou chudobou, aby bylo zajištěno, že se nerovnosti nebudou prohlubovat. Nástrojem finanční podpory je i podpora prostřednictvím příspěvku na bydlení. Pro výpočet příspěvku na bydlení se využívá nejen částka na nájemné, ale také náklady za energie, vodné a stočné, odpady a vytápění (MPSV, 2016a). Je ale otázkou, do jaké míry je příspěvek na bydlení potřebnými rodinami využíván a zda tyto rodiny aplikují možnost započítání nákladů na všechny energie. V této oblasti by bylo rovněž vhodné zajistit podrobnější data, případně dané domácnosti informovat, že tyto možnosti mají.

Domácnosti mohou také dosáhnout úspor nejen přímou finanční podporou, ale rovněž opatřeními vedoucími k vyšší energetické úspornosti. Příkladem mohou být nejrůznější dotace a granty. Ty mohou být jak na úrovni celostátní (Zelená úsporám, Nová zelená úsporám⁵⁶, program Panel pro regeneraci panelových sídlišť) či krajské (tzv. kotlíkové dotace⁵⁷), tak na dalších úrovních. Martin Sedlák z organizace AliES uvedl například to, že majitele domů může v rekonstrukcích směřujících k energetické úspornosti podpořit jak město, tak kraje nebo stát. Cesta dotací a grantů může být pro domácnosti výhodnější než doplatky na energie, protože ty nakonec znamenají přímý transfer peněz energetickým firmám a náklady domácností do budoucna nesnižují. Jaroslav Klusák (energetický manažer města Litoměřice) upozornil na to, že je třeba lidem vysvětlovat, k čemu jsou daná opatření dobrá a jaké možnosti vůbec existují.

Spolu s dotacemi a nejrůznějšími granty je ovšem spojena také otázka rovného přístupu k těmto opatřením. Roli hraje nejen to, jak jsou nastavené podmínky, tedy zda může na dotace dosáhnout opravdu kdokoli. Martin Sedlák (AliES) uvedl při rozhovoru příklad toho, kdy může být dosahování obtížnější:

Typicky na vesnicích, pokud je ten dům starý,... tak tam může být problém získat podporu, pokud by dům nedosáhl na předepsané standardy. Může jít třeba o domy postavené před sedmdesátí, sto lety.

Právě v tomto případě narážíme na problém, že nízkopříjmové skupiny (mezi nimiž převládají ženy) budou mít menší možnosti mobility do jiného domu, který by těmto požadavkům vyhovoval.

Problematické pro nízkopříjmové skupiny může být i to, že dotace nepokrývají celou částku investice, případně jsou (navíc) vypláceny zpětně, což ilustroval Jaroslav Klusák na příkladu programu instalace solárních termických panelů v Litoměřicích. Vojtěch Kotecký z Glopolsu mluvil o tom, z jakého důvodu je vysoká vstupní investice problematická, i přestože je z dlouhodobého hlediska návratná:

Pokud jste 80 letá babička, která bydlí v Dolní Lhotě,... tak si dům nezaplatíte a nevyměníte kotel, protože Zelená úsporám vám dá pouze část peněz a část potom budete muset vložit vy. A pokud to bude více než dvě stě korun, tak je do toho nedáte, protože víc z důchodu nenajdete. A z vlastních to samozřejmě nebudou dvě stovky, budou to desetitisíce, ne-li statisíce. Babičce by se to vrátilo celkem bez problému, jenomže ona nemá tu vstupní investici. Je to bezproblémově rentabilní, ale ona si to nemůže dovolit, nikdo jí samozřejmě nepůjčí.

Upozorňuje tak nejen na to, že nízkopříjmové skupiny nemají aktuálně peníze na určité investice, ale také na to, že nemají možnost si tyto peníze obstarat. Jaroslav Klusák (energetický manažer města Litoměřice) pak uvedl jako cestu tzv. energetická družstva⁵⁸, která finanční náročnost opatření rozprostřou mezi více osob.

Dalším problémem, který může při získávání dotací či grantů nastat, je otázka administrativní gramotnosti uchazečů či uchazeček. Vojtěch Kotecký situaci ukazuje na příkladu důchodkyně z minulého příkladu:

Druhá část věci je, že to [výměnu kotle s pomocí dotace] samozřejmě nedokáže sama zorganizovat. Počínaje tím, že by organizovala Zelenou úsporám, brala si úvěr, vůbec hledala adekvátní technologii a podobně. Pravděpodobně není jiné řešení, než že bude někdo, kdo za touto babičkou přijde. Vysvětlí jí, co by se udělalo, řekne, že jí to úplně všechno zorganizuje a všechno zaplatí. A tohoto člověka bude

56 Informace o programu Zelená úsporám/Nová zelená úsporám jsou dostupné zde: <<http://www.novazelenausporam.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016. V současné době je možné žádat o dotaci jak na rodinné domy, tak na domy bytové, plánuje se možnost dotací pro veřejné budovy.

57 Informace o programu viz <<https://www.sfzp.cz/sekce/815/kotlikove-dotace/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

58 Energetická družstva mají za cíl zajišťovat udržitelné a finančně dostupné dodávky energie, která je zároveň šetrná k životnímu prostředí. Energetické družstvo bývá vlastněno komunitně, fungují zde demokratické principy řízení (Zilvar, 2012).

muset platit veřejný rozpočet, protože jinak to pravděpodobně nejde. Pokud shodou okolností nemá děti, které se jí o celou věc postarají, což část důchodců reálně nemá.

Nízkopříjmové domácnosti, mezi něž patří, jak jsme si výše ukázaly, zejména ženy starší, ženy samoživitelky a další, mají nižší sociální kapitál, a to zejména proto, že mají kontakty omezené na okolí svého pobytu (Mareš, 2006). Je proto pravděpodobné, že právě pro tyto ženy jsou dotační programy méně dostupné vzhledem k tomu, že se pohybují mezi lidmi se stejně špatným přístupem k financím a informacím o možných řešeních, na což upozornil Vojtěch Kotecký ve výše uvedené citaci.

Administrativní a technické zatížení dotačních projektů však je v současné době řešeno (alespoň v některých případech) tak, aby byla opatření dostupná širšímu spektru lidí. Martin Sedlák z organizace ALIES v rozhovoru upozornil na to, že pro překonání administrativní zátěže je konkrétně v projektu Zelená úsporám/Nová zelená úsporám možné využít podporu na zpracování projektu, případně zpracování projektu mohou nabídnout firmy v rámci zakázky zdarma nebo se slevou. Podobně i Jaroslav Klusák jako energetický manažer města Litoměřice zdůraznil, že součástí jeho agendy je pomáhat lidem s návrhem energeticky úsporných opatření. Tato agenda je pro všechny občany a občanky zadarmo, což považujeme za dobrou praxi, která zajišťuje rovný přístup k informacím. Pro rovný přístup k dotacím by bylo vhodné zjistit, které skupiny projekty nevyužívají, zjistit jejich potřeby a snažit se je cíleně informovat o možnostech, jež mají, a případně jim pomáhat s administrací celého projektu, jako se to děje například v Litoměřicích.

Energeticky úsporná opatření často nejsou stejně dostupná všem. Vzhledem k vysokým vstupním investicím a administrativní náročnosti jsou méně dostupná pro nízkopříjmové skupiny, mezi něž patří častěji ženy. Pro odstranění nerovného přístupu je možné využívat bezplatnou podporu při podávání žádosti či dofinancování opatření. V současné době nejsou v České republice dostupná data o tom, pro které skupiny jsou opatření snižující náklady na energii hůře dostupná nebo nedostupná.

Doporučení

Ukázaly jsme, že chudoba obecně je v České republice feminizovaná. Je pravděpodobně úzce spojena i s energetickou chudobou. Aby bylo možné předcházet genderovým nerovnostem v této oblasti, případně je eliminovat, navrhuje následující řešení:

- Je třeba se zaměřit na to, aby **se omezilo ohrožení energetickou chudobou žen** a specificky některých skupin žen. Je třeba přitom brát v potaz specifické potřeby různých skupin žen (starší ženy, matky samoživitelky apod.). Je nutné zaměřit se na příčiny nerovného postavení žen a mužů v důchodovém věku a v porozvodových situacích, kdy jsou ženy zvláště ohroženy. Při formulaci opatření je možné vycházet z například z publikací týkajících se pečujících osob (Dudová, 2013, 2015; Dudová & Hašková, 2014; Dudová & Volejníčková, 2014), matek samoživitelek (Hasmanová Marhánková, 2011), starších žen a mužů (Sýkorová, 2016; Vidovičová et al., 2015) a osob v porozvodových situacích (Dudová, 2009). Doporučujeme se zaměřit na oblast vymahatelnosti výživného na děti (např. opatření zálohového výživného), důraz na otcovskou dovolenou jako cestu k odstraňování diskriminace na trhu práce v souvislosti s mateřstvím (Evropský parlament, 2016) a na opatření směřující k vyrovnání penzím (více viz např. Volejníčková, 2015). Data ukázala jako ohroženou také skupinu dětí do 18 let. Vzhledem k tomu, že se v rodinách reprodukuje vzorec životního stylu, a to i v oblasti chudoby, je potřeba podporovat celé rodiny, které jsou ohrožené chudobou, a pomáhat jejich dětem k profesnímu růstu (Kolářová, 2015).
- **V oblasti dotací a podpor je vhodné podpořit ty domácnosti, pro které jsou dotace nedostupné.** Prvním krokem je zjištění, o které domácnosti se jedná. Finanční podporu je nutné doplnit podporou

administrativní a osvětovou. Lidé v některých případech nevědí, kam se obracet nebo čím jsou pro ně určitá opatření výhodná. Tato podpora by měla být dostupná všem, tj. nejlépe bezplatná.

- Vhodné jsou také **informační aktivity, speciálně zaměřené na ohrožené skupiny**. Je užitečné informovat o finančně málo náročných opatřeních, o možnostech srovnávání cen dodavatelů energií, o tom, jak dodavatele změnit apod. Lepší pozici jedince ve vyjednávání cen energií je možné zajistit rovněž prostřednictvím tzv. energetických aukcí.
- Bylo by příhodné **zavést genderový mainstreaming** do opatření, která zavádějí energetické firmy. Jak ukázal případ navrhované změny výpočtu plateb za energie, jenž jen málo akceptoval skutečnou spotřebu (ČTK, 2016), mohou mít opatření nerovné dopady na muže a ženy.
- Obecně je třeba říci, že **v ČR se téma energetické chudoby neřeší koncepčně** a genderová rovnost zde není měřítkem, což odráží situaci na celoevropské úrovni. V současné době nabízejí dílčí řešení některé neziskové organizace nebo energetické firmy.

5. Dopady energetiky na zdraví z hlediska genderu

Oblasti energetiky, jako je těžký průmysl, teplárny, lokální topeniště či doprava, působí negativně na znečištění ovzduší, které ovlivňuje zdraví jedinců. Téma znečištění ovzduší a jeho dopadů na lidské zdraví je považováno některými aktéry a aktérkami za vyřešené nebo je současný stav srovnáván s minulostí a v tomto srovnání je považován za dobrý. Případně je stav chápán jako důsledek minulosti, s nímž nelze nic dělat. Oslovený expert Radim Šrám tuto situaci ilustroval tím, že se méně dělají preventivní opatření například pro děti, a i občanská aktivita, zejména protesty proti znečištěnému ovzduší, byly dříve větší. V souvislosti s technickými opatřeními v 90. letech 20. století v energetickém průmyslu a díky opatřením v osobní dopravě (zákaz tetraethylolova jako aditiva do benzínu) se situace výrazně zlepšila. Ovšem stále není – zvláště v některých částech České republiky – vyhovující. Snížily se hodnoty znečištění hrubé prašnosti (PM10⁵⁹). V současné době je však větším problémem jemná prašnost (PM2,5, nebo dokonce PM1), která může být více nebezpečná, protože proniká hluboko do plic (WHO, 2005). Znečištění ovzduší tak má dopady na kardiovaskulární a dýchací systém. Aktuální je také znečištění benzo(a)pyrenem⁶⁰, který je silně mutagenní⁶¹ a karcinogenní, může dráždit oči, nos, krk a průdušky, může mít negativní účinky i na ledviny a játra. Znečištění je stále aktuální kvůli přetrvávajícímu těžkému průmyslu⁶² a zvyšování množství dopravy v ČR (Rychlíková, 2014). Expertka Anna Kárníková (ÚV) upozornila na to, že situace se sice zlepšila, ale stále v současnosti řešíme dlouhodobé následky špatné situace z minulosti:

Třeba v otázce životního prostředí došlo v na přelomu 80. a 90. let ke změnám co se týče ozónové vrstvy a freonů.⁶³ To se podařilo regulací velmi dobře vyřešit. (...) V 90. letech bylo také důležitým tématem okyselení a kyselé deště, dnes už řešíme jen dlouhodobé následky, ale už se to neděje.

Souhrnná zpráva o životním prostředí v krajích ČR 2014 uvádí, které kraje nejvíce překračují hodnoty znečištění, a to konkrétně ukazatelů PM10, PM_{2,5}, benzo(a)pyrenu, NO₂ a přízemního ozónu, případně kadmium a arsen. Hodnoty shrnuje tabulka 3 v příloze, nejhůře zasaženými kraji jsou Moravskoslezský kraj, následovaný Prahou, Zlínským krajem, krajem Ústeckým, Olomouckým a Středočeským.

V této kapitole ukážeme genderový rozměr dopadů energetiky na zdraví. Soustředíme se zejména na dva aspekty – prvním je spojování tématu zdraví a zdravotních dopadů energetiky především se ženami, resp. s jejich pečovatelskými rolami, což je jeden z důvodů marginalizace tohoto tématu ve

59 PM10 označuje aerosolové částice s průměrem menším než 10 mikronů, analogicky je tomu u PM_{2,5} a PM1. Dlouhodobě překračuje roční imisní limity pro PM10 pouze část Ostravska (Evropská agentura pro životní prostředí, 2014b). PM_{2,5} přesahuje limity na šestkrát tak větším území, opět v oblasti Ostravska. Benzo(a)pyren překračuje roční imisní hodnoty na celém území ČR (Evropská agentura pro životní prostředí, 2014a). Radim Šrám navíc v rozhovoru kritizoval stanovené limity jako příliš benevolentní, zejména s ohledem na mezinárodní srovnání (WHO, USA) a na názory epidemiologů.

60 Benzo(a)pyren se nachází v automobilových výfukových plynech, v každém kouři při spalování organických materiálů a v grilovaných potravinách. Do těla se dostává tím, že se naváže na jemné částice polévatého prachu PM10 a menší (Cistenebe.cz, 2016).

61 Mutageny způsobují změny (mutace) v genetické informaci buněk (Borner, 2008). Mohou způsobovat rakovinu nebo poruchy prenatalního vývoje. Nemusí se nutně projevit u jedince, ale až u potomka.

62 Například v Ústeckém a Moravskoslezském kraji stále přetrvává koksárenství, hutnictví, ocelářství a těžba nerostů včetně uhlí (Rychlíková, 2014).

63 Montrealský protokol, který omezil používání freonů, platí od 1. ledna 1989. V ČSFR vstoupil v platnost 1. ledna 1991. Více viz <http://archiv.greenpeace.cz/action/grfreeze/gf_slov.htm#montrealskyprotokol>; cit. dne 19. 9. 2016.

veřejném prostoru. Zaměříme se na to, kdo o tématu rozhoduje a kdo upozorňuje na jeho důležitost a jak feminizace tématu hraje roli v symbolické rovině. Druhou oblastí našeho zájmu bude genderová dimenze v oblasti zdravotních dopadů energetiky.

Vycházíme z rozhovorů s MUDr. Radimem Šrámem, DrSc., který je českým molekulárním epidemiologem a genetikem, vedoucím oddělení genetické ekotoxikologie Ústavu experimentální medicíny Akademie věd ČR, který sídlí v Praze. Radim Šrám je autorem mnoha studií, které využívaly molekulární epidemiologii pro hodnocení vlivu znečištění ovzduší na zdravotní stav populace, jedná se například o studie na Ostravsku, v Teplicích, Prachaticích a v Praze. Druhý rozhovor jsme provedly s MUDr. Evou Rychlíkovou, Ph.D. V minulosti pracovala na Ministerstvu životního prostředí a na České inspekci životního prostředí. V současné době působí ve Zdravotním ústavu se sídlem v Ústí nad Labem v oddělení zdravotních rizik a věnuje se jejich hodnocení, hodnocení strategických dokumentů s ohledem na vlivů na zdraví, hodnocení parametrů životního prostředí ve vztahu ke zdraví apod. Kromě Ústí nad Labem působila i 12 let v Praze. V kapitole vycházíme i z rozhovoru s vedoucí oddělení pro udržitelný rozvoj Úřadu vlády (ÚV) Annou Kárníkovou. Dále v této kapitole vycházíme ze statistických dat Českého statistického úřadu (ČSÚ), Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR (ÚZIS ČR) a Ministerstva zdravotnictví ČR, odborných článků z oblasti epidemiologie, medicíny a z oblasti genderových studií. Vše doplňujeme odbornými informacemi z World Health Organization (WHO), Evropské agentury pro životní prostředí a z materiálů neziskových organizací věnujících se znečištění ovzduší.

Feminizace tématu dopadů energetiky na zdraví

Téma dopadů energetiky na zdraví je přes všechny empirické evidence bagatelizováno. V této kapitole představíme genderový rozměr prosazování tohoto tématu ve veřejném prostoru. Ukážeme, že jedním z důvodů marginalizace tématu je jeho symbolické spojování se ženami a upřednostňování ekonomických faktorů oproti zdravotním.

V západním světě je tendence vnímat a popisovat svět ve dvou protikladných dichotomických kategoriích, které většinou nemají nic společného s biologickým základem, přesto jsou přiřazovány buď k ženskému, nebo k mužskému principu. Jedná se o tzv. genderový symbolismus (Harding, 1986). Témata jako ekonomická efektivita, tržní chování a vlastnosti jako autonomie a logika jsou tak stereotypně chápány jako „maskulinní“. Oproti tomu jiná témata, např. rodina, péče, nebo charakteristiky jako emoce, láska a další jsou chápány jako „femininní“. Maskulinní charakteristiky bývají ve společnosti oceňovány jako ty důležitější, femininní mnohdy jako ty méně důležité a často i méně viditelné (Ferber & Nelson, 2003). „Mužské“ a „ženské“ vlastnosti nejsou vnímány jako rovnocenné, ale spíše jako hierarchicky uspořádané kategorie (Harding, 1986). Téma zdraví je ve veřejném prostoru feminizované, a tudíž i považované za méně důležité. V následujících odstavcích ukážeme důvody, proč bývá téma vnímáno jako méně důležité, proč je spojované se ženami a proč mu není věnována dostatečná pozornost.

Prvním důvodem může být to, že tématu zdraví se věnují častěji ženy, a to jak v osobní,⁶⁴ tak v profesní rovině. Na katedrách environmentalistiky a životního prostředí převažují ženy jako studentky (viz kapitolu 1). Experti a expertky působící v oblasti zdravotních dopadů znečištění ovzduší a těžkého průmyslu mívají kromě environmentálního i medicínské vzdělání. V oblasti studia medicíny, zdravotních a lékařských oborů také převažují ženy.⁶⁵ To, že je zájem o téma zdravotních dopadů větší u žen, potvrdila v rozhovoru i Eva Rychlíková, která mluvila o své zkušenosti vyučující z Fakulty životního prostředí a rovněž o zkušenosti bývalé studentky medicíny. Rozdílné zastoupení mužů a žen je patrné nejen u studentů a studentek těchto oborů. V roce 2015 bylo zaměstnáno v oboru Specialisté v oblasti ochrany veřejného zdraví třikrát více žen než mužů (cca 200 mužů a 600 žen), v oboru Asistenti ochrany

⁶⁴ Ženy se obecně více zajímají o své zdraví, například častěji navštěvují lékaře (Bertakis et al., 2000). Will H. Courtenay vysvětluje, že větší péče o zdraví souvisí s podobou maskulinity a „správného mužství“, které je spojené s nezdravým chováním (menší návštěvnost lékařů, nezdravé jídlo a další). Nestaráni se o svoje zdraví chápou jako potvrzování své dominantní role (Courtenay, 2000).

⁶⁵ Jedná se o hodnoty z akademického roku 2014/2015, srovnáváme hodnoty počtu absolventek těchto oborů (ČSÚ, 2015b).

veřejného zdraví byly zastoupeny téměř pouze ženy (ČSÚ, 2014a). Podobný trend naznačují i data o lékářích a lékařkách. V oborech epidemiologie mírně převažují muži (17 mužů a 13 žen), zatímco v oboru epidemiologie a hygieny převažují ženy (11 mužů a 33 žen) (ÚZIS, 2013a). Data tak naznačují, že mezi těmi, kdo řeší téma v odborné rovině, je více žen.

Za druhé je téma zdraví oproti dalším tématům, jako je například zaměstnanost, považováno za méně důležité pro společnost oproti jiným, např. ekonomickým tématům. Příkladem mohou být situace, kdy se volí mezi zdravotními a ekonomickými benefity. Tyto volby řeší jak zástupci a zástupkyně veřejné správy, když rozhodují o věcech týkajících se energetiky, tak také samotní zaměstnanci a zaměstnankyně energetických firem. Jeden z příkladů uvedl Radim Šrám: „*Právě na Ostravsku je to spíše spojené se sociálními aspekty. Že když například budete zaměstnanec [název hutní firmy], tak jistě nebudete protestovat proti znečištění.*“ Témata zdraví a zaměstnanosti jsou ve veřejném prostoru chápána jako dvě protikladné věci. Možnost provádět výzkum v oblasti zdraví nebo upozorňování na jeho výsledky jsou ovlivněny politickými rozhodnutími. O důležitosti tématu tak rozhodují spíše ty sféry vedení (zejména státní správy a vedení energetických firem), kde je pravděpodobně vyšší zastoupení mužů ve srovnání se ženami. Kapitola 1 ukázala vertikální genderovou segregaci v oblasti energetiky a stejně tak i to, že i na vyšších úrovních státní správy (zejména se jedná o vedoucí pozice) převažují muži. Z toho vyplývá, že zdravotní dopady energetiky ve skutečnosti více řeší a analyzují ženy, ale reálně o nich rozhodují muži.

Za třetí je v symbolické rovině téma zdraví také propojeno s mateřstvím. Mateřství je stereotypně spojováno s hodnotami, jako je péče, starostlivost (Chodorow, 1978; Ruddick, 1995). Zodpovědná za zdraví dětí proto bývá většinou žena. Navíc jsou to právě ženy, které tráví více času péčí o děti (Křížková & Vohlídalová, 2009). Propojenost mateřské role a zdravotních témat je patrná i na činnosti neziskových organizací, například Dejchey Brno či Pražské matky. Jak ukázala kapitola 2, jsou to právě ženy, které se v těchto organizacích angažují za lepší ovzduší rovněž s ohledem na zdraví svých dětí. Činnost těchto organizací je i kvůli feminizaci problematiky a jejímu propojení s mateřstvím marginalizována. Kapitola 2 ukázala, že pokud byla organizace nazvaná jako mateřská, její zástupkyně nebyly považovány například v politickém dialogu za kompetentní partnerky. Jak ale ukážeme v následující části, téma zdraví není možné rámovat pouze jako téma žen, popřípadě žen matek, protože zdravotní dopady energetiky se týkají všech.

Téma zdravotních dopadů znečištění z energetiky je velmi významné, ale přesto mu není věnována dostatečná pozornost. Jedním z důvodů marginalizace tématu je jeho feminizace. Zatímco v oblasti výzkumu zdravotních dopadů je více žen, mezi těmi, kdo znečištění produkují a kdo o něm rozhodují (energetické firmy, vedoucí pozice ve státní správě), převažují muži. Téma zdraví je symbolicky spojeno s femininitou, často je tedy hodnoceno jako méně významné oproti ekonomickým tématům, která jsou symbolicky spojena s maskulinitou. Zdraví je také symbolicky propojeno s mateřstvím, což může vést k přesouvání větší zodpovědnosti za zdraví (dětí) na ženy matky.

Genderové nerovnosti ve zdravotních dopadech energetického průmyslu a v možnostech se jim bránit

Vzhledem k rozdílným životním rolím a zkušenostem je pravděpodobné, že budou ženy a muži přinášet do této oblasti odlišná témata. Genderové nerovnosti spočívají v odlišných příležitostech, jak tato témata prosazovat. V následující části ukážeme, že nerovnosti se projevují v tom, kterých skupin se zdravotní dopady více týkají, kdo má horší možnosti jim čelit, a demonstrujeme, jakou roli zde hraje gender.

Mezi skupiny zranitelné, tj. citlivé vůči určitým druhům zdravotního rizika, u nichž předpokládáme, že budou na znečištění reagovat více a fatálněji, jsou skupiny znevýhodněné z hlediska věku (děti a osoby starší), etnicity a rasy (minority), zaměstnání (zaměstnaní, kde jsou lidé více vystaveni znečištění), způsobu bydlení (bydlení špatné kvality), velikosti domácnosti (větší domácnosti), životní úrovně (nízkopříjmové a závislé na sociální pomoci), závislosti na infrastruktuře (zejména dostupnost vytápění), genderu (ženy jsou ohroženy více, protože mají nižší mzdy než muži, zastávají častěji pečovatelské povinnosti apod.) a zdravotního posti-

žení (Cutter et al., 2003; Evans & Kantrowitz, 2002; Rychlíková, 2012). Genderové dimenzi zdravotních dopadů energetiky není v českém prostředí věnován téměř žádný prostor. Mezinárodní výzkumy v oblasti epidemiologie ale ukazují, že muži a ženy jsou jinak zasaženi dopady energetiky v oblasti zdraví, zejména kvůli odlišným životním stylům (Clougherty, 2010). Jedná se například o to, jakým sportům se věnují, jakému znečištění jsou vystaveni a vystaveny v práci, jaké užívají čisticí přípravky apod. Jak ukážeme dále, může to být způsobeno i finanční situací, možností mobility a dalšími faktory. V provedených rozhovorech jsme se s tímto tématem také setkaly. Bylo zdůrazněno vystavení žen a mužů nestejněmu znečištění, zejména proto, že obvykle vykonávají rozdílná zaměstnání. Toto téma zatím ale není dobře prozkoumané. Eva Rychlíková v rozhovoru uvedla, že u nás zatím nejsou dostupná data, která by ukazovala příčiny úmrtí v populaci v souvislosti s tím, co člověk dělal během života, tj. například jakou vykonával profesi. Na tyto informace by bylo třeba sbírat odpovědi v delším časovém období u konkrétních populačních skupin.

Dopady energetiky na zdraví souvisejí nejen s tím, jaké aktivity člověk během svého života vykonává, ale také s tím, v jakých geografických oblastech se pohybuje. Navíc dopady těžkého průmyslu mohou být závažnější, pokud jsou doprovázeny dalšími faktory, jako je například nevhodný životní styl a špatné zdravotní podmínky v práci. Jak ukazuje tabulka 5.1, nejhorší hodnoty standardizované úmrtnosti v rámci ČR jsou zejména v Ústeckém a Moravskoslezském kraji, nadprůměrně špatné hodnoty mají i kraje Karlovarský, Olomoucký a Zlínský. Přestože se naděje na dožití v ČR zvýšila od roku 2003 do roku 2013 nejméně o dva roky, rozdíly mezi střední délkou života (naděje na dožití) se liší mezi kraji až o několik let. U mužů je nejvyšší střední délka života v Ústeckém kraji (73 let) a v kraji Moravskoslezském (73,8 let), nejvyšší hodnotu má Praha (77,3 let). U žen je nejvyšší hodnota také v Ústeckém kraji (79 let), následují kraj Moravskoslezský a Karlovarský (80 let). Nejvyšší hodnoty u žen jsou rovněž v Praze (82,1 let). Data pocházejí z roku 2013 (Němečková, 2013).

Tabulka 5.1. Standardizovaná úmrtnost (na 100 000 osob)⁶⁶ na vybraná onemocnění související s dopady energetiky na zdraví (šipky ↓ a ↑ značí, zda je hodnota nižší nebo vyšší než průměrné hodnoty za celou ČR).

Kraj/příčina úmrtí	Úhrn		Novotvary		Nemoci oběhové soustavy		Nemoci dýchací soustavy	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1. Hlavní město Praha	751↓	480↓	209↓	142↑	314↓	207↓	53↓	27↓
2. Středočeský	913↑	547↑	258↑	138↓	383↓	262↑	60↓	27↓
3. Jihočeský	863↓	546↑	230↓	156↑	369↓	239↓	72↑	36↑
4. Plzeňský kraj	863↓	551↑	231↓	138↓	376↓	254↑	60↓	30↑
5. Karlovarský	968↑	589↑	255↑	157↑	429↑	265↑	62	35↑
6. Ústecký	1056↑	654↑	283↑	167↑	470↑	315↑	70↑	35↑
7. Liberecký	907↑	527↓	243↑	148↑	391↑	250↓	66↑	30↑
8. Královéhradecký	840↓	519↓	225↓	133↓	375↓	249↓	68↑	35↑
9. Pardubický	864↓	536	225↓	133↓	357↓	243↓	65↑	33↑
10. Vysočina	840↓	492↓	221↓	123↓	374↓	241↓	56↓	24↓
11. Jihomoravský	840↓	486↓	226↓	129↓	352↓	230↓	52↓	20↓
12. Olomoucký	935↑	527↓	248↑	135↓	402↑	252↑	63↑	29
13. Zlínský	923↑	524↓	220↓	123↓	426↑	263↑	58↓	26↓
14. Moravskoslezský	992↑	575↑	249↑	146↑	402↑	272↑	63↑	36↑
ČR	892	536	238	141	385	251	62	29

Zdroj: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR (ÚZIS, 2013b).

⁶⁶ Standardizovaná úmrtnost je počet úmrtí na 100 000 osob, standardizace odstraňuje zkreslení u populací lišících se věkovou strukturou.

Jak uvádí ve své publikaci Eva Rychlíková, odlišnost hodnot těchto ukazatelů je dána spektrem důvodů – genetickými předpoklady, způsobem života, riziky, jimž jsou lidé během života vystaveni, vlivem životního prostředí a místních podmínek (Rychlíková et al., 2014: 10). Roli tak může hrát nejen znečištění ovzduší, ale také dostupnost lékařské péče, možnost bránit se zdravotním dopadům a předcházet jim a další vlivy. Tyto faktory jsou však často propojené – například horníci žijící v oblasti s těžkým průmyslem čelí jak špatnému ovzduší, tak znečištění přímo na pracovišti, které bude ještě spojeno se specifickými riziky. Zároveň větší množství faktorů může vysvětlovat například to, proč nehorší zdravotní parametry má Ústecký kraj, i když je z hlediska překročení imisních limitů až na 4. místě (viz tabulku 3 v příloze), v Praze, jež ve stejném hodnocení figuruje na 2. místě, je většina zdravotních faktorů na nadprůměrné úrovni. Pro identifikaci a vysvětlení konkrétní váhy vlivu jednotlivých faktorů by byla potřeba podrobnější analýza.

Z tabulky 5.1 a ze statistických údajů o naději na dožití je patrná nejen regionální nerovnost v dopadech znečištění ovzduší a dalších faktorů, ale rovněž rozdíly mezi muži a ženami. Ty v krajích zasažených znečištěním rostou – zdravotní dopady těžkého průmyslu a energetiky jsou tak v těchto krajích horší pro muže. Dá se předpokládat, že rozdíly mezi úmrtností žen a mužů v těchto krajích jsou spojeny mimo jiné právě s životním stylem a životními rolemi. Kromě odlišných rolí a životních stylů může hrát roli také přístup k vlastnímu zdraví. Ženy se obecně více starají o svoje zdraví, častěji navštěvují zdravotnická zařízení, lépe se o sebe starají a více pozornosti věnují zdravotní prevenci (Bertakis et al., 2000). Rozdíly v datech tak mohou být prohlubovány právě menší ochotou mužů se o svoje zdraví starat.

Podívejme se nyní podrobněji na to, jaké skupiny žen a mužů byly v rozhovorech jmenovány jako více ohrožené znečištěním. Konkrétně se jednalo o ženy těhotné a ženy a muže v reprodukčním věku. U těhotných žen šlo zejména o ohrožení plodu. Znečištění ovzduší (převážně se jedná o aerosolové částice a polycyklické aromatické uhlovodíky), kterému je žena vystavena v období vývoje plodu, má vliv na vývoj plodu a projevuje se nízkou porodní hmotností dítěte (Dejmek et al., 1999). Radim Šrám upozornil na to, že procesy, jež probíhají v prenatálním stadiu nebo v raném dětství, ovlivňují pozdější život jedince. Například nízká porodní váha má následující dopad:

A dnes se již ví, že důsledkem toho je funkční nedostatečnost organismu. Ta se vám může projevit jako zvýšená nemocnost těchto dětí, ale hovoří se i o změně organismu již ve fetálním období, které se vám projeví, když je vám 50 let, a více zvýšeným výskytem kardiovaskulárních onemocnění a diabetu. Takže důsledky zátěže, která tam tenkrát byla, se na populaci začnou projevovat až po roce 2020 a dále, právě zvýšenou nemocností na kardiovaskulární onemocnění a diabetes. To je taková dlouhodobá zátěž.

Radim Šrám sice mluví o dopadech znečištění ze 70. let 20. stol., ale ukazuje na tom dvě zajímavé skutečnosti. První je, že znečištění v průběhu těhotenství může mít vliv na další život dítěte, druhá je, že je možné, že i v budoucnu bude zdravotní stav v oblastech s těžkým průmyslem špatný, a to v souvislosti s větším znečištěním v minulosti. Prevence zdravotních následků znečištění ovzduší a eliminace vystavení znečištění ovzduší je často chápána jako individuální zodpovědnost těhotných žen. Jak jsme ale ukázaly výše, o produkci znečištění rozhodují zejména muži. Bylo by tak vhodné problém rámovat jako celospolečenskou otázku také proto, že ovlivňuje zdraví všech novorozenců, a tudíž má dopad na všechny.

Znečištění neovlivňuje životy žen jen v průběhu samotného těhotenství, ale rovněž v období, kdy se chystají otěhotnět. Eva Rychlíková například poukázala na to, že v době, kdy ženy plánují otěhotnět, nemohou vykonávat určitá zaměstnání, kde jsou vystaveny znečištění. Je možné předpokládat, že budou samy omezovat svůj okruh možných zaměstnání. V tomto případě budou nejvíce ohrožené ženy, které se nacházejí v oblastech s vyšším znečištěním ovzduší a kde je zároveň vysoká nezaměstnanost. Mezi takové kraje patří kraj Moravskoslezský a Ústecký, jež mají navíc jedny z nejvyšších hodnot nezaměstnanosti v rámci ČR – Ústecký kraj měl v roce 2015 roční průměr obecné míry nezaměstnanosti⁶⁷ 7,6 %, Moravskoslezský dokonce 8,1 % (průměr ČR je 5,0 %) (ČSÚ, 2015d). Nezaměstnanost

67 Ukazatel obecné míry nezaměstnanosti udává podíl nezaměstnaných k pracovní síle (tj. součtu zaměstnaných a nezaměstnaných). Do skupiny zaměstnaných a nezaměstnaných se nezapočítávají lidé ekonomicky neaktivní, tj. oby-

žen je obecně vyšší než nezaměstnanost mužů, je tomu tak i v těchto krajích – v Moravskoslezském byl roční průměr obecné míry nezaměstnanosti žen 9,3 % a mužů 7,2 %, v kraji Ústeckém u žen 8,9 % a u mužů 6,6 % (ČSÚ, 2015d). Otázka možného ohrožení plodu tak v těchto krajích, kde je všeobecně vysoká nezaměstnanost žen, ještě zhoršuje jejich postavení na trhu práce. Navíc pokud se kvůli znečištění prostředí (nezávisle na tom, zda matka pracuje v nebezpečném provozu nebo nikoliv) narodí dítě s nějakým postižením nebo zdravotními problémy, bude pravděpodobně péče o toto dítě spočívat na ženě.⁶⁸

Skupinou ohroženou v reprodukčním období nejsou pouze ženy, ale také muži. Radim Šrám s týmem vědců a vědkyň například zkoumali to, jakým způsobem je ovlivněna kvalita spermií u mužů, kteří jsou vystaveni vyššímu znečištění. Konkrétně se věnoval městským strážníkům, kteří jsou vystaveni každodennímu provozu.⁶⁹ Výzkum však ukázal, že hodnoty znečištění mají menší vliv než životní styl (zejména kouření a složení potravy) (Šrám et al., 1999).

Důležitou otázkou je nejen to, kdo je znečištěním ovzduší nejvíce zasažen, ale rovněž to, kdo má jakou možnost se znečištění bránit. Roli hraje především vzdělání a finanční možnosti jedinců nebo rodin. Vzdělání ovlivňuje nejen to, zda jedinec ví, jak předcházet dopadům znečištění, ale souvisí také s životním stylem. Eva Rychlíková upozornila, že zejména Ústecký kraj, který je jedním z nejznečištěnějších regionů, má rovněž jednu z nejnižších vzdělanostních úrovní. Kraj Moravskoslezský také patří k těm s nižší vzdělaností úrovní.⁷⁰ Nižší vzdělání je podle Rychlíkové spojené s horším životním stylem⁷¹ – uvedeno bylo například to, že tito lidé méně sportují, nezdravě se stravují, kouří apod. Špatný životní styl může způsobovat to, že reakce na znečištění mohou být fatálnější (například kouření či obezita mohou zhoršovat reakce na znečištěné ovzduší). Kombinace externích a individuálních faktorů, které ovlivňují zdraví jedinců, poukazuje na to, že ani řešení nemohou být pouze na úrovni energetických společností, ale také na úrovni jedinců, například snahou ovlivnit svůj životní styl. Pro zlepšení znalostí ohledně prevence znečištění mohou pomáhat informační kampaně, které radí, jak se chovat například v době zhoršeného ovzduší nebo v oblastech s dlouhodobými problémy s ovzduším. V současné době to činí některé instituce jako například Krajská hygienická stanice Moravskoslezského kraje se sídlem v Ostravě.⁷² Kromě toho by informační kampaně měly apelovat i na zdravý životní styl obecně.

Druhým faktorem, který snižuje šance se dopadům znečištění bránit, je finanční situace rodiny nebo jednotlivce. Znevýhodňující faktor nižšího vzdělání je spojený právě s nižšími příjmy.⁷³ Finanční možnosti souvisejí například s tím, jakou má jedinec či rodina možnost se přestěhovat do méně znečištěného prostředí nebo zda má finance na preventivní opatření či následná léčení. V kapitole 4 jsme zdůraznily, že chudoba je feminizovaná, možnosti čelit zdravotním dopadům energetiky tedy mají z finančního hlediska pravděpodobně nižší právě ženy. Nižší finanční možnosti ovlivňují například to, zda má rodina peníze na to, aby mohla posílat děti z měst, kde je větší znečištění, na školy v přírodě, popřípadě zda s nimi mohou jezdit sami rodiče. Radim Šrám v rozhovoru navrhol možné řešení:

vatelstvo ve věku 0–14 let a starší 64 let (nepracující), nepracující studující, nezaměstnaní, kteří nesplňují podmínky pro zařazení do evidence nezaměstnaných, osoby na rodičovské dovolené, osoby v domácnosti nebo ostatní závislé osoby.

68 V České republice je péče o zdravotně postižené nejčastěji zajišťována rodinou. O děti a mladistvé ve věku 0–29 let pečovala rodina (tj. matka, otec, manžel, manželka, syn, dcera, bratr, sestra, popř. druh/družka) v 81 % případů (započítány jsou jen ty případy, kdy o děti/mladistvé někdo pečuje) (Kalinická & Votinský, 2007). Jak ukazují data, primárními pečovatelkami o zdravotně postižené dítě se stávají v naprosté většině případů matky (Dudová, 2013; Kotrusová et al., 2013).

69 Do výzkumu byli zařazení tzv. pochůzkáři, tedy policisté, kteří jsou vystaveni přímo znečištění z pouličního provozu.

70 V Ústeckém kraji má pouze 35 % obyvatel vzdělání s maturitou nebo vyšší, což jsou nejhorší hodnoty za Karlovarským krajem, Moravskoslezský kraj je na 5. místě. Vysokoškolské vzdělání má v Ústeckém kraji pouhých 7,6 % (průměr ČR je 12,5 %, je 2. nejhorší za Karlovarským krajem) (ČSÚ, 2014b). Data pocházejí ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011.

71 Tvrzení Rychlíkové potvrzuje koncept lidského kapitálu, který spojuje vyšší vzdělání s lepším zdravotním stavem vzhledem k tomu, že vzdělání zvyšuje zodpovědnost jedinců za vlastní životy, lidé mají větší zdroje a kontrolu nad tím, kam je směřovat. Vzdělání napomáhá tomu, že jedinci vědí, jakým způsobem lepšího zdraví dosáhnout, více tedy směřují ke zdravému životnímu stylu. Zdraví v tomto konceptu tudíž není možné chápat pouze jako „náhodu“ nebo „štěstí“, ale jako hodnotu faktor závislý na vzdělání (Mirowsky & Ross, 1998).

72 Viz jejich stránky <<http://www.khsova.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

73 Data EU-SILC z roku 2012 pro Českou republiku ukazují, že lidé s vyšším vzděláním mají výrazně vyšší zastoupení ve vyšších příjmových decilech (ČSÚ, 2013b).

Z těch lokalit, kde je opravdu znečištění velké, by se děti měly vozit do škol v přírodě, řekl bych na náklady znečišťovatelů nebo státu. Protože když budete mít v rodině dvě nebo tři děti a máte jim platit školu v přírodě, tak se může stát, že na to nemáte. A zejména na to nemají ti, kteří by to nejvíc potřebovali.

Apeluje tedy na zodpovědnost těch, kteří znečištění produkují. Radim Šrám se zmiňoval i o dalším způsobu pomoci rodinám, jež nemají dostatek financí na prevenci:

Druhá věc, to je i úprava diety dětem ve škole. Aby dostávaly hodně ovoce a zeleniny. Například v osmdesátých letech dostávaly děti v severních Čechách tzv. svačinky. Tehdy byly speciálně vitaminizované vitamínem C, aby se jim zvyšovala imunita.

Nižší příjmy souvisejí také s tím, jaká paliva využívají lidé ve svých domácnostech. Spolu s rostoucími cenami energií někteří lidé přecházejí na pevná paliva a někdy pálí i odpadky, což může být rovněž zdrojem emisí. Špatná finanční situace může být navíc speciálně problematická pro skupiny osob, které jsou zvláště citlivé na znečištění ovzduší. Mezi ně patří také lidé starší, jak uvedla Eva Rychlíková:

Starší lidé jsou vůči faktorům prostředí vůbec citlivější a u nich aktuální znečištění může přinést aktuální zhoršení nemoci. Je fakt, že za svůj život načerpali dávku, která je svým způsobem predisponovala k tomu, že budou reagovat. Což si myslím, že to naše území [Ústecký kraj] je zrovna to ono. Že lidé, kteří jsou ve věku 60+, v postproduktivním věku, už vlastně jsou nositelé chorob, které získali během svého života s velkým přičiněním znečištěného ovzduší a samozřejmě dalších faktorů. A oni jsou ti, kteří budou reagovat akutním zhoršením všeho, s čím stonají.

Kombinace aktuální situace a chronických faktorů může vést k onemocnění, či dokonce úmrtí. Starší lidé jsou častěji ohroženi chudobou⁷⁴ a obecně mají méně financí. S tím je spojena již připomínaná menší možnost přestěhovat se do míst, kde by nebyli tolik vystaveni znečištění. Vzhledem k rozdílům ve výši důchodů mezi muži a ženami, na které jsme poukázaly v kapitole 4, je pravděpodobné, že budou takto zasaženy více ženy.

V krajích, kde je v současné době stále nejvyšší znečištění ovzduší z těžkého průmyslu a energetiky, jsou v oblasti zdraví více zasaženi muži, což pravděpodobně souvisí s tím, že muži častěji než ženy pracují v zaměstnáních, kde jsou ohroženi, a s tím, že se muži obecně méně starají o svoje zdraví. Zdravotní dopady energetiky mohou být horší zejména v souvislosti s nízkými příjmy, životním stylem či životní fází – reprodukčním obdobím, stářím. Ženy jsou zasaženy více proto, že se chudoba feminizuje a také na základě toho, že jsou ohrožené v době těhotenství. Prevence v době těhotenství a následná péče jsou vnímané spíše jako individuální zodpovědnost žen.

⁷⁴ Ohroženy chudobou jsou zejména domácnosti jednotlivců starších 65 let. Míra chudoby vzrostla z 13,7 % v roce 2005 na 19,7 % v roce 2009 (Šustová, 2012).

Doporučení

Doporučení vycházejí ze závěrů, které představila tato kapitola. V následující sekci ukážeme příklady dobré praxe, a jak jsou některá doporučení uváděna do praxe.

- Téma zdraví se ukázalo jako feminizované a v důsledku toho spojené s nižší symbolickou hodnotou než ekonomická témata jako např. zaměstnanost. Cesta ke změně je však dlouhodobá. Jednou z cest je **podpora mužů ve studiu vysokoškolských oborů souvisejících se zdravím**. Muži by také měli být podporováni v tom, aby se více zajímali o své zdraví. Základem by mělo být prosazování tématu na vyšších úrovních rozhodování, zejména ve státní správě. Jedna z cest, kdy je téma zdraví a zdravého ovzduší ve veřejném prostoru prosazováno jako důležité, je prostřednictvím aktivit neziskových organizací, které tak mohou sloužit jako příklad dobré praxe. Příkladem je organizace Čisté nebe,⁷⁵ která působí na Ostravsku. Mezi její aktivity patří například analýzy výroků politiků a političek, zástupců a zástupkyň institucí, podniků ve věci znečištěného ovzduší na území aglomerace Ostravska. Zjišťují tak lži, nepravdy nebo účelné manipulace, kteří tito lidé veřejně prohlašují. Dále informují o stavu ovzduší a zapojují obyvatele a obyvateľky Ostravska, aby mohli vyjádřit svůj názor na špatné ovzduší. Zvyšují tak možnost participace na debatě o znečištění ovzduší pro všechny, kterých se téma týká.
- Zodpovědnost za zdravotní dopady znečištění by měla být řešena nejen jako individuální problém zasažených, ale jako **téma celospolečenské**. Zároveň je důležité upozornit na **zodpovědnost znečišťovatelů**. To zaznělo jako doporučení i z úst oslovených expertů a expertek. Mělo by se požadovat nejen to, aby producenti toto znečištění snížili, ale také aby přijímali opatření na pomoc těm, kteří mají nejmenší možnost se negativním dopadům bránit. Částečně by se tak mohly mírnit nerovnosti v dopadech na znečištění.
- Vhodné jsou **osvětové aktivity na podporu zdravého životního stylu** či řešení konkrétních situací. Osvětové aktivity mohou zahrnovat i přesné měření znečištění ovzduší a informování o něm.
- Bylo by potřeba **získávat více dat zaměřených přímo na genderové nerovnosti a zkoumat různé dopady znečištění na muže a ženy**. Bylo by vhodné sledovat souvislost rozdílných životních stylů mužů a žen a toho, jak jsou vystaveni znečištění a jaké na ně má dopady.

⁷⁵ Stránky organizace viz <<http://www.cistenebe.cz/>>; cit. dne 7. 9. 2016.

6. Územní plánování a doprava z perspektivy genderové rovnosti

Cílem této studie bylo zvýznamnit témata v oblasti energetiky, kde nebyla nebo byla pouze minimálně realizována genderová analýza. Jedním z témat je územní plánování a doprava. V ČR existuje zákon č. 406/2000 Sb., o hospodaření s energií,⁷⁶ který stanovuje krajům a statutárním městům povinnost vypracovat tzv. územní energetickou koncepci, jež je nezbytným strategickým dokumentem pro územní plánování. Energetická koncepce má obsahovat například tyto oblasti: vývoj poptávky po energii, analýza možností a způsobů nakládání s energií, hodnocení využitelnosti obnovitelných energetických zdrojů nebo hodnocení možností hospodárnějšího využití energií (CityPlan, 1999). Energetická koncepce nereflktuje genderové hledisko, ale my v této kapitole ukážeme, že hospodárnější využití energií nebo využívání méně škodlivých typů energií je propojeno s plánováním podoby veřejného prostoru, s rozdílnými potřebami mužů a žen a s odlišným využíváním území města i dopravy muži a ženami. Územní plánování a doprava jsou propojeny s energetikou a je důležité je sledovat i z hlediska genderové rovnosti.

V oblasti územního plánování jsme se ve výzkumu zaměřily na Prahu a Brno, kde jsme také realizovaly rozhovory s experty a expertkami, kteří se tématu věnují. V Praze jsme provedly rozhovor s Monikou McGarrell Klimentovou, jež pracuje v Institutu plánování a rozvoje (dále jen IPR) v Praze na pozici specialistka participačních procesů a v Brně s náměstkem primátora Martinem Anderem, v jehož gesci je oblast rozvoje města. O tématu územního plánování jsme diskutovaly i v jiných rozhovorech, často s experty a expertkami, kteří se věnují životnímu prostředí. V rozhovorech jsme se zaměřily na to, jak je genderová rovnost prosazována v pracovních aktivitách výše uvedených komunikačních partnerů a partnerek.

Kvalitativní výzkum i zahraniční literatura (Hasson & Polevoy, 2011; Law, 1999; Rosenbloom, 2004; UNECE, 2016) ukazují, že genderové hledisko je uplatnitelné rovněž v oblastech dopravy a infrastruktury, které souvisejí nejen s územním plánováním, ale také s energetikou. Jak dále ukážeme, potřeby žen jako častějších uživatelů hromadné dopravy často nejsou v koncepčních dokumentech infrastruktury zahrnuté, přestože využívání MHD zatěžuje životní prostředí v menší míře. V další části kapitoly navazujeme diskusí o integraci genderového hlediska v koncepci udržitelného rozvoje. V rozhovoru s Annou Kárníkovou, která je vedoucí oddělení pro udržitelný rozvoj, se ukázalo, že některé oblasti koncepce udržitelného rozvoje v ČR mohou být propojeny právě v územním plánování a s rozvojem města obecně. Například klimatické změny, jež mění ekosystémy, do budoucna ovlivní rozvoj měst (v otázkách nové výstavby, zachování „zelených ploch“ či ochrany města před povodněmi), která budou muset na tyto

76 Celé znění zákona dostupné na: <<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?o=3&t=494>>; cit. dne 22. 8. 2016.

změny reagovat. Mimo jiné jsme se v rozhovoru s Annou Kárníkovou zaměřily na integraci hlediska genderové rovnosti v koncepci udržitelného rozvoje v ČR. V závěru kapitoly diskutujeme o možnostech i financování na národní úrovni v oblasti územního plánování a dopravy s cílem ukázat, kde je hledisko genderové rovnosti zahrnuto a jaké jsou další oblasti, kde by mohlo být integrováno. Tedy zda a jak je na národní úrovni podpořena genderová rovnost prostřednictvím grantové a finanční podpory.

Genderová rovnost jako téma v územním plánování a dopravě

O územním plánování hovoříme, když jde o změnu území (např. stavbou nových objektů, rekonstrukcí, určením ploch měst a obcí jako „zelených ploch“, kde nelze stavět apod.), nicméně pod územní plánování spadá i fungování infrastruktury. V rozhovorech se ukázalo, že téma dopravy je jedním z mála témat, na které se experti a expertky dívají optikou genderové rovnosti. Šlo ale spíše o diskusi o hypotetických možnostech než o to, že by skutečně byla taková analýza nebo opatření ve městě realizována.

Ze zahraničních analýz (např. Hasson & Polevoy, 2011; Law, 1999; Rosenbloom, 2004; UNECE, 2016) vyplývá, že velký význam má dimenze genderové rovnosti např. v otázkách ekonomického rozvoje území, v otázkách sociální dimenze udržitelného rozvoje nebo v přístupu ke zdravotnickým službám, vzdělání a k zaměstnání. Je proto důležité sledovat počty uživatelů a uživatelek veřejné dopravy. Například výše citované studie uvádějí, že ženy jako častější uživatelky hromadné dopravy mohou být více ovlivněné zrušením spojení veřejné dopravy než muži, především v případě, kdy je hromadná doprava nejčastějším způsobem dopravy do školy, do práce nebo pro dopravu dětí na kroužky, do škol nebo školek. Studie dále ukazují, že muži i ženy mají rozdílné rodinné povinnosti i rozdílné životní styly, které vedou k rozdílným potřebám jak a kam cestovat. Ženy častěji cestují na kratší vzdálenosti a vícekrát denně, což vyplývá z jejich rodinných závazků (Hasson & Polevoy, 2011). Jejich cestování hromadnou dopravou lze popsat jako řetězení jedné cesty za druhou (např. vyzvednout dítě ze školky, poté nakoupit a zpět domů, to všechno s využitím hromadné dopravy). V současné době se v Praze diskutuje o tzv. modrých zónách pro rezidenty a rezidentky, které také souvisejí s otázkou dopravy jedinců po městě. Protože se ukazuje, že ženy používají automobil méně často, bylo by do budoucna vhodné realizovat v tomto kontextu genderovou analýzu, abychom zjistily, jaký dopad má zřízení modrých zón na muže a na ženy, a abychom využily tyto výsledky v koncepčních dokumentech o infrastruktuře.

Dalším důležitým aspektem, který je spojován s užíváním hromadné dopravy ženami, je otázka bezpečí při cestování (Burgess, 2008; Greed, 2007) – na ženy více dopadá otázka bezpečnosti cestování hromadnou dopravou, v jakých částech města jsou zastávky nebo zda jsou zastávky dobře osvětlené a jsou u rušné ulice. Navíc ženy častěji deklarují větší strach z cestování ve večerních hodinách (Greed, 2007). Důsledkem toho mohou svá rozhodnutí a aktivity podřizovat strachu z přepadení (Brownmiller, 1993), tzn. ze strachu z možného přepadení ženy raději nebudou večer chodit samy ven, a jsou tak omezeny v pohybu ve veřejném prostoru. Tento příklad jasně ukazuje, že téma ženy a veřejná doprava má přesah i k dalším tématům, v tomto případě k tématu násilí na ženách, ale i k tématu veřejné participace žen. Jiří Jeřábek toto téma v rozhovoru také tematizoval a uvedl příklady dobré praxe ze zahraničí. V Indii je kupříkladu zaváděno solární veřejné osvětlení, jehož provoz má minimální náklady, díky čemuž se mohla síť veřejného osvětlení rozšířit i do odlehlejších koutů měst. Dále uvedl příklad Německa, kde některá menší města přizpůsobují hromadnou dopravu potřebám žen a jejich cestování ve večerních hodinách tím, že změní trasu a zastaví ženám blízko jejich obydlí. Ženy tak nemusejí pozdě v noci chodit samy na delší vzdálenosti. Tyto příklady ukazují, jak lze specifické potřeby žen integrovat do koncepcí územního plánování a do dopravy. Je důležité, aby státní orgány s rozhodovací pravomocí v oboru infrastruktury a dopravy měly k dispozici data o uživatelích a uživatelkách, o různých způsobech dopravy či o potřebách mužů a žen ve vztahu k dopravě a infrastruktuře. Jedině tak budou schopni efektivně reagovat na různorodé potřeby cestujících.

Kromě potřeb uživatelů a uživatelek dopravy je důležité podívat se na téma územního plánování a dopravy i z perspektivy těch, kteří koncepte a strategické dokumenty územního plánování a dopravy

připravují a realizují. Když se zaměříme na počty žen a mužů v odborech dopravy v rámci státní správy,⁷⁷ zjistíme, že jde o odbory, kde početně převažují muži. Nejenže je doprava a především její technická perspektiva vnímána jako mužská, muži také častěji obsazují vedoucí pozice, kde se koncentrují pravomoci umožňující změny, např. již uvedené rozhodování o rušení spojů MHD. V kapitole 1 bylo uvedeno, že odlišná socializace dívek a chlapců od útlého věku vede nejen k rozdílnému vzdělávání (ve výběru studijních oborů, ale rovněž k odlišnému přístupu vyučujících), ale také k jiným životním biografím a rozdílným zkušenostem (Bem, 1993; Renzetti & Curran, 2003). Kvůli rozmanitým životním zkušenostem je důležité, aby byly ženy společně s muži zahrnuty ve všech krocích od plánování investic do rozvoje infrastruktury až po samotnou realizaci plánů a projektů v dopravě a infrastruktuře (Hasson & Polevoy, 2011), ale také do všech úrovní rozhodování, tzn. aby i vedoucí pozice s rozhodovacími pravomocemi v oblastech územního plánování a dopravy byly obsazovány ženami.

V ČR na národní úrovni prozatím nevznikají žádné dokumenty nebo zákonem daná pravidla, která by hledisko genderové rovnosti v otázce územního plánování a dopravy obsahovala. Pokud některé státní orgány, neziskové organizace nebo experti a expertky integrují genderové hledisko v dopravě či územním plánování v ČR, jde o jejich osobní zájem nebo jejich genderovou citlivost. Ani na evropské úrovni nejsou prozatím dostupné závazné dokumenty, jež by jednotlivé státy vázaly povinností uplatnit hledisko genderové rovnosti v územním plánování nebo v dopravě. Jsou však realizovány výzkumy věnující se tomuto tématu, a to i pod záštitou orgánů EU.⁷⁸

Doprava je jedním z témat, kde se, především na evropské úrovni, uplatňuje problematika genderové rovnosti. Výzkumy ukazují, že muži i ženy mají rozdílné potřeby s ohledem na využívání hromadné dopravy. Ženy používají hromadnou dopravu více, častěji cestují na kratší vzdálenosti a několikrát za sebou a také uvádějí větší strach z cestování hromadnou dopravou ve večerních hodinách. V koncepcích územního plánování a dopravy však nejsou zpravidla tyto rozdílné potřeby reflektovány.

Možnosti prosazování genderové rovnosti v oblasti dopravy a v územním plánování

Komunikační partneři a partnerky upozorňovali na vysokou míru formalizace a rigidity pravidel územního plánování, které ve své práci čelí. I přesto někteří komunikační partneři a partnerky definovali gender mainstreaming jako významný nástroj genderové rovnosti. Monika McGarrell Klimentová z IPR v Praze vnímala genderové hledisko jako červenou nit, jež by se měla vinout všemi tématy územního rozvoje i rozvoje města obecně (např. Metropolitním plánem hl. m. Prahy či strategickými dokumenty) a kterou se snaží ve své práci prosazovat. Přesto, jak podotkla, tato možnost závisí především na přístupu nadřízených a politiků a politiků:

Je opravdu těžké přesvědčovat lidi o tom, že gender je důležité téma. Je důležité upozornit zastupitele a zastupitelky a neustále jim to připomínat, protože pro ně to není téma (...) Je to tak, že osvícení lidé na radnici jsou nesmírně důležití, ale také je to podle mě o tom, že i tady bude dostatek žen a že je necháme vládnout.

S komunikačním partnerem a partnerkou v Brně jsme také diskutovaly o možnostech prosazování genderové rovnosti v oblasti dopravy a územního plánování. Zde se ukázalo, že jde o vyjednávací pozici, ze

⁷⁷ Na Ministerstvu dopravy v nejvyšších funkcích početně převažují muži – ministrem je v současné době (rok 2016) D. Ťok, stejně jako ve vedoucích a v rozhodovacích pozicích jsou muži (viz: <http://www.mdcz.cz/cs/Ministerstvo_dopravy/?showlogo=1>; cit. dne 2. 8. 2016); v odboru dopravy v Brně je vedoucím pracovníkem také muž (viz: <<https://www.brno.cz/sprava-mesta/magistrat-mesta-brna/usek-socialne-kulturni-a-dopravy/odbor-dopravy/#c4460741>>; cit. dne 2. 8. 2016); v odborech dopravy v městských částech Prahy rovněž ve vedoucích pozicích početně převažují muži (viz stránky MČ Prahy – odbor dopravy).

⁷⁸ Viz např. studii „Women and transport“ (European Economic and Social Committee, 2015).

kteře vstupují do vyjednávání o tématu ve veřejném prostoru. V současné době je v Brně velkým tématem rozhovorů nový Plán udržitelné městské mobility města Brna z roku 2016,⁷⁹ jehož cílem je posílení veřejné dopravy a bezmotorové dopravy (cyklo doprava a pěší), a naopak omezení automobilové dopravy v centru. Nástroje, jež mají omezit automobilovou dopravu ve městě, jsou např. podmínky pro pohodlné užívání MHD, carsharing,⁸⁰ zpoplatnění parkovacích míst, ale i rekonstrukce ulic, které budou využitelné pro všechny druhy dopravy rovnoměrně, nikoliv pouze pro automobily. Naši komunikační partneři a partnerky přistupovali k plánu a k jeho nástrojům rozdílně. Hana Chalupská (z iniciativy Dejchey Brno) především upozorňovala na problém poléťavého prachu, jenž je důsledkem automobilové dopravy a který je zdraví ohrožující zvláště z toho důvodu, že se neusazuje na sliznicích, ale lidé jej přímo vdechují do plic. Proto vnímala omezení automobilové dopravy jako cestu, jak koncentraci poléťavého prachu v brněnských ulicích snížit. Ze své pozice ženy z iniciativy založené ženami matkami (o téma zhoršování ovzduší se začala zajímat intenzivněji v době, kdy se stala matkou) upozornila, že jejich aktivity zůstaly dlouhou dobu ignorovány, a to nejen médií a veřejností, ale také některými zastupiteli a zastupitelkami města Brna. Její vyjednávací pozice (nejen vůči zastupitelstvu, ale i vůči veřejnosti) byla proto ztížena.

Martin Ander, který působí v zastupitelstvu města, má v gesci nový územní plán a také spolupracuje na novém plánu mobility. Ve vztahu k automobilové dopravě upozorňoval nejen na dopady automobilů na životní prostředí, ale rovněž na rysy a funkčnost města a jeho komunikací (např. uvedl, že je žádoucí upravit hlavní silniční tahy tak, aby zde byl prostor pro auta, městskou hromadnou dopravu, cyklistiku i pěší). Kvůli jeho pozici náměstka primátora byla jeho vyjednávací pozice vůči zastupitelstvu i vůči veřejnosti mnohem výhodnější ve srovnání se zástupkyní neziskového a nestátního sektoru.

Vyjednávací pozice komunikační partnerky a partnera také ovlivnila možnost rozšíření jejich názorů směrem k veřejnosti. Hana Chalupská do veřejné diskuse vstoupila z pozice matky a členky iniciativy, jejíž aktivity byly často založeny na dobrovolnictví a navíc se této aktivitě věnovala pouze ve volném čase. Je patrné, že její možnosti, jak ovlivnit laickou i odbornou veřejnost, byly velmi limitované. Martin Ander popisoval mezinárodní spolupráci různých evropských měst, která přinesla příklady dobré praxe. Ty lze následně aplikovat ve vlastním městě. Stejně tak ve své pozici spolupracuje i s českými nevládními organizacemi a experty a expertkami. Díky pracovní kapacitě a legitimizační pozici je však tato spolupráce mnohem efektivnější, a proto byly jeho možnosti osvěty a informování veřejnosti mnohem širší.

Dalšími tématy, o kterých jsme s komunikačními partnery a partnerkami v obou městech hovořily, byly nedostatek informací a statistik a malé množství genderových analýz mapujících problematiku a také malá podpora ze strany zastupitelstva, která by z gender mainstreamingu učinila onu červenou nit, jež by se vinula všemi dokumenty. Všichni se shodli, že analýzy věnující se tématu územního plánování a dopravy z genderového hlediska (např. dopady rozhodnutí na ženy a muže), sběr statistických dat tříděných podle potřebných skupin (např. podle pohlaví) apod. jsou však klíčovým výchozím bodem pro komunikaci jak s laickou veřejností, tak i s politiky a političkami (tedy s těmi, kteří hrají klíčovou úlohu v prosazování rozhodnutí). Navíc se rovněž shodli, že státní subjekty nejsou schopny realizovat s experty a expertkami na dané téma takovou spolupráci, jež by tuto absenci dat a analýz odstranila. Jiří Jeřábek tuto situaci shrnul následovně:

Myslím, že problém je v tom, jak politici a političky spolupracují s jinými skupinami. Spolupráce je nesystematická a neorganizovaná. Občas začnou řešit nějaké téma, ale to téma nemá žádný základ v analýzách a datech. V Německu je velké množství analýz a dat, a to napříč různými tématy. Je pak možné konkrétní problém sledovat v čase a samozřejmě i navrhnout řešení a opatření. U nás toto stát prozatím nepodporuje.

⁷⁹ Plné znění plánu i jeho analýzy a připomínkové řízení jsou dostupné na: <<http://www.mobilitabrno.cz/o-projektu>>; cit. dne 25. 7. 2016.

⁸⁰ Jde o systém sdílení a půjčování automobilů, kdy si lidé za poplatek od poskytovatele mohou zapůjčit auto. Auta jsou zaparkovaná po městě a uživatel či uživatelka si auto objedná, najde si nejbližší zaparkované auto, auto si vypůjčí na požadovaný čas a poté je zaparkuje na určené místo.

Udržitelný rozvoj jako nedílná součást územního plánování

Udržitelný rozvoj se v poslední době stal významným tématem pro politiku ČR. Na Úřadu vlády vznikl v roce 2014 Odbor pro udržitelný rozvoj, který zajišťuje činnost Rady vlády pro udržitelný rozvoj (dále jen Rada vlády), jež existuje od roku 2003. V současnosti se koncepce udržitelného rozvoje obrací k takové definici udržitelného rozvoje, která reflektuje kromě složek environmentálních i jiné složky, např. ekonomickou, sociální, politickou apod. Můžeme se setkat s pojetím udržitelného rozvoje tak, jak jej vnímá Místní agenda 21,⁸¹ tedy že cílem udržitelného rozvoje je najít rovnováhu mezi třemi oblastmi našeho života (ekonomickou, sociální a environmentální). O tématu udržitelného rozvoje a možnostech integrace gender mainstreamingu jsme diskutovaly s Annou Kárníkovou z Rady vlády, která popisovala propojenost všech tří témat v agendě Rady vlády, ale také zdůraznila, že nahlízet na udržitelný rozvoj prizmatem této trojí optiky umožní vidět i jakýsi meziprostor, tedy témata, kde lze vidět a následně analyzovat, jak rozhodnutí v jedné oblasti dopadá i na zbylé dvě oblasti:

My stavíme na koncepci propojení tří pilířů – ekonomického, sociálního a environmentálního. Vždy máte nějaké vymezené koridory, jak chápete politikum, ať jde o průmyslovou politiku nebo politiku zdravotnictví, ale čím je svět komplexnější, tedy i politika, tím více je zřejmé, že vaše rozhodnutí dopadne do různých oblastí, a to je potřeba hlídat i v otázkách udržitelného rozvoje. Udržitelný rozvoj ukazuje, jak jsou environmentální, ekonomické a sociální aspekty rozvoje úzce propojené. Typicky, když se podíváme na to, jak životní prostředí ovlivňuje zdraví, tak se nutně díváme i na zdravotnický systém, na nastavení energetické politiky i na odpadovou politiku apod. Tato řekněme meziprostředí mezi velkými společenskými systémy jsou nesmírně důležitá, a to především z hlediska dlouhodobého rozhodování.

V rozhovoru jsme diskutovaly o možnostech, jak lze naplnit koncepci udržitelného rozvoje. Podle Anny Kárníkové je v těchto otázkách výhodnější jít nenásilnou cestou, tedy cestou osvěty a informovanosti veřejnosti. I proto Rada vlády spravuje několik informativních webů,⁸² jejichž cílem je zaplnit ve veřejné i odborné diskusi informační vakuum a informovat nejen laickou veřejnost, ale také politiky a političky o problematice bodech udržitelného rozvoje a o možnostech nápravy. Navíc Rada vlády spolupracuje s odbornou veřejností (v současnosti má Rada kolem 200 expertů a expertek) a rovněž s neziskovým sektorem (např. v připomínkovém řízení dokumentu Česká republika 2030). Podle Anny Kárníkové není genderová rovnost v diskusi o udržitelném rozvoji samostatným tématem, naopak se o něm diskutuje vždy v souvislosti s jinými tématy, např. v souvislosti s demografií a rodinnou politikou. V současné době lze identifikovat snahu o naplnění genderové rovnosti v sociálních otázkách (např. v oblasti nerovností ve vzdělávacím systému či v tématu, jak ČR přichází o kvalitní pracovní sílu, zpravidla ženy). Genderově senzitivní přístup Anna Kárníková aplikuje v každodenním chodu oddělení. Například v koncepčních dokumentech celý tým nepoužívá generické maskulinum nebo v případě sestavení panelů do workshopů i konferencí vždy chtějí sestavit genderově vyvážený panel; o genderovou vyváženost se snaží i ve svém týmu, např. při výběru nových zaměstnanců a zaměstnanek. Znovu se ukazuje, že využití genderového hlediska i v oblasti udržitelného rozvoje (stejně jako v oblasti územního plánování nebo dopravy) není zakotveno formálně, ale je to dáno spíše iniciativou konkrétních jedinců.

81 Místní agenda 21 (MA21) vznikla v roce 1992 na mezinárodním summitu, kde se země po celém světě (i tehdejší ČR) dohodly na systematickém směřování k udržitelnému rozvoji a byly definovány patřičné kroky v různých oblastech. Další informace o MA21: <http://www.mzp.cz/cz/mistni_agenda_21>; cit. dne 2. 8. 2016.

82 Například spravují web <<http://www.udrzitelny-rozvoj.cz>> nebo web Evropského týdne rozvoje <<http://www.tydenudrzitelnosti.cz/>>, kde se mohou různé subjekty zaregistrovat se svými aktivitami, web poskytuje mapu těchto aktivit po celé ČR, ale také konkrétní informaci o registrovaných subjektech a jejich aktivitách. Cit. dne 2. 8. 2016.

Ani v otázkách udržitelného rozvoje není v ČR prozatím gender mainstreaming uplatňovaným principem. Ve vládních dokumentech k udržitelnému rozvoji se hledisko genderové rovnosti objevuje ojediněle a jako téma, o kterém je pojednáváno v souvislosti s jinými tématy. Ukazuje se, že jeho prosazování závisí především na konkrétních jedincích v rozhodovacích pozicích, respektive na tom, zda genderovou rovnost vnímají jako důležité téma a mají zájem o její naplnění.

Dotační programy a finanční podpora v oblasti územního plánování z hlediska genderové rovnosti

V kapitole o energetické chudobě byly analyzovány nerovné možnosti čerpání finančních a dotačních programů ve vztahu ke genderové rovnosti. V této kapitole budeme také diskutovat o dotačních programech, ale o těch, které se zaměřují na územní plánování a rozvoj měst ve vztahu k energetice. Analýza těchto dotačních programů ukázala, že v některých aktivitách se objevují snahy integrovat hledisko genderové rovnosti (ačkoliv nejde o cílenou podporu genderové rovnosti, dopady těchto aktivit můžeme zhodnotit jako pozitivní směrem k vyrovnávání nerovné pozice žen), a proto jsme se spíše zaměřily na to, kde by bylo možné integrovat hledisko genderové rovnosti.

Analyzovaly jsme současné grantové výzvy na webových stránkách Ministerstva průmyslu a obchodu,⁸³ informační portál Ministerstva průmyslu a obchodu,⁸⁴ možnosti financování projektů ochrany životního prostředí pod Ministerstvem životního prostředí⁸⁵ a dále dva Informační portály pro podnikatele⁸⁶. Informační portály poskytují ucelené informace o možných finančních podporách v oblasti energetiky, tedy i v oblasti dopravy a územního plánování, proto byly v analýze obsaženy. Grantové výzvy na stránkách ministerstev jsme do analýzy zahrnuly proto, že nás zajímá, jakým způsobem je zaštiťena genderová rovnost v oblasti územního plánování na národní úrovni. Z analýzy jednotlivých programů jednoznačně vyplývá, že genderová rovnost není princip, který by v dotační politice v oblasti energetiky hrál důležitou roli. Genderová rovnost se neobjevuje jako průřezové téma pro celý operační program a také se neobjevuje v zadávací dokumentaci k dotačním a finančním programům např. v oblastech podpory a v klíčových aktivitách. Ačkoliv na evropské úrovni je téma genderu v oblasti energetiky stále aktuálnější,⁸⁷ na národní úrovni ČR prozatím nikoliv. Ministerstva jsou však v několika případech poskytovatelem finančních dotací, a proto je důležité, aby dbala na dodržování zásad rovných příležitostí ve všech rovinách finančních a dotačních podpor.

Nerespektování hlediska genderové rovnosti v projektech vztahujících se k územnímu plánování i energetice může být způsobeno vnímáním genderové rovnosti v oblasti energetiky jako nedůležitého tématu ve vztahu k jiným tématům nebo tím, že není dostatek výzkumů a dat k podpoře argumentů, které by důležitost genderové rovnosti potvrdily nebo na ni upozornily. Možnou příčinou této situace může být i složení odborných skupin, jež vytvářejí koncepce dotačních a finančních programů. Jak ukázala kapitola 1, početní zastoupení žen v rozhodovacích pozicích v oboru energetiky je velmi nízké. Při pohledu na organizační strukturu ministerstev je tento trend také patrný, např. na Ministerstvu průmyslu a obchodu jsou v sekcích Fondy EU a Investice a inovace ve vedoucích pozicích pouze muži.⁸⁸

⁸³ Dostupné na: <<http://www.mpo.cz/cz/energetika-a-suroviny/programy-podpory-v-energetice/>>; cit. dne 15. 8. 2016.

⁸⁴ Dostupné na: <<http://www.mpo-efekt.cz/cz/programy-podpory/>>; cit. dne 15. 8. 2016.

⁸⁵ Viz: <http://www.mzp.cz/cz/financovani_ochrana_zivotni_prostredi>; cit. dne 15. 8. 2016.

⁸⁶ K analýze byl vybrán Oficiální portál pro podnikání a export, viz <<http://www.businessinfo.cz/cs/dotace-a-financovani.html>> a Informační portál o dotacích pro podnikatele, viz <<http://www.oppik.cz/dotacni-programy>>; cit. dne 15. 8. 2016.

⁸⁷ Například v posledních letech jsou publikovány studie zaměřené na různé problematiky genderu a energetiky (viz úvod a citované výzkumy); v posledních několika letech jsou také publikovány monitorovací zprávy, které hodnotí využití hlediska genderové rovnosti v operačních programech věnovaných energetice (Sánchez et al., 2008).

⁸⁸ Viz organizační struktura ministerstva průmyslu a obchodu: <<http://www.mpo.cz/dokument178530.html>>; cit. 15. 8. 2016.

Určité rysy využití dimenze genderové rovnosti byly identifikovány např. v operačním programu Praha pól růstu ČR,⁸⁹ kde je jednou z oblastí podpory oblast Vzdělání a vzdělanost a podpora zaměstnanosti, jejímž cílem je navýšení kapacit a zlepšení dostupnosti mj. i předškolních zařízení. Jelikož je rodičovství pro ženy v ČR znevýhodňujícím faktorem pro uplatnění na trhu práce (Křížková, 2007; Křížková et al., 2011) – např. kvůli nedostupnosti předškolních zařízení – může mít tato oblast podpory pozitivní dopad na zaměstnanost žen. Ve stejném operačním programu jsme identifikovaly další oblasti, kde by dimenze genderové rovnosti měla být přímo uplatnitelná. Například v oblasti podpory Udržitelná mobilita a energetické úspory je jedním z cílů této oblasti zvyšování atraktivity hromadné dopravy. Jak jsme ukázaly v této kapitole, v oblasti dopravy, především v užívání hromadné dopravy, jsou genderové rozdíly významné, přesto však nové koncepce dopravy nereflktují rozdílné potřeby a zkušenosti mužů a žen obecně i při cestování hromadnou dopravou. Další oblast podpory, kde by mělo být hledisko genderové rovnosti přímo aplikováno, je oblast Podpora sociálního začleňování a boj proti chudobě. V podporovaných aktivitách však není zmíněna feminizace chudoby. V kapitole 4 jsme ukázaly, že ženy jsou častěji ohroženy chudobou, tedy i energetickou chudobou.

Výše uvedené analyzované programy nejsou úplným výčtem výzev v oblasti energetiky. Jedná se spíše o příklady, které ukazují, že gender mainstreaming není v současné době uplatňován ve finančních a dotačních programech v oblasti územního plánování a že existují témata, kde by bylo vhodné genderovou rovnost sledovat.

Analyza dotačních programů zaměřených na územní plánování a dopravu ukazuje, že v těchto programech není hledisko genderové rovnosti integrováno. V programech jsou však podporovány takové klíčové aktivity, které by integrování genderové rovnosti jako cíle přímo umožnily, díky čemuž by mohly být respektovány specifické potřeby žen a mužů např. v oblasti dopravy.

Shrnutí

Pro rozhovory jsme oslovily experty a expertky, kteří zasahují ve své agendě do územního plánování a mohou tak ovlivňovat život ve městě. Naším cílem bylo zjistit, zda v nějaké fázi své práce (od vylisování důležitých témat přes analýzu potřeb obyvatel a obyvaterek až po analýzu dopadu rozhodnutí patřičných odborů a institucí v oblasti územního plánování) uplatňují prvky gender mainstreamingu. Analýza ukázala, že integrace hlediska genderové rovnosti je výsledkem genderové citlivosti a osobního zájmu jednotlivých expertek a expertů o toto téma. Komunikační partneři a partnerky v rozhovorech uvedli konkrétní příklady několika genderově senzitivních lidí v zastupitelstvech, jejichž aktivní zájem o genderovou rovnost hodnotili velmi pozitivně. O to zajímavější je fakt, že komunikační partneři a partnerky velmi často vyzdvihovali ženské vzory, které dokázaly v mužském prostředí dopravy aktivně prosazovat genderově senzitivní opatření. Ačkoliv komunikační partneři a partnerky často definovali genderové hledisko jako dobře uplatnitelné především v dopravě, žádný z jejich projektů nebyl cíleně zaměřen na genderovou rovnost. Komunikační partneři a partnerky z obou měst však připomněli konkrétní příklady, kam by bylo možné do budoucna v oblasti územního plánování a dopravy směřovat: v dopravě upozorňovali na možnost sběru dat podle pohlaví uživatelů a uživatelek MHD pro cílenou kampaň, zdůrazňovali potřebu zvýšit počet žen v zastupitelstvech a jiných rozhodovacích pozicích (na jejich nedostatek upozorňujeme v kapitole 1) či zvýšit počet žen v odborech dopravy a celkově na potřebu zvýšit počet žen v oborech souvisejících s dopravou.

⁸⁹ Viz: <<http://www.oppraha.cz>>; cit. dne 15. 8. 2016.

Doporučení

Z diskusí s komunikačními partnery a partnerkami, kteří se věnují územnímu plánování a dopravě, a z naší analýzy vyplynulo několik zásadních doporučení:

- Komunikační partneři a partnerky často upozorňovali na neexistenci kvalitních dat, o která by mohli opřít své argumenty. Jedním z doporučení je **pravidelný sběr dat segregovaných podle pohlaví nebo sběr dat soustředěný na potřeby žen a mužů**. Bylo by vhodné využít i kvalitativní metody sběru dat, a to např. tam, kde je potřeba více se zaměřit na rozmanité potřeby nebo na odlišné dopady rozhodnutí na muže a ženy.
- Problémem je opomíjení dimenze genderové rovnosti ze strany politiků a političek. Komunikační partneři a partnerky doporučují **vzdělávání politiků a političek** v této oblasti. Jde o důležitý krok, neboť tito aktéři a aktérky mají v kompetenci směr a vývoj měst a mají tak možnost ovlivnit i osvětu veřejnosti.
- Další doporučení komunikačních partnerů a partnerek se týkalo **zlepšení spolupráce mezi státními institucemi a experty a expertkami a neziskovým sektorem** (což by částečně pomohlo vyřešit i problém s absencí analýz, protože by analýzy realizovala právě expertní komunita nebo neziskový sektor). Příkladem dobré praxe v tomto směru mohou být aktivity Rady vlády pro udržitelný rozvoj, kde spolupráce komise expertů a expertek s neziskovým sektorem a státních institucí funguje dobře (nicméně opět jde o výsledek aktivního přístupu jednotlivé aktérky – tedy vedoucí oddělení pro udržitelný rozvoj).
- V neposlední řadě komunikační partneři a partnerky také často upozorňovali na převahu mužů v oblastech územního plánování a dopravy v rozhodovacích pozicích, proto i jedním z navrhovaných opatření bylo **zvýšení počtu žen v těchto pozicích**.
- Doporučujeme rovněž provést **genderovou analýzu, která by se zaměřovala na preference mužů a žen ohledně alternativních způsobů dopravy** (carsharing, cyklodoprava) nebo na názory žen a mužů na změny v infrastruktuře (např. zpoplatnění parkovacích míst ve městě, rovnoměrné rozdělení hlavních tahů pro pěší, cyklodopravu, MHD i automobily), neboť jde v současnosti o velmi aktuální témata. Jako samozřejmost vnímáme využití výsledků v nových územních plánech a projektech infrastruktury.

7. Závěr a doporučení

Cílem této publikace je upozornit na důležitá témata v oblasti genderu a energetiky, ukázat, jaké jsou základní problémy, které se v českém prostředí z této perspektivy objevují, a zda jsou řešeny nebo nikoliv. Základními tématy, kterým jsme se v publikaci věnovaly z hlediska genderové rovnosti a podle kterých jsme organizovaly kapitoly této knihy, byla participace a rozhodování, pohled neziskových organizací na energetiku, postoje žen a mužů k jaderné energetice, energetická chudoba, nerovnosti ve zdravotních dopadech energetiky a téma genderové rovnosti v oblasti územního plánování a dopravy. Následná doporučení vycházejí z pojetí energetiky jako interdisciplinárního tématu, jež má široké dopady na společnost. Vycházíme z definice energetiky, která zdůrazňuje vliv sociálních a kulturních norem i na oblast energetiky. V následujícím textu shrneme hlavní problémy, které jsme odhalily jako podstatné z hlediska genderové rovnosti v oblasti energetiky, a navrhneme doporučení, jak zde začít perspektivu genderové rovnosti uplatňovat.

Genderová rovnost v energetice jako téma v ČR a dostupnost dat

Cíl genderové rovnosti není v oblasti energetiky zatím v ČR přítomen, a to ani v odborných debatách, ani ve výzkumu. V současné době není genderová rovnost významným tématem v agendě neziskových organizací v oblasti energetiky a jejich donorů a donorek a často ani u ostatních aktérů a akterek, jako jsou samotné energetické firmy, zástupci a zástupkyně státní správy a další. Chybí výzkumy, které by sledovaly a analyzovaly rozdíly mezi muži a ženami. Dostupnost dat, jež jsou genderově senzitivní, je omezená. Nejsou například systematicky sledovány rozdíly v dopadech energetiky na zdraví mužů a žen. Chybí i přesná data o tom, zda se ženy a muži liší ve využívání jednotlivých druhů energií a v množství jejich spotřeby. Nezkoumá se příliš ani to, jaké skupiny obyvatel využívají opatření na úsporu energií a zda k nim mají všichni stejný přístup. V neposlední řadě chybí mezinárodně srovnatelná data, která by umožňovala například porovnání ve středoevropském regionu. Díky nim by bylo možné zhodnotit dopady některých opatření, jež jsou realizována v podobných podmínkách. Absence diskuse o genderové rovnosti v energetice může být dána i absencí relevantních dat a definic ukazatelů, které by tyto jevy měřily. Ani na české, ani na celoevropské úrovni není jednotně definovaná energetická chudoba, chybí definice zákazníka ohroženého energetickou chudobou.

DOPORUČENÍ

- Bylo by vhodné **zaměřit pozornost na sběr genderově senzitivních dat a dat, která zachycují další možné faktory znevýhodnění** (ekonomický status, dosažené vzdělání, etnicita, státní příslušnost, rodičovství, živitelství, věk apod.), a to např. z hlediska toho, kdo je zasažen nebo ohrožen energetickou chudobou, komu jsou přístupná opatření zaměřená na úsporu energií, jaké jsou rozdíly mezi muži a ženami ve využívání energií a dopravy. Data by měla být jak kvantitativního, tak i kvalitativního charakteru, aby mohla zachytit jak rozložení názorů v celkové populaci, tak i hlubší souvislosti a příčiny rozdílů mezi muži a ženami.

- Opomíjení a bagatelizace dimenze genderové rovnosti v oblasti energetiky naznačuje, že **by byla potřebná osvěta nejen veřejnosti, ale i aktérů, kteří do rozhodování o energetice zasahují**. Ti, kdo jsou na rozhodovacích pozicích, často rozhodují o pracovních podmínkách a způsobech řízení pracovních týmů, tedy i v otázkách genderové rovnosti (např. zda a jak budou řešeny platové nerovnosti).
- V současnosti existují v ČR **příklady dobré praxe u firem, kde vedoucí pracovníci či pracovnice reflektují potřeby zaměstnanců a zaměstnankyň**, např. v době, kdy mají malé děti, a zavádějí opatření, která mají pomoci zaměstnaným rodičům v efektivnější kombinaci pracovního a rodinného života. Například ČEZ, největší energetická firma v ČR, nabízí zaměstnancům a zaměstnankyním flexibilní formy práce nebo možnost využití tzv. sickday. V současné době také v ČEZ uvažují o zavedení firemní školky do vybraných měst v ČR.

Participace žen v rozhodování v oblasti energetiky a zapojování žen do diskusí o energetice

Výzkum ukázal, že panují nerovnosti v zastoupení mužů a žen v různých oblastech spojených s energetikou a že je málo žen v rozhodovacích pozicích v energetice. Muži více studují technické obory a pak v nich i pracují, ženy se při studiu a později v placené práci koncentrují do humanitně zaměřených oborů a v oborech zaměřených na zdraví a péči. Muži převažují ve vedení energetických firem a v rozhodovacích pozicích ve veřejné správě. Dominantní postavení mužů je ještě zvýrazněno genderovými mzdovými nerovnostmi. Vzhledem k tomu, že se diskuse ohledně energetiky vede v ČR poměrně uzavřeně v expertním okruhu a dominují v ní muži, ženy mají menší možnosti do diskuse vstupovat se svými životními a expertními zkušenostmi a ovlivňovat ji. Jako problematická se ukázala i komunikace mezi jednotlivými aktéry a aktérkami – zástupci a zástupkyněmi energetických firem, veřejné správy, neziskového sektoru a laické veřejnosti. Jak ukázala analýza, nešlo ani tolik o neshodu v názorech či postojích, ale spíše o nedostatek společné komunikace. Ke zlepšení komunikace by mohlo přispět i využití zkušeností jednotlivých aktérů (například právě málo zastoupených žen) do plánovaných změn a rozhodování. Pro zvýšení počtu žen v oborech spojených s energetikou a ve vyšších pozicích a pro zlepšení participace žen na rozhodování o energetice doporučujeme následující kroky:

DOPORUČENÍ

- Pro dosahování vyššího zastoupení žen je možné **využívat mentoringu**, a to jak v průběhu studia, kdy je možné podporovat dívky ve studiu přírodovědných či technických oborů, tak i v zaměstnání, například zapojováním do sítí kontaktů, které jsou důležité pro postup do vedoucích nebo rozhodovacích pozic v oblasti energetiky. Mentoring může postupně přispět i k tomu, že bude více pozitivních vzorů – příkladů žen v energetice, které zatím v ČR chybějí. Z důvodu nízkého počtu žen jsou ženy často považovány za výjimky, jež stereotypním způsobem reprezentují všechny ženy, ale zároveň nemohou prosadit své odlišné životní zkušenosti. Nárůst počtu žen v rozhodovacích pozicích pomůže také k odstranění negativních dopadů nízkého zastoupení žen. Vhodné je rovněž podporovat vzájemné síťování žen, které se pohybují v oblastech, kde je větší zastoupení mužů. Mohou díky tomu sdílet své zkušenosti a na základě vzájemných zkušeností čelit překážkám.
- Bylo by vhodné podporovat nejen počty žen ve studiu oborů zaměřených na energetiku a v pracovních pozicích souvisejících s energetikou, ale snahy by se měly zaměřovat také na proměnu zaměření sektoru jako takového. Jak vyplynulo z analýzy, debaty zůstávají zejména v technické rovině a sociální aspekty nejsou tolik zdůrazňované. Tomu by mohla napomoci podpora **sociálněvědního či humanitního výzkumu v oblasti energetiky**. Příkladem dobré praxe by se mohly stát podobné aktivity, které probíhají

v Německu v souvislosti s celospolečenským transformačním projektem Energiewende.⁹⁰ Stejně jako je tomu v tomto projektu, považujeme za vhodné, aby se jakékoliv změny a dlouhodobé cíle v oblasti energetiky řešily na interdisciplinární úrovni, je vhodné zvažovat sociální dopady jednotlivých opatření.

- Je dobré také **umožňovat a podporovat participaci žen na všech úrovních** – v lokálním rozhodování i v rozhodování na vyšších úrovních veřejné správy.
- Při plánování opatření v oblasti energetiky, územním plánování, dopravy a dalších je vhodné zjišťovat a začleňovat různé názory a aktivně zapojovat i ty, kteří jsou dosud zapojeni méně, a to jak muže, tak ženy. Je možné **vytvořit diskusní platformu**, která by se zaměřovala na zapojování různých aktérů a skupin, jichž se daná témata týkají. Záštitu nad touto platformou by mohly mít nejen neziskové organizace, mohla by být podporována i veřejnou správou nebo firmami, což by rozšířilo komunikaci v oblasti energetiky.

Genderové nerovnosti v dopadech energetiky

V práci jsme odhalily genderové nerovnosti v dopadech energetiky na některé skupiny populace v několika oblastech. Zjistily jsme nerovnosti ve zdravotních dopadech, které jsou větší u mužů vzhledem k tomu, jaká povolání vykonávají, a k tomu, že se méně starají o svoje zdraví. Finanční možnosti ovlivňují to, jak je jedinec schopen předcházet zdravotním dopadům. Vzhledem k feminizaci chudoby a k rolím, které ženy ve společnosti častěji vykonávají, mohou ženy čelit závažnějším problémům při řešení dopadů energetiky na zdraví. Konkrétně se jedná o péči o děti, která je u žen často spojena s nevýhodným postavením na trhu práce, s nižšími příjmy, a to i v důchodu, s diskriminací na trhu práce a dalšími překážkami. Nerovnosti nejsou jen v oblasti zdravotní. Nízkopříjmových skupin, do kterých obvykle spadají ženy, se častěji týká ohrožení energetickou chudobou, hůře také dosahují na opatření k energetické úspornosti domácností. V této oblasti jsou doporučení následující:

DOPORUČENÍ

- Jednou z možností je **cílená podpora znevýhodněných skupin**. Mělo by se jednat zejména o osoby, které jsou současně ohrožené chudobou, které jsou pravděpodobně i více ohroženy energetickou chudobou, a budou u nich vážnější dopady energetiky na zdraví. Jedná se o osoby starší, samoživitele a samoživitelky, domácnosti jednotlivců, osoby s postižením a minority (např. etnické). Důležitá je podpora v oblasti informovanosti domácností či jedinců, kteří jsou nějakým způsobem znevýhodněni, a zajištění, aby tato podpora byla stejně dostupná všem. V prvním kroku by však bylo třeba lépe prozkoumat, které skupiny mají nižší znalosti v možnostech bránit se energetické chudobě a předcházet zdravotním dopadům energetiky a zaměřit se právě na ně. Možnosti jsou i v oblasti finanční podpory a s tím souvisejících opatření – příkladem je státní podpora prostřednictvím specificky zaměřených dotací na ty skupiny, jež hůře dosahují na úsporná opatření v oblasti energetiky. Nemusí se nutně jednat o specifické dotace, ale o zvážení toho, zda jsou nabízené možnosti pro všechny stejně dostupné, a o podporu těch, kteří na ně hůře dosahují. Energetické firmy mohou poskytovat možnosti, jak čelit situacím, kdy mají domácnosti dlouhodoběji problémy s placením za energii. Mohou mít stanoveny jasné postupy, co dělat v těchto situacích. Je vhodné, aby energetické firmy nabízely těmto domácnostem splátkové kalendáře, osobně s nimi jednaly před odpojením

⁹⁰ Cílem programu Energiewende je transformace německé energetiky z fosilních a jaderných paliv na obnovitelné zdroje energie. Oblast vědy je považována za důležitého partnera při společenské transformaci, o jakou Energiewende usiluje, vědečtí pracovníci a pracovnice dávají doporučení k politickým krokům v rámci programu Energiewende. V těchto aktivitách se klade důraz na interdisciplinaritu. Změny jsou tudíž doprovázeny expertizou v osmi tematických interdisciplinárních skupinách. Stránky projektu viz <http://energytransition.de/>; cit. dne 7. 10. 2016.

domácnosti od zdroje energie a v závažnějších případech komunikovaly také se sociálními službami, které by měly následně situaci řešit. Opět by měl předcházet výzkum vedoucí k identifikaci skupin, které nejhůře dosahují na opatření ke snížení nákladů na energetiku. Energetické firmy mohou podporovat zranitelné skupiny (např. děti) v oblasti prevence – například finančně podporovat pobyt na zdravém vzduchu, zdravou stravu apod. Zároveň by měl být jasně stanoven legislativní rámec, který chrání osoby, jež jsou nejvíce zranitelné. Prvním krokem je jednotná definice těchto osob.

- Jak již bylo uvedeno, možnosti, jak podpořit tyto skupiny musí být založeny na přesném poznání, o jaké skupiny se jedná. I zde je třeba zdůraznit **potřebu sběru specifických dat a jejich třídění podle pohlaví**, potřebu definic ukazatelů a jejich měření.

Gender mainstreaming

Z analýzy klíčových dokumentů vyplývá, že genderová rovnost v nich v ČR není důsledně začleněna a že její prosazování záleží spíše na konkrétních jedincích.

DOPORUČENÍ

- Bylo by vhodné **do všech dokumentů** týkajících se územního plánování, dokumentů týkajících se udržitelného rozvoje a dalších **začlenit princip gender mainstreamingu**, aby byly brány v potaz specifické potřeby žen a mužů. Je důležité, aby hledisko genderové rovnosti bylo zahrnuto ve všech fázích rozhodování – od vytipování témat, kde není hledisko genderové rovnosti uplatňováno, na které téma je důležité nazírat i z genderového hlediska, až po zhodnocení dopadů politického rozhodnutí na muže a ženy. Stejně tak je nezbytné, aby bylo hledisko genderové rovnosti využito ve všech úrovních rozhodování, tj. od regionální až po národní úroveň.

Prosazování genderové rovnosti v energetice na národní úrovni

V úvodu publikace jsme ukázaly, že téma gender a energetika není významným tématem na národní úrovni, tj. pro politiky a političky. Na evropské úrovni vznikají koncepční dokumenty, které nejen tematizují konkrétní problematiku energetiky, ale také navrhují opatření, jak tyto problémy odstranit, a formulují zpravidla i kroky, jak lze vytyčených cílů dosáhnout. Zároveň tyto dokumenty často obsahují výzvu členským státům, aby tato opatření integrovaly. V minulých odstavcích bylo diskutováno, že prosazování genderové rovnosti v oblasti energetiky obvykle závisí na jedincích, kteří toto téma vnímají jako podstatné. Je proto důležité, aby se z tématu genderové rovnosti v energetice stalo prosazované a zkoumané téma na všech úrovních, tj. nejen na úrovni jednotlivce, ale také na úrovni podniků, expertní komunity a samozřejmě na úrovni národní. Z těchto důvodů vidíme jako důležité následující kroky:

DOPORUČENÍ

- Jak jsme ukázaly v analýze finančních podpor pod záštitou Ministerstva průmyslu a obchodu a Ministerstva životního prostředí, genderová rovnost zde není důležitým tématem. Bylo by vhodné **vytvořit metodiku pro prosazování genderové rovnosti**, která by se uplatnila ve finančních programech podpory, které mají v gesci ministerstva.
- Na národní úrovni jsou pravidelně aktualizovány *Priority a postupy vlády při prosazování rovných příležitostí pro muže a ženy*, kde jsou jednotlivá ministerstva vyzývána k prosazování genderové

rovnosti ve svých agendách. V souvislosti s energetikou bylo explicitně k prosazování genderové rovnosti vyzýváno především Ministerstvo životního prostředí. Jak jsme ale ukázaly, hledisko genderové rovnosti v oblasti energetiky je důležité také v otázkách zdraví nebo chudoby, proto je nezbytné, aby **navržené úkoly a opatření zahrnovaly i další ministerstva** a aktéry a aktérky a aby mohly být propojeny.

- Také doporučujeme, aby bylo ve vládních dokumentech vztahujících se k prosazování genderové rovnosti explicitně uvedeno Ministerstvo průmyslu a obchodu jako hlavní gestor energetiky v ČR, například v *Prioritách a postupech* klást neustále důraz na sledování počtu mužů a žen ve vedoucích pozicích v organizacích s podílem MPO (jak již bylo uvedeno v *Prioritách a postupech* v roce 2010), ale také vyzývat MPO k aktivní podpoře zvýšení počtu žen ve vedoucích pozicích v těchto organizacích (např. možností efektivního sladování práce a péče nebo motivací žen ke vstupu do těchto organizací apod.).

Obecná doporučení směřující k lepšímu postavení žen ve společnosti

Předchozí body ukázaly, že genderové nerovnosti v oblasti energetiky úzce souvisejí s dalšími genderovými nerovnostmi ve společnosti. Genderové nerovnosti v participaci na rozhodování v oblasti energetiky vyplývají z vertikální genderové segregace na trhu práce a v oborech studia. Feminizace chudoby, která úzce souvisí s energetickou chudobou a nerovnostmi v možnostech využívat energeticky úsporná opatření, je ovlivněna tím, že ženy častěji vykonávají pečovatelské role, zejména v souvislosti s rodičovstvím. Rozdílné role a postavení žen a mužů spatřujeme jako dané především odlišnou socializací mužů a žen v naší společnosti. Ta v důsledku ovlivňuje i to, že se muži méně zajímají o své zdraví, a to může dále zhoršovat dopady energetiky na jejich zdraví. Zajištění rovného zastoupení mužů a žen v rozhodování o energetice může měnit i symbolickou hodnotu jednotlivých pracovních pozic a témat (jako je například téma zdraví), což může znamenat více pozornosti zaměřené na tato témata nebo vyšší finanční ohodnocení těchto pozic. Z toho plynou obecná doporučení k rovnému postavení mužů a žen ve společnosti:

DOPORUČENÍ

- Snížit negativní dopady pečovatelských rolí, které zůstávají zejména zodpovědností žen, je možné prostřednictvím **opatření na sladování pracovního a rodinného života**, příkladem jsou home office, sickday, flexibilní pracovní doba, firemní školky a dostupnost předškolních zařízení apod.
- **Podporovat otce v zapojování do péče o děti**, vhodná jsou opatření jako otcovská dovolená.⁹¹
- V neposlední řadě je nutné připomenout genderovou segregaci ve vzdělávacím systému a na pracovním trhu. Považujeme za důležité, aby stát v této oblasti zavedl **celonárodní opatření, která povedou ke snížení genderové segregace**. Řešením jsou např. inovace školních osnov nebo osvětová kampaň, která by zvýznamnila pozitivní vzory žen v „mužském prostředí“ a která by také veřejnosti osvětlila problematiku genderového znevýhodnění.

⁹¹ V ČR byla v současné době schválena otcovská dovolená na dobu jednoho týdne, kdy otec pobírá 70 % vyměřovacího základu svého výdělků (MPSV, 2016b).

Shrnutí

Výzkum genderové rovnosti v oblasti energetiky v českém kontextu dosud chybí. Cílem této studie je přinést do českého prostředí první poznatky o genderu a energetice a ukázat, proč a jak genderovou rovnost v oblasti energetiky začít sledovat. Vycházely jsme přitom z pojetí energetiky, které chápe energetiku jako ukotvenou v sociálních institucích a ovlivněnou společenskými hodnotami. Na základě tohoto pojetí energetiky, studia zahraniční literatury a kvalitativního výzkumu metodou polostrukturovaných rozhovorů s experty a expertkami z neziskových organizací, veřejné správy, vědy a výzkumu a z energetických firem jsme identifikovaly tematické okruhy, které tvoří jednotlivé kapitoly této studie: genderová rovnost v participaci na produkci energií, působení neziskového sektoru v genderových otázkách týkajících se energetiky, postoje k jaderné energetice z hlediska genderu a dále několik konkrétních témat: energetická chudoba, dopady energetiky na zdraví a územní plánování a doprava z hlediska genderové rovnosti.

Naše analýza ukázala, že energetika je oblastí, kde existuje výrazná genderová horizontální i vertikální segregace (tj. že se muži koncentrují v pozicích s rozhodovací pravomocí, které mohou určovat vývoj energetiky i energetických témat, a že se muži a ženy koncentrují již od vzdělávacího systému do jiných oborů), jež je podpořena významnými mzdovými rozdíly mezi muži a ženami. Jedním z důsledků může být určitá bagatelizace genderových aspektů v oblasti energetiky. I na úrovni neziskového sektoru se téma genderu v energetice objevuje ojediněle, není systematicky zkoumáno a nediskutuje se o něm. Příčiny této nevšímavosti můžeme hledat v nedostatku dat a analýz, které by ukázaly na důležitost tématu (např. v oblasti dopravy se v zahraniční literatuře diskutuje o tom, že ženy mají jiné potřeby, jak a kam cestovat, nebo více zdůrazňují otázku bezpečnosti při cestování hromadnou dopravou, avšak detailnější analýzy těchto problematik u nás prozatím chybí), nebo můžeme důvody nevšímavosti hledat také ve stereotypním spojení genderové rovnosti pouze se ženami, což ve svém důsledku může vést k marginalizaci podstatných témat. Například otázka dopadu znečištění na zdraví populace ukazuje, že téma zdraví, jež je spojováno se ženami, je poté upozaděno vůči ekonomickým tématům. V neposlední řadě naše analýza ukazuje na genderovou dimenzi energetické chudoby, která rovněž není v současnosti v ČR sledována.

Studie poukazuje na oblasti energetiky, kde je hledisko genderové rovnosti důležité, kde by bylo vhodné realizovat další výzkum. Studie nabízí také další doporučení, která vycházejí ze zkušeností dotázaných expertek a expertů, z analýzy dat, statistik, dokumentů a literatury.

PŘÍLOHA

Tabulka 1. Podíl a počet žen a mužů v hlavních třídách podle CZ-ISCO v roce 2014 v ČR (absolutně a v procentech). V tabulce jsou uvedeny hlavní třídy podle klasifikace CZ-ISCO.

Kód CZ-ISCO	Kategorie zaměstnání	Počet a podíl žen a mužů			
		Počet žen	Podíl žen	Počet mužů	Podíl mužů
1000	zákonodárci a řídicí pracovníci	71 500	28 %	185 100	72 %
2000	specialisté	407 600	55 %	338 400	45 %
3000	techničtí a odborní pracovníci	380 100	43 %	500 200	57 %
4000	úředníci	363 500	78 %	102 100	22 %
5000	pracovníci ve službách a v prodeji	484 800	64 %	267 900	36 %
6000	kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství	19 800	33 %	40 100	67 %
7000	řemeslníci a opraváři	93 400	11 %	779 800	89 %
8000	obsluha strojů a zařízení, montéři	167 600	26 %	484 500	74 %
9000	pomocníci a nekvalifikovaní dělníci	167 100	61 %	103 000	39 %
0000	zaměstnanci v ozbrojených silách	1 900	11 %	15 800	89 %

Zdroj: Zaostřeno na ženy a muže 2015 (ČSÚ, 2015c).

Tabulka 2. Podíl a počet žen a mužů ve vybraných kategoriích zaměstnání podle CZ-ISCO v ČR v roce 2015 (absolutně a v procentech). V tabulce jsou vybrané podskupiny zaměstnání podle ISCO ze skupin zaměstnání techničtí, odborní pracovníci a specialisté a řídicí pracovníci (pouze vybrané obory vztahující se energetice).

Kód CZ-ISCO	Kategorie zaměstnání	Počet a podíl žen a mužů			
		Počet žen	Podíl žen	Počet mužů	Podíl mužů
1321	řídicí pracovníci v průmyslové výrobě	1 700	9 %	17 600	91 %
1322	řídicí pracovníci v geologii	0	0 %	3 000	100 %
2133	specialisté ochrany životního prostředí	9 000	56 %	7 000	44 %
2146	důlní a hutní inženýři	1 000	14 %	6 000	86 %
2149	specialisté v oblasti techniky v ostatních oborech	8 000	17 %	4 000	83 %
2151	inženýři elektrotechnici a energetici	6 000	6 %	8 700	94 %
2152	inženýři elektronici	300	7 %	3 800	93 %
3113	elektrotechnici a technici energetici	2 200	11 %	17 300	89 %

Zdroj: Zaostřeno na ženy a muže 2015 (ČSÚ, 2015c).

Tabulka 3. Procentuální zastoupení území kraje s překročenými imisními limity.

Název kraje	Procentuální zastoupení území překračujícího imisní limity
Vysočina	0 %
Jihočeský	1,8 %
Pardubický	4,4 %
Plzeňský	4,5 %
Jihomoravský	4,9 %
Liberecký	5,9 %
Karlovarský	8,6 %
Královéhradecký	11,2 %
Středočeský	14,8 %
Olomoucký kraj	36,2 %
Ústecký	43,0 %
Zlínský	60,2 %
Praha	75,8 %
Moravskoslezský	80,3 %

Zdroj: Souhrnná zpráva o životním prostředí v krajích ČR 2014 (Koblížková et al., 2014).

POUŽITÁ LITERATURA

- Adámková, A., & Geussová, M. (2014). Postihne Česko energetická chudoba? Jak tomu zabránit? *Elektroenergetika*, 16–19.
- Ansolabehere, S., & Konisky, D. M. (2009). Public attitudes toward construction of new power plants. *Public Opinion Quarterly*, 73(3), 566–577.
- Arena, M. (2016). *On poverty: A gender perspective*. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP/TEXT+REPORT+A8-2016-0153+0+DOC+XML+V0//EN>>.
- Bem, S. L. (1993). *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Bertakis, K. D., Azari, R., Callahan, E. J., & Robbins, J. A. (2000). Gender differences in the utilization of health care services. *The Journal of Family Practice*, 49(2), 147–152.
- Blocker, T. J., & Eckberg, D. L. (1997). Gender and environmentalism. *Social Science Quarterly*, 78(4), 841–858.
- Bord, R. J., & O'Connor, R. E. (1997). The gender gap in environmental attitudes: The case of perceived vulnerability to risk. *Social Science Quarterly*, 78(4), 830–840.
- Borner, A. (2008). *Mutagens, teratogens and carcinogens*. Navštíveno 6. 10. 2016. Dostupné z: <http://www.ehspublishing.com/index.php?option=com_content&view=article&id=78:mutagens-teratogens-and-carcinogens&Itemid=96>.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Brownmiller, S. (1993). *Against our will: men, women and rape*. New York: Fawcett Books.
- Burgess, G. (2008). Planning and the gender equality duty – why does gender matter? *People, Place and Policy Online*, 2(3), 112–121.
- Carter, D. A., Simkins, B. J., & Simpson, W. G. (2003). Corporate governance, board diversity, and firm value. *The Financial Review*, 38(1), 33–53.
- Cistenebe.cz. (2016). *Benzo[a]pyren*. Navštíveno 13. 8. 2016. Dostupné z: <http://www.cistenebe.cz/stav-ovzdusi-na-ost-ravsku/slovnicek-pojmu/3-benzoapyren?gclid=Cj0KEQjw57W9BRDM9_a-2vWJ68EBEiQAwPNFK20M66Y542Fxe-d0BWNx2TMPYFE_pnp_-c7FQUkEXyAaAqOp8P8HAQ>.
- CityPlan. (1999). *Metodika tvorby územních energetických koncepcí*. Praha: Česká energetická agentura.
- Clancy, J., & Roehr, U. (2003). Gender and energy: is there a Northern perspective? *Energy for Sustainable Development*, 7(3), 44–49.
- Clougherty, J. E. (2010). A growing role for gender analysis in air pollution epidemiology. *Environmental Health Perspectives*, 118(2), 167–176.
- COM. (1996). *Incorporating equal opportunities for women and men into all community policies and activities*. Brussels: Commission of the European Communities.
- Costa-Font, J., Rudisill, C., & Mossialos, E. (2008). Attitudes as an expression of knowledge and „political anchoring“: The case of nuclear power in the United Kingdom. *Risk Analysis*, 28(5), 1273–1287.
- Courtenay, W. H. (2000). Constructions of masculinity and their influence on men's well-being: A theory of gender and health. *Social Science and Medicine*, 50(10), 1385–1401.
- Cutter, S. L., Boruff, B. J., & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*, 84(2), 242–261.
- CVVM. (2014). *Veřejnost o energetice – květen 2014*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- CVVM. (2015). *Veřejnost o energetice – květen 2015*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Čermák, D., Kyselá, E., Ďurďovič, M., & Bernardyová, K. (2015). *Role místních komunit v procesu rozhodování o hlubinném úložišti vyhořelého jaderného paliva a radioaktivních odpadů v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- ČSSZ. (2016). *11 400 korun, taková byla průměrná výše starobního důchodu v prvním čtvrtletí 2016*. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.cssz.cz/cz/o-cssz/informace/media/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2016/20160427-11-400-korun-takova-byla-prumerna-vyse-starobniho-duchodu-v-prvnim-ctvrtleti-2016.htm>>.
- ČSÚ. (2013a). *Téměř v pětině rodinných domácností žijí závislé děti jen s jedním rodičem*. Navštíveno 1. 9. 2016. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20568791/czam020113analiza.pdf/b8a85309-30f2-4bb0-8c82-b8cccbdd548?version=1.0>>.
- ČSÚ. (2013b). *Vzdělání a životní podmínky domácností v datech EU – SILC Kontextové informace: šetření EU – SILC, příjmy domácností a ohrožení chudobou v evropské statistice*. Navštíveno 13. 8. 2016. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/26971264/csu_vse_text.pdf/4d37948c-78a4-4433-a471-f4084cc5829d>.
- ČSÚ. (2014a). *Počty zaměstnanců, placený čas a hrubé měsíční mzdy v jednotlivých zaměstnáních*. Navštíveno 11. 9. 2016. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/struktura-mezd-zamestnancu-2014>>.
- ČSÚ. (2014b). *Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu*. Navštíveno 10. 8. 2016. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20536250/17023214.pdf/7545a15a-8565-458b-b4e3-e8bf43255b12?version=1.1>>.
- ČSÚ. (2014c). *Věková struktura obyvatel podle dat sčítání lidu*. Navštíveno 1. 9. 2016. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20551781/170217-14.docx/b43c76d2-0163-4d82-be4f-45cfe94cf61a?version=1.0>>.
- ČSÚ. (2014d). *Životní podmínky seniorů v Česku a v Evropě (SILC)*. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/seniori-v-cr-v-datech-2015>>.

- ČSÚ. (2015a). *Struktura mezd zaměstnanců – 2015*. Navštíveno 1. 9. 2016. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/struktura-mezd-zamestnancu-2015>>.
- ČSÚ. (2015b). *Vzdělání. Studenti vysokých škol podle fakult v akademickém roce 2014/2015*. Navštíveno 11. 8. 2016. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20556865/300002153312.pdf/601559a1-85a0-4da3-b4e5-4a420e34e28c?version=1.0>>.
- ČSÚ. (2015c). *Zaostřeno na ženy a muže – 2015*. Navštíveno 29. 8. 2016. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/zaostreno-na-zeny-a-muze-2015>>.
- ČSÚ. (2015d). *Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů – domácnosti podle postavení osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, regiony soudržnosti – 2015*. Navštíveno 6. 10. 2016. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-domacnosti-podle-postaveni-osoby-v-cele-podle-velikosti-obce-prijmova-pasma-regiony-soudrznosti-2015>>.
- ČTK. (2016). *Návrh ERÚ: Nové tarify elektřiny se nebudou počítat podle jističe*. Navštíveno 7. 9. 2016. Dostupné z: <<http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/navrh-eru-nove-tarify-elektriny-se-nebudou-pocitat-podle-jistice/1337858>>.
- Dahlerup, D. (1988). From a small to a large minority women in scandinavian politics. *Scandinavian Political Studies*, 11(4), 275–279.
- Dahlerup, D. (1992). Od malé k velké menšině: Ženy ve skandinávské politice. In M. Čermáková (ed.), *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie*. Praha: Sociologický ústav ČSAV.
- Davidson, D. J., & Freudenberg, W. R. (1996). Gender and environmental risk concerns: A review and analysis of available research. *Environment and Behavior*, 28(3), 3102–3139.
- Dejmek, J., Selevan, S. G., Beneš, I., Solanský, I., & Šrám, R. J. (1999). Fetal growth and maternal exposure to particulate matter during pregnancy. *Environmental Health Perspectives*, 107(6), 475–480.
- Desvaux, G., Devillard-Hoellinger, S., & Baumgarten, P. (2007). *Women matter. Gender diversity, a corporate performance diversity*. New York: McKinsey & Company.
- Dudová, R. (2009). Práce jako řešení? Strategie obživы osamělých matek v ČR. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45(4), 753–784.
- Dudová, R. (2013). *Sociální postavení neformálně pečujících osob a jejich možnosti vstupu na trh práce*. Praha: KIS.
- Dudová, R. (2015). *Postarat se ve stáří. Rodina a zajištění péče o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Dudová, R., & Hašková, H. (2014). Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 15(2), 19–32.
- Dudová, R., & Volejníčková, R. (2014). Proč ženy pečují? Gender a neformální péče o seniory. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 15(1), 41–54.
- Đurđović, M., & Marešová, J. (2014). *Informovanost veřejnosti o radioaktivních odpadech a hlubinném úložišti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Ertör-Akyazi, P., Adaman, F., Özkaynak, B., & Zenginobuz, Ü. (2012). Citizens' preferences on nuclear and renewable energy sources: Evidence from Turkey. *Energy Policy*, 47, 309–320.
- European Commission. (2016). *Consumer rights and protection*. Navštíveno 24. 8. 2016. Dostupné z: <<https://ec.europa.eu/energy/en/topics/markets-and-consumers/consumer-rights-and-protection>>.
- European Economic and Social Committee. (2013). *For coordinated European measures to prevent and combat energy poverty*. Navštíveno 9. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.ten-opinions.27515>>.
- European Economic and Social Committee. (2015). *Women and Transport*. Navštíveno 18. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.ten-opinions.35338>>.
- Eurostat. (2014). *People at risk of poverty or social exclusion by age and sex*. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/ILC_PEPS01>.
- Eurostat. (2016). *Inability to keep home adequately warm – EU-SILC survey*. Navštíveno 7. 10. 2016. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/ILC_MDES01>.
- Evans, G. W., & Kantrowitz, E. (2002). Socioeconomic status and health: the potential role of environmental risk exposure. *Annual Review of Public Health*, 23, 303–331.
- Evropská agentura pro životní prostředí. (2014a). *Benzo(a)pyrene – Annual target value for the protection of human health*. Navštíveno 13. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/benzo-a-pyrene-annual-4>>.
- Evropská agentura pro životní prostředí. (2014b). *Particulate matter (PM10) – Annual limit value for the protection of human health*. Navštíveno 13. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/particulate-matter-pm10-annual-limit-value-for-the-protection-of-human-health-7>>.
- Evropská komise. (2014). *Jak odstranit platovou nerovnost mezi ženami a muži v Evropské unii*. Brusel: Evropská unie.
- Evropský parlament. (2016). „Chudoba žen je následkem celoživotní diskriminace,“ říká poslankyně Maria Arena. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.europarl.europa.eu/news/cs/news-room/20160418ST023760/%E2%80%9EChudoba-%C5%BEn-je-n%C3%A1sledkem-celo%C5%BEvitn%C3%AD-diskriminace%E2%80%9C-%C5%99%C3%ADk%C3%A1-poslankyn%C4%9B-Arena>>.
- Ferber, M. A., & Nelson, J. A. (eds.). (2003). *Feminist economics today: Beyond economic man*. London: University of Chicago Press.
- fuelpoverty.eu. (2016). *EU fuel poverty network*. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <<http://fuelpoverty.eu/>>.

- Greed, C. (2007). A place for everyone? Gender equality and urban planning. *A ReGender Briefing Paper*. London: Oxfam.
- Greenberg, M. (2009). Energy sources, public policy, and public preferences: analysis of US national and site-specific data. *Energy Policy*, 37, 3242–3249.
- Greenberg, M., & Truelove, H. B. (2011). Energy choices and risk beliefs: Is it just global warming and fear of a nuclear power plant accident? *Risk Analysis*, 31(5), 819–831.
- Greenpeace. (2014). *Nový výzkum: 70 % občanů Ústeckého kraje odmítá bourání obcí kvůli uhlí*. Navštíveno 25. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.greenpeace.org/czech/cz/press/70-procent-obcanu-Usteckeho-kraje-odmita-bourani-obci-kvuli-uhli/>>.
- Hancock, B., Ockleford, E., & Windridge, K. (2007). *An introduction to qualitative research*. Yorkshire: The NIHR RDS EM / YH.
- Harding, S. G. (1986). *The science question in feminism*. New York: Cornell University Press.
- Hasmanová Marhánková, J. (2011). *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice*. Praha: Genderstudies, o. p. s.
- Hasson, Y., & Polevoy, M. (2011). *Gender Equality Initiatives in Transportation Policy: A review of the Literature*. Women's Budget Forum, July.
- Hašková, H., Křížková, A., & Dudová, R. (2015). *Ekonomické náklady mateřství: co znamená odpovědnost za péči o dítě/děti pro ženy z hlediska jejich pracovního uplatnění a ekonomického postavení*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Hašková, H., Křížková, A., & Dudová, R. (2016). *Ekonomické náklady mateřství – kvalitativní sondy: Návraty matek na trh práce a nejjistá práce v kontextu dělby rolí mezi partnery. Samostatně výdělečně činné matky malých dětí. Výživné a ekonomické postavení sólo matek. Mateřství po odchodu dětí z domova*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hrozek, D. (2016). *Energetická chudoba, strašák pětiny českých domácností*. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <<http://oenergetice.cz/elektrina/trh-s-elektrinou/energeticka-chudoba-strasak-petiny-ceskych-domacnosti/>>.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: University of California Press.
- Janský, P., Krottil, K., & Pavlas, T. (2013). *Bereme ženy na palubu. Analýza zastoupení žen a mužů ve vedení veřejných firem*. Praha: Open Society Fund Praha.
- Jarkovská, L. (2013). *Gender před tabulí. Etnografický výzkum genderové reprodukce v každodennosti školní třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Jarkovská, L., & Liškova, K. (2008). Genderové aspekty českého školství. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 44(4), 683–702.
- Kalnická, V., & Votinský, J. (2007). *Výsledky šetření o zdravotně postižených osobách v České republice za rok 2007*. Praha: ČSÚ.
- Kanter, Moss, R. (1993). *Men and women of the corporation*. New York: Basic Books.
- Keller, C., Visschers, V., & Siegrist, M. (2012). Affective imagery and acceptance of replacing nuclear power plants. *Risk Analysis*, 32(3), 464–477.
- Koblížková, E., Kratina, J., Mertl, J., Pokorný, J., Ponocná, T., Rollerová, M., & Vlčková, V. (2014). *Souhrnná zpráva o životním prostředí v krajích ČR 2014*. Praha: MŽP.
- Kolářová, J. (2015). *Mladé ženy a dědičnost chudoby*. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.feminismus.cz/cz/clanky/mlade-zeny-a-dedicnost-chudoby>>.
- Kotrusová, M., Dobiášová, K., & Hošťálková, J. (2013). Role rodinných pečovatelů v systému sociální a zdravotní péče v ČR. *Fórum sociální politiky*, (6), 10–20.
- Křížková, A. (2007). Nepříliš harmonická realita: Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 8(2), 60–67.
- Křížková, A., Maříková, H., Hašková, H., & Formánková, L. (2011). *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Křížková, A., & Sloboda, Z. (2009). Genderová segregace českého trhu práce. Kvantitativní a kvalitativní obraz. *Sociologické studie / Sociological Studies No. 09:4*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Křížková, A., & Vohlídalová, M. (2009). Rodiče na trhu práce: mezi prací a péčí. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45(1), 31–60.
- Lallane, M., & Seabright, P. (2011). The old boy network: The impact of professional networks on remuneration in top executive jobs. *CEPR Discussion Paper No. 8623*.
- Larsen, K. S. (1994). Attitudes toward the transportation of nuclear waste: The development of a Likert-type scale. *The Journal of Social Psychology*, 134(1), 27–34.
- Law, R. (1999). Beyond „women and transport“: Towards new geographies of gender and daily mobility. *Progress in Human Geography*, 23(4), 567–588.
- Mareš, P. (2006). *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV.
- Maříková, H., Formánková, L., Křížková, A., & Čermáková, M. (2015). *Diverzita v praxi: Metodika řízení diverzity a sladování pracovního a soukromého života na pracovišti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Miller, C., A., Iles, A., Jones, C., F. (2013). Social dimension of energy transition. *Science as Culture*, 22(2): 135–148.
- Mirowsky, J., & Ross, C. E. (1998). Education, personal control, lifestyle and health: A human capital hypothesis. *Research on Aging*, 20(4), 415–449.
- MPSV. (2016a). *Příspěvek na bydlení*. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <https://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/prisp_na_bydleni>.

- MPSV. (2016b). *Vláda schválila otcovskou dovolenou a rozšíří se i okruh lidí s nárokem na sirotčí důchod*. Navštíveno 19. 9. 2016. Dostupné z: <https://portal.mpsv.cz/upcr/media/tz/2016/05/2016_05_11_tz_otcovska_dovolena.pdf>.
- Mulačová, V., Mulač, P., Bednářová, P., Kučera, L., Simotová, V., & Slabá, M. (2013). *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada Publishing.
- Němečková, M. (2013). *Demografická situace v krajích ČR*. Praha: Český statistický úřad.
- Osvaldová, B. (2004). *Česká média a feminismus*. Praha: Libri, SLON.
- Palkovská, I. (2014). *Energetický ombudsman*. Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.asociace-sos.cz/energeticky-ombudsman/>>.
- Parikh, J. K. (1995). Gender issues in energy policy. *Energy Policy*, 23(9), 745–754.
- Pašek, O. (2016). *Energetická chudoba: výzva k řešení*. Navštíveno 9. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.chytraenergie.info/index.php/chytra-energie-novinky/efektivita/329-energetickachudoba>>.
- Pavlík, P., & Smetáčková, I. (2010). *Analýza stavu rovných příležitostí pro ženy a muže ve vybraných úřadech samosprávy*. Praha: Ministerstvo vnitra.
- Proequality. (2010). *Ženy a česká společnost. Hodnocení implementace Pekingské akční platformy na národní a mezinárodní úrovni (Peking + 15)*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s.
- Pye, S., & Dobbins, A. (2015). Energy poverty and vulnerable consumers in the energy sector across the EU: analysis of policies and measures. *Policy Report-INSIGHT_E*. Brussels: European Commission.
- Ráty, R., & Carlsson-Kanyama, A. (2009). *Comparing energy use by gender, age and income in some European countries*. Stockholm: FOI report FOI-R-2800.
- Ráty, R., & Carlsson-Kanyama, A. (2010). Energy consumption by gender in some European countries. *Energy Policy*, 38(1), 646–649.
- Renzetti, C. M., & Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Roberge, M. É., & van Dick, R. (2010). Recognizing the benefits of diversity: When and how does diversity increase group performance? *Human Resource Management Review*, 20(4), 295–308.
- Rosenbloom, S. (2004). Understanding of Women's and Men's Travel Patterns: The Research Challenge. In *Research on women's issues in transportation. Report of a Conference* (pp. 7–28). Washington: Transportation research board of the national academies.
- Ruddick, S. (1995). *Maternal thinking: Toward a politics of peace*. Boston, MA: Beacon Press.
- Rychlíková, E. (2012). *Přístupy hodnocení dopadů na lidské zdraví a využití poznatků výzkumu Vlivy na zdraví člověka*. Ústí nad Labem: Zdravotní ústav.
- Rychlíková, E. (2014). *Epidemiologická analýza vlivu znečištění ovzduší na zdraví v regionálním měřítku*. Univerzita Karlova.
- Rychlíková, E., Skorkovský, J., & Pánková, R. (2014). *Hodnocení vlivů na veřejné zdraví „Programu rozvoje Ústeckého kraje 2014–2020“ podle zákona 100/2001 Sb. ve znění pozdější právní úpravy*. Ústí nad Labem: Zdravotní ústav se sídlem v Ústí nad Labem.
- Sánchez, B., Vallés, N., Gómez, A., Potrony, J., Sixto, E., Herrera, D., Oleaga, M., Amate, M., Isasa, I. (2008). *Monitoring progress towards gender equality in the Sixth framework programme*. (M. Caprile, ed.). Brusel: European Commission.
- Savage, I. (1993). Quantifying the perceived risks associated with nuclear energy issues. *Demographic Influences on Risk Perceptions. Risk Analysis*, 13(4), 413–420.
- Schindler, J. (2014). *Energetická chudoba – téma dneška (1)*. Navštíveno 9. 8. 2016. Dostupné z: <<http://energetika.tzb-info.cz/11557-energeticka-chudoba-tema-dneska-1>>.
- Simerská, L., & Smetáčková, I. (2000). *Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Sjöberg, L., & Drottz-Sjöberg, B.-M. (2008). Attitudes towards nuclear waste and siting policy: Experts and the public. *Nuclear Waste Research: Siting, Technology and Treatment*, 56, 47–74.
- Skutsch, M. M. (1998). The gender issue in energy project planning: Welfare, empowerment or efficiency? *Energy Policy*, 26(12), 945–955.
- Smith, N., Smith, V., & Verner, M. (2005). Do women in top management affect firm performance? A panel study of 2,500 Danish firms. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 55(7), 569–593.
- SOU AV ČR. CVVM. (2015). *Naše společnost 2015 – květen. Datový soubor*. Praha: Český sociálněvědní datový archiv. Navštíveno 9. 9. 2016. Dostupné z: <<http://doi.org/10.14473/V1505>>.
- Sovacool, B. K. (2014a). Energy studies need social science. *Nature*, 511(7511), 529–530.
- Sovacool, B. K. (2014b). What are we doing here? Analyzing fifteen years of energy scholarship and proposing a social science research agenda. *Energy Research and Social Science*, 1, 1–29.
- Sundström, A., & McCright, A. M. (2016). Women and nuclear energy: Examining the gender divide in opposition to nuclear power among swedish citizens and politicians. *Energy Research and Social Science*, 11, 29–39.
- Sýkorová, D. (2016). Sociální role chudého stáří. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 52(1), 27–52.
- Šmídová, I., Janoušková, K., & Katrňák, T. (2008). Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace a vzdělanostní segregaci dívek a chlapců v českém vzdělávacím systému. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 44(1), 23–54.
- Šrám, R. J., Binková, B., Rössner, P., Rubes, J., Topinka, J., & Dejmek, J. (1999). Adverse reproductive outcomes from exposure to environmental mutagens. *Mutation Research/Fundamental and Molecular Mechanisms of Mutagenesis*, 428(1–2), 203–215.
- Šustová, Š. (2012). Roste podíl osob pod hranicí příjmové chudoby. *Statistika & My*, 6, 20–21.

- Tenglerová, H. (2011). *Postavení žen v české vědě a aktivity na jejich podporu. Monitorovací zpráva za rok 2010*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- UNDP. (2012). *Gender and energy*. New York: United Nations Development Programme.
- UNECE. (2016). *Gender and transport*. Navštíveno 18. 9. 2016. Dostupné z: <http://www.unece.org/trans/theme_gender.html>.
- Úřad vlády. (2011). *Zpráva o rovnosti žen a mužů v roce 2010 v České republice*. Navštíveno 29. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.vlada.cz/cz/ppov/rada-pro-rovne-prilezitosti/aktuality/priority-a-postupy-vlady-pri-prosazovani-rovnych-prilezitosti-pro-zeny-a-muze-schvaleny-vladou-88593/>>.
- ÚZIS. (2013a). *Lékaři, zubní lékaři a farmaceuti*. Navštíveno 11. 9. 2016. Dostupné z: <<http://www.uzis.cz/katalog/zdravotnicka-statistika/lekari-zubni-lekari-farmaceuti>>.
- ÚZIS. (2013b). *Zemřelí*. Navštíveno 9. 9. 2016. Dostupné z: <<http://www.uzis.cz/publikace/zemreli-2013>>.
- Vidovičová, L., Jahoda, R., Vyhlídal, J., Godarová, J., & Kofroň, P. (2015). *Příjmová chudoba a materiální deprivace seniorů: subjektivní a objektivní pohledy*. Praha: VÚPSV, v.v.i.
- Víšek, T., Dohnalová, R., & Králová, U. (2012). *Využití plného potenciálu žen v české ekonomice*. Praha: McKinsey & Company.
- Volejníčková, R. (2015). *Genderové nerovnosti v odměňování a důchodech – Česká republika*. Praha: Gender studies, o. p. s.
- WHO. (2005). *Particulate matter air pollution: How it harms health (Fact sheet)*. Berlin, Copenhagen, Rome.
- Woff, P. (2014). *Hrozí vám energetická chudoba?* Navštíveno 8. 8. 2016. Dostupné z: <<http://www.nazeleno.cz/energie/ceny-energie/hrozi-vam-energeticka-chudoba.aspx>>.
- Xiao, C., & McCright, A. M. (2012). Explaining gender differences in concern about environmental problems in the United States. *Society & Natural Resources*, 25, 1067–1084.
- Xiao, C., & McCright, A. M. (2015). Gender differences in environmental concern: Revisiting the institutional trust hypothesis in the USA. *Environment and Behavior*, 47(1), 17–37.
- Yu, N., Zhang, Y., Wang, J., Cao, X., Fan, X., Xu, X., & Wang, F. (2012). Knowledge of and attitude to nuclear power among residents around tianwan nuclear power plant in Jiangsu of China. *International Journal of Medical Sciences*, 9(5), 361–369.
- Zilvar, J. (2012). *Energetická družstva. Družstevní vlastnictví obnovitelných zdrojů*. Navštíveno 7. 10. 2016. Dostupné z: <<http://oze.tzb-info.cz/8412-energeticka-druzstva>>.

Tato studie představuje unikátní analýzu českého energetického sektoru z genderové perspektivy, kterou vypracovaly výzkumnice z oddělení Genderu a sociologie na Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. na zadání kanceláře Heinrich-Böll-Stiftung v Praze. Výzkumnice se skrze rozhovory s řadou českých expertek a expertů z neziskového sektoru, byznysu i politiky zaměřují na rovnost žen a mužů v oblasti české energetiky a životního prostředí. Cílem publikace je analyzovat nerovné dopady znečištění

životního prostředí na muže a ženy, důsledky nerovného zastoupení žen a mužů v přírodovědných a technických oborech či v rozhodovacích pozicích pro energetický sektor, energetickou chudobu či rozdílné postoje mužů a žen k jaderné energetice a jejím rizikům. Čtenářům a čtenářkám se tak díky této publikaci otevírají možnosti, jak přemýšlet o české energetice a jejích dopadech z nové perspektivy.

